

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA NUMAN MENEMENCİOĞLU'NUN
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
(1942-1944)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Remzi ÇETİN

Tez Danışmanı:
Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU

İzmir, Eylül 2010

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya başlamadan önce, neden *Numan Menemencioğlu* ve neden Numan Menemencioğlu'nun Türk Dışışleri'ne verdiği hizmetin zaman dilimi içerisinde dışışleri bakanlığı dönemi üzerine inceleme isteğinde olduğum, bu çalışma içerisinde ayrıntılı olarak bulunabilir. Türkiye'nin yakın tarihinde stresli ve tehlikeli bir dönemeç olan II. Dünya Savaşı yıllarının Türk Dış Politikası'na etkileri de bu çalışmanın kapsadığı konular arasındadır. Tez danışmanım *Yrd. Doç. Dr. Sayın Ahmet Mehmetefendioğlu*'na, 2008 Aralık'ında yüksek lisans bitirme tezim olarak Numan Menemencioğlu'nu çalışmak istediğimi belirtmek istediğimde kendisi de en az benim kadar heyecanlanmış ve bu konuda bir an önce ön çalışma yapmamı istemişlerdi.

O günden bugüne değin, severek çalıştığım bu konu üzerinde bizi en çok düşündüren, Numan Menemencioğlu'nun “*sadece dışışleri bakanlığı dönemi*”ne ilişkin herhangi bir çalışmanın, *spesifik olarak*, yapılmamış olmasıydı; ancak zaman geçtikçe ve bilimsel materyallere ulaştıkça bu konunun özgün bir nitelik taşıyacağının da bilincinde olmaya başlamıştık. Her şeyden önce bu çalışmanın bir biyografi değil; Menemencioğlu'nun dışışleri bakanlığı dönemini (1942-1944) kapsayan akademik bir çalışma olması nedeniyle farklı bir yerinin olacağına inanmaktayız.

Bu çalışma sırasında beni arşiv kaynaklarına yönlendiren çok saygıdeğer akademisyenleri de burada anmadan geçemeyeceğim. Tez çalışmalarım sırasında bilimsel kaynaklara ulaşmamda yardımcı olduğu ve bana güvenlerini, başaracağım konusundaki motivasyonları için tez danışmanım *Yrd. Doç. Dr. Sayın Ahmet Mehmet Efendioğlu*'na; Yüksek lisans eğitimim sırasında kişisel kitaplığını ve *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kitaplık Arşivi*'nden yararlanmamı sağladıkları için *Doç. Dr. Sayın Kemal Arı*'ya; Lisans öğrenimim sırasında Türk Dış Politikası derslerinde, II. Dünya

Savaşı'nda Numan Menemencioğlu'nun görevden alınışına ve bu konuya ilgimi ilk çeken çok değerli hocam *Prof. Dr. Sayın Nurşen Mazıcı*'ya; Arşiv taramalarımda *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Genel Müdürlüğü çalışanları Sayın Ayşe Bilge Tavkul ve Mustafa Tatlısu*'ya; TBMM Zabıt Cerideleri'ndeki katalog taramalarım sırasında isteğimiz kaynaklara hızlıca ulaşmamızı sağlayan ve büyük bir nezaketle bizlere yardımcı olan *Sayın Nafiz Ertürk*'e; *Türk Dışişleri Bakanlığı Kitaplığı'nın güler yüzlü çalışanlarına* teşekkür eder, bu bilimsel çalışmadaki maddi ya da başka herhangi bir eksiklikten *kendimi* sorumlu tutarım.

KISALTMALAR

A.g.e. *Adı Geçen Eser*

A.g.y. *Adı Geçen Yazar*

A.g.a *Adı Geçen Ansiklopedi*

A.g.m. *Adı Geçen Makale*

T.B.M.M. *Türkiye Büyük Millet Meclisi*

A.B.D. *Amerika Birleşik Devletleri*

M.C. *Milletler Cemiyeti*

B.M. *Birleşmiş Milletler*

B.B. *Büyük Britanya*

B.M.M *Büyük Millet Meclisi*

S.S.C.B. *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği*

ABSTRACT

Millions of People suffered from The World War II as it was first, too. When Hitler's Germany assaulted to Poland on September 1st 1939, the this meaningless war had begun. During this bloody war, Turkey stayed as a neutral state, although there were many pressures. The subject which is forming the main point our this scholarly study is Numan Menemencioglu's The Period of The Ministry of Foreign Affairs of The Republic of Turkey.

Between 1942-1944 years, his ministry was a quite tension stage. Menemencioglu carried out his service for The Turkish Foreign Department as self-sacrificing. In diplomacy, he had a versatile personality. The success in his career belongs to his studying determination which had been seen especially in 1942-1944. In this stuying, particularly, Numan Menemencioglu's contributions are mentioned for the Ministry of Foreign Affairs of Turkey.

Thanks to Inonu, Turkey had stayed away from the destruction of World War II. Throughout the war, Turkey has had several threates which were The Soviet and The Axis. Numan Menemencioglu was Minister of Turkish Foreign Affairs in this difficult period.

GİRİŞ

Türk Dışışleri Bakanlığı, Cumhuriyet kurulduğundan bu yana Türkiye'nin en prestijli bakanlığı haline gelmiştir. Kalite çıtası yüksek olan Türk Dışışleri Bakanlığı'nın, Türkiye'nin yakın tarihine tanık olan bakanlıklar arasında olduğu söylenebilir. Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra dışışleri bakanlığı cumhuriyet tarihinin en çetrefilli sınavı olan II. Dünya Savaşı karşısında tüm diplomatları ve yabancı temsilcilikleriyle zor günler geçirmiştir.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığındaki Türkiye, altı yıl boyunca çok ince manevra ve diplomatik incelikle savaş dışı kalmayı başarmış ender ülkelerdendir. Atatürk'ün geride bıraktığı dış politika anlayışına uygun olarak, İnönü'nün savaş boyunca sürdürdüğü siyasa, Türkiye'nin bölgesinde, 'güvenilir ve güvenli bir ülke' olarak tanınmasını sağlamıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda izlediği dış politika, sadece savaş sırasında değil; savaşın bitiminden sonrada birçok uzman, siyasetçi ve ülke tarafından dönemi de göz önüne alındığında gerçekçi ve barışçıl bulunmaktadır. Türkiye'nin savaş sırasında belirlediği bu dış politikayı yürütenler, yine, Atatürk zamanında yetişmiş deneyimli kişilerden oluşmaktaydı.

Numan Menemencioğlu da bu ender insanlardandır. Menemencioğlu'nun 1942-1944 yılları arasına denk gelen dışışleri bakanlığı görevi, II. Dünya Savaşı'nda gelişen olaylar ve tarihsel süreç düşünüldüğünde savaşın 'geçiş aşaması'nda bu görevi üstlendiği açık bir şekilde görülmektedir. Öyle ki 1942 yılından sonra müttefik kesimi olarak adlandırılan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Büyük Britanya (B.B), Rusya, Fransa ve diğer bağlaşıkları, Almanya ve İtalya'ya ağır yenilgiler vermeye başladığında savaşın seyri hızlıca değişmeye başlamıştır. Türkiye'de bu koşullarda zaman zaman müttefik baskısının da etkisiyle dış politikasının temelini oluşturan tarafsızlık ilkesini

yeniden gözden geçirme politikalarına gidecek ve müttefik bloğuna daha da yaklaşacaktır.

Alman cephelerinden 1942 yılı itibariyle hemen hemen her gün gelen yenilgi haberleri, her ne kadar Türkiye'nin çok yakınında hissettiği Nazi tehlikesini hafifletse de Türkiye'nin tehdit algılamaları sadece bu yönde değildir. Türk dış politikasının önderleri, olası Sovyet tehdidinin de Orta Avrupa ve Balkanlar için bir tehlike arz ettiğini bildikleri için, savaşın 'tek galibi'nin olmasından endişe duymaktaydılar. Bu endişeyi taşıyanlardan birisi de Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu'ydu.

Numan Menemencioğlu'nun 1942-1944 yılları arasındaki dışişleri bakanlığı döneminin bilimsel bir açıdan ele alındığı bu çalışmada, savaş boyunca gelişen, Türkiye'yi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı'nı etkileyen durumlar, ayrıntılı bir şekilde ve kimi zaman olayların-kişilerin özeline inilerek ele alınmıştır. Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı görevinin, dönemin belge ve bulgularından da yararlanarak incelemeye alındığı çalışmanın sistematığı şu şekildedir:

Birinci Bölümde; Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığına bilimsel terimler ışığında açıklık getirmek amacıyla dış politikayı kapsayan ve dış politikanın olmazsa olmazları olarak adlandırılan *Politika*, *Jeopolitik-Jeostratejik*, *Diplomasi*, *Dış Politika*, *Uluslararası Politika* ve *Uluslararası İlişkiler* terimlerinin üzerinde durulmuştur. Özelden genele doğru tüme varım yönteminden yararlanılarak her bir terimin Uluslararası İlişkilerin içinde yer aldığını ve Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığının Dış Politika, Diplomasiyle birebir ilişik olduğu, bu ilk bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu Uluslararası İlişkiler terimlerine açıklık getirilirken bu konuda bilimsel çalışmaları bulunan bilim insanlarının eserleri ve söylemlerinden de yararlanılmıştır.

İkinci Bölümde; Osmanlı Devleti'nin son dönemleri dış politikanın durumu ele alınmış, özellikle III. Selim ve II. Mahmut'un saltanat yıllarında hariciyede yaşanan değişim ve yeniliklerin Türkiye

Cumhuriyeti'ne giden süreçte nasıl etkili olduğu üzerinde durularak II. Abdülhamit'in devleti kurtarmak için zaman zaman karşıt politikaları kullanarak denge siyaseti güttüğünden de bahsedilmiştir. Cumhuriyet Dönemi Dış Politika'nın ise Atatürk'ün önderliğinde ulus-devlet çizgisine çekildiğini ve hiçbir devletin egemenliği üzerinde saldırgan bir dış siyasada bulunulmayacağı, yeni devletin Hariciye Vekâleti'nin kuruluşu ve Atatürk'ün dış politika üzerindeki görüşleri de dikkate alınarak açıklanmıştır. Atatürk sonrası dış politikanın İsmet İnönü tarafından yürütüldüğü, İnönü'nün II. Dünya Savaşı'nda Atatürk'ün dış politika ilkelerini de rehber edinerek Türkiye'yi savaş dışı tuttuğu ve Türk dışişlerinde Atatürk Dönemi sonrasıyla İnönü Dönemi'nin dışişleri bakanlarının görev değişimi bu bölümün son maddeleri arasında yer almaktadır.

Üçüncü Bölümde; Numan Menemencioğlu'nun özgeçmişine kısaca değinilerek, bu çalışmanın merkezini oluşturan dışişleri bakanlığı dönemi hemen hemen gün gün ele alınmaya çalışılmıştır. Menemencioğlu'nun dışişlerine girdiği andan, onun dışişleri bakanı olana dek verdiği hizmetler ve dışişleri bakanıyken hangi yıl aralığında neler yaptığı tarihsel evrelere de ayrılarak belirtilmiştir. Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığında Türkiye ve dünyanın ne gibi gelişmelere maruz kaldığı, savaşın son durumunun Menemencioğlu'nun dışişlerini nasıl etkilediği de üzerinde durulan konular arasındadır. Savaşın en önemli müzakereleri arasındaki Adana, I. ve II. Kahire Konferansları'nda bulunan Numan Menemencioğlu'nun kariyeri ve her şeyden önemlisi Türkiye'nin savaş karşısındaki tarafsız durumu için bu görüşme ve konferanslar da bu bölümün önemli gelişmelerindendir. Menemencioğlu'nun görevi sırasında müttefik ve mihver tarafının Türkiye'ye bakışı, Türkiye'den isteklerinin, dış siyasaya etkilerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmiş olup, Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığının son günlerinde hangi olaylarla karşı karşıya geldiği ve bu yaşananlar karşısında çıkış yolunun nasıl yaratıldığı bu bölümün son maddeleri arasında görülebilir.

Dördüncü ve son bölümde ise; Numan Menemencioğlu'nun ve onun dışışlerindeyken üstlendiği görevlerin, dönemin diğer dışışleri bakanlarıyla da karşılaştırılarak objektif bir sonuca ulaşmada yardımcı olabileceği tespitine varılmıştır. Türk dışışleri bakanlarıyla diğer devletlerin dışışleri bakanlarının savaş içindeki durumları, bu dışışleri bakanlarının bağlı bulundukları ülkelerin iç ve dış politikalarından kaynaklanan sorunlar üzerinde durularak aynı zaman diliminde Menemencioğlu'nun dışışleri bakanlığında nasıl hareket ettiği bu bölümün son notları arasındadır.

Şüphesiz, Numan Menemencioğlu, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı'nın saygın diplomatları arasında yerini almıştır; ancak yaşadığı evrede her önemli devlet adamı ya da hayati mevkilerde bulunmuş kişiler için birtakım tezler veya iddialar ortaya atılmaktadır. Numan Menemencioğlu'nun sadece görev yaptığı dışışlerindeki yıl aralığı göz önünde tutulduğunda kendisi için çeşitli iddiaların dile getirilmesini doğal karşılamak gerekir. Bu durumu doğal karşılarken, Türkiye Tarihi'nde önemli bir yeri olan Menemencioğlu'nun 'aslında ne yapmak istediği'ni, yine onun dönemini masaya yatırarak bilimsel gerçekler ışığında topluma sunmanın en doğru ve akademik etik açısından en isabetli yol olduğunu düşünmekteyiz. Bu çalışmanın çoğu yerinde Menemencioğlu'nun dışışleri bakanlığı dönemi; yorum, analiz ve tespitlerden önce, döneme ilişkin belge-bulgu ve diğer materyaller verilerek sonrasında objektif analiz yoluyla incelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA BİLİMİNDE TEMEL KAVRAMLAR

1. Dış Politika Bilimi ve Kapsamı

23 Nisan 1920’de Ankara’da Büyük Millet Meclisi (BMM)’nin açılmasının ardından yeni bir Türk devletinin doğuşu için siyasal ve askersel mücadele başlamıştır. Bu meclisin en yoğun mesaisi de dışişlerindeki hareketliktir. 1920’lerde Mustafa Kemal’in önderliğindeki Anadolu hareketinde muhatap alınan devletlerle yapılan uzlaşmalar ve antlaşmalar yeni bir devlete giden süreçte dış ilişkilerin çok hassas ve ince dengeler üzerine kurulduğunu göstermekteydi. Nitekim, Milli Mücadele boyunca her askersel zaferin ardından bir diplomatik başarının gelişi bu duruma en iyi kanıttır. Örneğin; Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz gibi Türk Kurtuluş Savaşı’na yön veren muharebelerin ardından imza edilen 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması, bu muharebelerin ardından gelen kayda değer ‘ilk diplomatik başarı’ olarak görülmektedir. Yeni Türk devletinin kazandığı her diplomatik başarı, onun uluslararası alanda dış politika oluşturmadaki imajının iyiye doğru yenilenmesini sağlamıştır.

Dışişlerine yön veren herhangi bir devlet önce, kendisinin uluslararası ilişkilerin temelindeki jeopolitik-jeostratejik yapısını, politika ve diplomasi disiplininin dışişlerindeki önemini kavraması gerekmektedir. Çalışmamızın merkezini oluşturan Türk Dışişleri Bakanlığı ve bu bakanlığa kırk iki yıl gibi uzun bir zaman diliminde hizmetlerde bulunan Numan Menemencioğlu’nun dışişleri bakanlığı dönemini bilimsel bir şekilde aktarabilmek için uluslararası ilişkiler ve dış politika biliminin birbirinden ayrılmaz öğelerini özelden genele -tüme varım- yönteminden yararlanarak açıklama getirmemiz gerekmektedir. Dış siyasa ve devletlerarasındaki bağların en tepesinde bulunan

uluslararası ilişkiler biliminin kapsadığı diğer disiplinlere kavramsal açıdan yaklaşp analiz etmek, Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı sırasındaki söylem ve uygulamalarına da ışık tutacaktır.

1.1. Politika (Siyasa) Bir Bilim Midir?

Uluslararası ilişkilerin temelini oluşturan devletlerarası siyasi, ticari, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileşimler, insanoğlunun devlet kavramını geliştirmesi ve demokrasi yönetiminin kitleleri etkilemesinden sonra daha da önem kazanmıştır. Yeryüzündeki herhangi bir devletin devlet olma niteliklerinden biri de o devletin bağımsız ve devamlılığını sağlayacak bir politika (siyasa) ya sahip olabilmesidir. Devletlerin dış siyasalarını, uluslararası sistemin bir parçası olma isteğiyle kendi ulusu yararına oluşturabilmeleri, yine o devletin ve ulusunun çıkarları açısından önemlidir. İşte, tam bu noktada devletlerarası politikanın dış siyasaı yönlendirmedeki ve uluslararası ilişkilerin bir alt dalı olmasındaki nedenini sorgulamak, çalışmamıza daha sağlıklı bir bakış açısı getirmemizi sağlayacaktır. Politikanın tanımının ilk çağlardan günümüze tartışılır oluşu da bu konuyu çekici kılmaktadır. Politika bir bilim midir? Politika toplumlararası uzlaşyı mı; yoksa çatışmayı mı doğurur?

Politika terimi Yunanca *polis* sözcüğünden gelmektedir ve sözcük anlamı şehir devletidir¹. Eski Yunan'da ilk demokrasi denemeleri olarak adlandırılan şehir devletlerinde politika teriminin yönetsel olarak başta Atina olmak üzere diğer şehirleri de kapsaması ve zamanla küçüklü büyüklü devlet-uluslarla etkileşime geçilmesi de siyasal yaşamın kurumsallığının genişlemesini sağlayacaktır. Öyle ki politikanın tanımı da tüm bu gelişmeleri içermektedir. Politika; -her şeyden önce- toplumda bütünlüğü sağlamak, özel çıkarlara karşı koyarak genel yararı ve insanların ortak iyiliğini gerçekleştirmektir²; fakat eski çağ toplumları ve devletlerinden günümüze gelen süreçte politika, çatışmanın da içine girmiş ve kimi zaman bu şekilde anılmıştır. Örneğin; toplumda herhangi

¹ Andrew Heywood, *Siyaset*, Liberte yay., Ankara, Şubat 2006, s. 4.

² Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi yayınevi, 9. Basım, Ankara, Ekim 1997, s. 18

bir nedenden dolayı çıkan ayrımcı hareketler zamanla o toplumun tümüne yayılmış ve devletin iç ve dış siyasasını etkiler hale gelmiştir.

Politikanın bilim olup olmadığı yönünde yapılan argümanlar politik gelişmeleri de yönlendirmektedir. Öyle ki politikanın ‘babası’ olarak adlandırılan Aristo, iki bin yılı aşkın süre öncesinde politikanın bir bilimsel uğraş olduğunu ünlü *Politika* eserinde öne çıkarmıştır. Aristo, politikanın bilim olduğunu özellikle vurgulayarak insan uğraşısının en kapsamlısı olması bakımından politikayı ‘üstün bilim’ olarak nitelemektedir³.

Gerçekten de politika bilimi, Aristo’nun tanımının hakkını vererek 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında kitleleri harekete geçirici, devlet yöneticilerini kendi ülkelerinin yararına siyasa oluştururken politikanın bilim olma özelliğini göz önünde bulundurmalarını sağlamıştır. Her an değişen ve gelişen dünya konjonktüründe politikanın her alanında bilimselliğini kanıtladığı da bir gerçektir.

Söz gelimi; siyaset bilimi, siyaset felsefesi, uluslararası siyaset gibi birçok politik kavramın iç içe geçtiği günümüzde Aristo’nun politikaya ilişkin ön görülerinin doğruluğunun bir kez daha düşünülmesinde yarar görülmektedir ve nihayetinde politika bir toplumun ya da bir devletin diğer güçler karşısındaki yaşamsal duruşlarını da belirlemektedir. Bu kanıyı, kişilerarası iletişime de indirgersek politikanın bireyselden toplumsala ve oradan da kurumsal bir yapı olan devlete yayıldığını ve bu durumun politikanın bir toplumsal ve bilim uğraşı olduğu görüşüne varabiliriz.

Mademki politika bir bilimsel uğraş, o halde çalışmamızın ana noktası olan dış politika kavramı da hangi ölçüde genel politika bilimiyle bağdaşmaktadır? Dış politikanın kapsamına giren konu ya da bilimsel alanların hangileri politika biliminin niteliklerine uymaktadır? Başta da belirtildiği gibi özelden genele gidişte uluslararası ilişkilerin alt tabanını

³ Kapani, *a.g.e.*, s. 22

oluşturan bu politik terimlerden ilki, bir ülkenin hem iç hem de dış siyasa oluşturmada kilit rol oynayan jeopolitik-jeostratejik kavramlarıdır.

1.2. Jeopolitik-Jeostratejik

Bir ülkenin dış politikasını etkileyen ya da dış politikasına yön veren birçok etken bulunmaktadır; fakat dış siyasa oluşturmada o ülkenin dünya üzerindeki konumu ve kendi iç dinamiklerinin yeri, politik hareket kabiliyetini de belirler. Jeopolitik kavramı; ülkelerin bulundukları coğrafyalardaki konumlarını ifade etmektedir. Bu konumun içerisine, siyasal, sosyal, ekonomik gelişmeler de dahil olmakta ve ülkelerin dış politika belirlemelerinde dünya üzerindeki konumları da etkili olmaktadır. Jeopolitik kavramını tanımlarken jeopolitiğin nitelikleri arasında devlet, coğrafya ve politika terimlerinin ağırlık kazandığını söyleyebiliriz⁴.

Jeopolitik ilk kez 19. yüzyılın son yıllarında İsveç bilim insanı Rudolf Kjellen tarafından kullanılmış⁵ ve o günden bu yana uluslararası ilişkilerin içerisinde yer almıştır. Kjellen'in savunduğu görüşler siyasal coğrafya alanında çalışmaları bulunan Friedrich Ratzel'den etkilenmenin sonucunda ortaya çıkmıştır; fakat Kjellen, siyasal coğrafyanın üzerinde yaptığı bilimsel çalışmalarını bir önceki kuşağına göre daha ayrıntılı ele almıştır. Öyle ki Kjellen siyaset-coğrafya ikilisinin birbirlerinden etkilenip siyasa oluşturmalarının adını koymuştur ve bu duruma jeopolitik adını vermiştir. Böylece, jeopolitik terimini ilk kez kullanan⁶ Kjellen olmuştur.

İlk Dünya Savaşı'ndan günümüze dek jeopolitik kavramının anlamı genişlemiş, ülkelerin dış politika seçimlerini ya da o ülke üzerindeki dış politika seçeneklerini yönlendirir duruma gelmiştir. Diğer bir ifadeyle jeopolitik; uluslararası siyasette, coğrafi etmenlerin güç ilişkileri üzerindeki etkisinin incelenmesi ya da bugünkü ve gelecekteki

⁴ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 13

⁵ Alexandre Defay, *Jeopolitik*, Dost Kitabevi yay., 1. Basım, Ankara, Kasım 2005, s. 7; Rudolf Kjellen, Stormakterna (Büyükelçiler), *Staten Som Livsform* (Canlı Bir Organizma Olarak Devlet), Stockholm, Stockholm, 2005, 1920

⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik/Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre yay., 26. Basım, İstanbul, Ekim 2008, s. 103

politik dengeleri fiziki ve siyasi coğrafyayı temel alan inceleme disiplini olduğu için⁷ siyaset-coğrafya ikilisinin gelecekte de devletlerin siyasa oluşturmalarında yararlanılacak alanlardandır.

Jeostratejik kavramı ise genelde, bir ülkenin askersel gücünün caydırıcılığına dayanmaktadır. Jeostratejik, jeopolitik açıdan ele alınan coğrafya ve bu coğrafya üzerinde var olan devletin stratejik önemini ön plana çıkartmaktadır. Jeopolitik terimi jeostratejikten daha kapsamlıdır ve jeostratejik, adından anlaşılacağı üzere, stratejiye dayanan jeopolitiğin bir alt ögesi-koludur⁸. Jeopolitik ve jeostratejik kavramları bugün iç içe geçse de her ikisinin arasında çok ince bir ayrım vardır. Jeopolitik başta da belirtildiği gibi bir ülkenin coğrafyasının yine o ülkenin politikaları üzerindeki etkisini belirlerken; jeostratejik ise ülkenin genel özelliğinden kaynaklanan konumunun hangi askeri stratejilerle korunmalı sorunsalına dayanmaktadır.

Her şeyden önce hem jeopolitik hem de jeostratejik, bir ülkenin dünya üzerindeki güvenliğini, devamlılığını ve ülke yararına gerçekleştirilen dış politika uygulayıcılığı için ‘yaşamsal önem’ taşımaktadır. Devletlerin ayakta kalabilmeleri için bu bilimlere ihtiyaç duyulmaktadır ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile bu bilimlere verdikleri önem arasında sıkı bir bağ vardır⁹.

Günümüz dünya devletlerinin her geçen gün jeopolitik ve jeostratejik disiplin alanına verdikleri önem uyguladıkları dış siyasalarda açık bir biçimde görülmektedir. Gelişen kitle iletişim çağında da uluslararası ilişkilerde ve siyasal etkileşimlerde yeni teoriler ortaya çıkmakta; jeopolitik gibi bilgi disiplini kurma girişimleri son yüzyılın ürünü olmaktadır¹⁰.

⁷ Ramazan Özey, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, Aktif yay., 3. Basım, İst., 2004, s. 20

⁸ <http://www.thefreedictionary.com/geostrategic>

⁹ Özey, *a.g.e.*, s. 22

¹⁰ Muzaffer Özdağ, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*, ASAM yay., Ankara, 2001, s.1

1.3. Diplomasi

Devletlerarası ilişkilerin en önemli iletişim yollarından biri de diplomasidir ve bu bağlamda diplomasi için uluslararası ilişkilerde devletler ve devlet adamları arasındaki iletişim sanatı süreci diyebiliriz. Bu çağrışım, genelde, barışçıl, savaş yanlısı olmayan yaklaşımlara, ortak tabir ve konuşma tarzına dayanmaktadır¹¹. Eski çağlardan günümüze dek uzanan diplomasi, uluslararası ilişkileri yürütmek ve yönetmek için en ideal yol olarak görülmüştür. Diplomasi, ilk olarak, 12. ve 13. yüzyılda Kuzey İtalya'daki şehir devletleri arasındaki ticari ilişkiler vasıtasıyla gelişmiştir¹². Görüldüğü gibi diplomasinin çıkış nedeninin ülkeler arasındaki, o dönemde salt ticari ilişkiler boyutunda da olsa, etkileşim ve iletişimden kaynaklandığı açıktır.

Eski çağlarda örneğin; Yunan ve Roma'daki ilk diplomatik ilişkiler, zamanla Avrupa'nın tümüne yayılmış ve Avrupa'nın kendi sınırlarındaki diğer ülkeler ya da etkileşimde olduğu diğer coğrafyalarla siyasi-ekonomik ilişkilerinin yürütülmesine katkı sağlamıştır. Nitekim, diplomasinin birincil özelliği arasında yer alan müzakere edebilme yeteneği de günümüzde de önemini korumaktadır. Diplomasi, ikili ilişkilerde en iyi iletişim aracı olmanın yanında, bilimsel bir uğraştır. Diğer bir deyimle; diplomasi, milletlerarası ilişkiler bilimidir¹³.

Diplomasi biliminin yürütülmesine katkılar sağlayan siyaset insanları incelendiğinde özellikle, 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başında İtalyan Machiavelli'yi görmekteyiz. Sonrasında gelenler; Fransız Talleyrand, Avusturyalı Metternich gibi diplomasi ve siyasetle uğraşanlar, yabancı ülkelerde milletlerarası organizasyonlarda ve merkezde çalışan memurlar ile dış politikayı yürüten devlet adamları diplomat bilimini yürütenler olarak anılmaktadır¹⁴. Başta da belirtildiği gibi diplomasi, eski çağlardan itibaren ister istemez ticari ilişkilerle gelişen devlet yöneticileri arasındaki iletişimden kaynaklanmıştır; fakat

¹¹ Paul R. Viotti, Mark Y. Kauppi Macmillan, *International Relations Theory (Realism, Pluralism, Globalism)*, New York, 1993, s. 580

¹² Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der yay., 2. Basım, İstanbul, 1996, s. 152

¹³ Ahmet Angın, *Dünya Politika Ansiklopedisi*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi yay., İstanbul, 1967, s. 76

¹⁴ Feridun Ergin, *Uluslararası Politika Stratejileri*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, t.y., s. 22

18. yüzyılın sonuna doğru Avrupa’da şekillenen yeni siyasal düzen, hem dış ilişkilere hem de devletlerin yeni oluşum sürecine doğrudan etki ettiği için diplomasi teknikleri de ticari alandan siyasi alana doğru yayılma göstermiştir. Öyle ki, bugün, uluslararası ilişkilerde bir devletin ticari yaptırımının yanında siyasi yaptırımı da o derece öne çıkmaktadır. Diplomasıyı tüm bu siyasal hareketlenmelerin içinde bir müzakere sanatı olarak görmekle birlikte, bu bilime modern dünyanın devlet adamları arasında vazgeçilmez bir “talking art” (görüşme sanatı) olarak da bakılabilmektedir.

Diplomasinin yüz yüze görüşmelere dayanıp birebir iletişim sağlaması, evrensel sorunların hızlı ve şiddete başvurulmadan çözülmesini de sağlamaktadır. Diplomasi görüşmelerinde açıklığın yerleşmesinde yüzyılımızda demokratik rejim ve geleneklerin kökleşmesinin de rolü önemlidir¹⁵.

21. yüzyıl dünyasında diplomasi gibi uzlaştırıcı, sorunların üzerine soğukkanlılıkla gidip bir müzakere ve münazara ortamının oluşturulması, küresel sistemde bir düzen yaratmanın aracı haline gelmekte ve savaşın yaygınlaşmasını önlemekte en önemli ara haline gelmektedir¹⁶. Nihayetinde diplomasi de diğer uluslararası ilişkiler terimleri ve bilimsel alt kollarıyla iç içe olmakla birlikte -birazdan üzerine değinilecek olan- uluslar arası politika ve dış politikadan farklı olarak, bunların içeriğinden çok, yürütülme yöntemi ve biçimi anlamına gelmektedir¹⁷.

Diplomasi geniş bir bilgi ve kültür birikimi istemekte ve onu uygulayanların da hem sanat hem de dış siyasaya ilgi yönlerinin ağırlıkta olması gerekmektedir. Çalışmamızın bilimsel konusu olan Numan Menemencioğlu’nun da diplomasinin tüm bu sayılan özelliklerine sahip olup olmadığına ve diplomatik teamülleri gereğince yerine getirip getirmediğine ilişkin verilerimizi, diplomasinin tanımında yatan

¹⁵ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika/ İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, S. yay., 2. Basım, Ankara, t.y. 122-123

¹⁶ Cumhur Mumcu, *Diplomatik Müzakereler*, Hemen Kitap yay., İstanbul, Ocak 2009, s. 23

¹⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 7. Basım, Marmara Kitap Merkezi yay., Bursa, t.y., s. 340

özellikleri de göz önüne alarak sağlıklı bir bakış açısı getirmeye çalışacağız.

1.4. Dış Politika

Uluslararası ilişkilerin en önemli alt dallarından biri de dış politika bilimidir. Devletlerin siyasal ilişkilerini en üst düzeyde tutabilmeleri, başka bir devlete yaptırım uygulamaları ya da ortak tavır almaları için dış politikanın uluslararası konjonktüre uygun olarak yürütülmesi gerekmektedir. 21. yüzyıl dünyasındaki birçok devletin kendi siyasal çıkarlarıyla doğru orantıda olan dış siyasa vizyonları vardır. Politika üretiminde bağımsız olan devletler, dış politikanın tüm olanaklarından yararlanmaktadırlar. Ülkeler için bu denli önemi olan dış politikanın tanımında da; dış aktörlerin, diğer devletlerin, ikili işbirliğinin, uluslararası organizasyonların ayrı bir yeri vardır. Tüm bu sayılanlar, özellikle de, *foreign affairs* olarak adlandırılan dış olaylar, dış politikada karar alma sürecinde etkilidir¹⁸.

Dış politika deyimi, bir devletin dışa ilişkin siyasi, ekonomik, hukuki gibi tüm tutumlarını kapsamaktadır¹⁹. Kapsanılan alan bakımından dış politika; doğrudan bir devletin siyasal çıkar ilişkilerini, devletin varlığının devamlılığı ve politik açıdan gelişimini hedeflemektedir. Dünya üzerindeki günümüz devletleri de dış politikanın bu faktörlerini göz önünde bulundurarak ve uluslararası koşulların ne istediği sorusuna cevap arayarak dış siyasa oluşturma yoluna gitmektedirler. O halde, son bir tanım olarak dış politika için; uluslararası siyasal sorunlara bir devletin amaçları, hedefleri ve davranışları açısından bakan ve o devletin uluslararası sisteme ya da diğer devletlere karşı verdiği tepkidir diyebiliriz. Örneğin; Türkiye'nin Ortadoğu politikaları ya da ABD'nin Irak üzerine sürdürdüğü politikalar gibi²⁰...

Bir ülkenin dış politikasını etkileyen ya da yönlendiren birçok etken vardır. Ülkenin bulunduğu coğrafya, sosyo-kültürel yapı,

¹⁸ Viotti&Macmillan, *a.g.e.*, 581

¹⁹ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 149

²⁰ Arı, *a.g.e.*, 62-63

topoğrafik özellikler, doğal kaynaklar ve o ülkenin tarih boyunca yürüttüğü dış siyasa vizyonu bu özellikler arasındadır. Bu niteliklerden coğrafya ve sosyo-kültürel yapı o ülkenin dış politikasını doğrudan etkilemektedir. Ülkenin sahip olduğu coğrafi konum, uluslararası alanda kendisini diğer devletlerden ayıracılığını sağlayabilir. Örneğin; Türkiye'nin matematik konumundan kaynaklanan konumu, onun çevresindeki ülkelerle ya da Ortadoğu ve Akdeniz çanağına yakın bulunan devletlerle ilişkilerini farklı kılmaktadır. Sosyo-kültürel yapı ise; o ülke ulusunun gelenek ve göreneklerinin oluşturduğu kültürel kural ve adetlerini ifade etmektedir ve bu durum ülkenin iç politikasına da yansımaktadır.

Ülkenin siyasi önderleri ve dış siyasa oluşturan siyasal kişileri; iç dinamiklerden kaynaklanan beklentileri ve istekleri dış siyasaya aktarabilmektedir. Örneğin; İngiltere'nin dış politikasını yürütürken İngiliz kamuoyunun nabzını yoklaması, oluşan koşullara göre bir dış siyasa stratejisi, Britanya demokrasisinin yüzyıllardır ülke içerisinde sürdürdüğü ve temeli iç dinamiklere dayanan bir dış politika izlenimidir.

Dış politikanın bir ülke tarafından kendi ulus çıkarlarına göre gerçekleştirilmesi, aynı zamanda o ülkenin dünya kamuoyu önündeki prestijine de olumlu getiriler kazandırmaktadır. Demokrasisini, bireysel ve toplumsal özgürlükleri öne alan ve önemseyen bir çağcıl devlet, dış politika oluşturmada kendinden emin bir şekilde uluslararası politikanın içinde yer alır. Bağımsız, ülke çıkarlarını ver evrensel hümanizm değerlerini gözetten bir dış perspektife sahip ülkeler için dış siyasa yürütümü, ülkelerin politik duruşlarını da açık bir biçimde göstermektedir.

1.5. Uluslararası Politika

Dış politika kavramı daha çok bir ülkenin diğer devletlerle çizdiği siyasaları kapsamaktaydı; oysa uluslararası dış politika kavramı, dünya devletlerinin aralarındaki politikaları ele almaktadır. Örneğin; 1960 sonra dünyada komünist ve kapitalist ülkeler arasında görülen bir Detente (Yumuşama) evresi... Ya da, başka bir örnekle; Yumuşama Dönemi'nin

de içinde yer aldığı Soğuk Savaş evresi... Bunun gibi dünya siyasal olaylarına etki eden gelişmeler uluslararası politika olaylarına en iyi örneklerdir. Belirtilen bu örnekler temel alınarak uluslararası politikanın tanımına daha kolay ulaşabiliriz.

Uluslararası politika, temelde, egemen devletlerin birbirleriyle olan siyasal ilişkilerini incelemektedir. Bununla birlikte uluslararası politika ülkelerin politika üretmelerinden ibaret değildir. Uluslararası kuruluşları, baskı gruplarını ve etkili karar alıcıları da incelemektedir²¹. Devletlerin uyguladıkları ve uluslararası alanı etkileyen siyasaları incelemek, uluslararası politika biliminin en başat görevidir. Bu politikaların uygulanışında diğer toplumların nasıl tepki verdikleri ve yine uluslararası siyasal sistemlerin çeşitli demokratik kurum ya da kuruluşlarla nasıl -hangi yollarla- örgütlendikleri de uluslararası politikanın ilgi alanına girmektedir.

Bu noktadan sonra şu kanımızı ortaya koymamızda yarar görmekteyiz: Uluslar arası politika, dış politikayı da içine alan ve uluslararası sistemin getirisinin devlet siyasalarına nasıl yansıdığını açıklarken; dış politika, bir devletin bir ya da birden çok devletle olan dış siyasa vizyonunu ele almaktadır. Genelde, dış politika, uluslararası politika ve uluslararası ilişkiler terimleri birbirine karıştırılmaktadır. Bu durum da dünya siyasal olaylarına sağlıklı bir bakış açısı getirmemizi engellemektedir. Temelde bu iki kavram da aynı nitelikte olan sorunlara, farklı açılardan ve farklı düzeylerde bakılmasından başka bir şey değildir²².

Diğer taraftan uluslararası politika, dünya sorunlarını daha geniş bir perspektiften aldığı için, mevcut sorun birden fazla ülkeyi, hatta uluslararası örgütleri de ilgilendirmektedir²³. Çalışmamızın ana konularını oluşturan Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı Dönemi, II. Dünya Savaşı gibi insanlık tarihinin en büyük çöküşlerinden biri olan bu olay evresinde uluslararası politikanın kavramsal bilincinin

²¹ Sönmezoglu, *a.g.e.*, s. 455

²² Gönlübol, *a.g.e.*, s. 26

²³ Arı, *a.g.e.*, s. 63

oluşmadığı bir zamanda süregelmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta Numan Menemencioğlu'nun görevi sırasında ve sonrasında uluslararası sistem içindeki bazı kavramların 'yenidünya düzeni' adı altında ya değişiyor olması; ya da yeni kavramların bu sistemin içine dahil edilmesidir. Uluslararası organizasyonların önem kazanması, çok sayıda devletin aktif rol oynadığı ve sesini duyurduğu 'dünya diplomasisi' dönemine geçilmesi²⁴ uluslararası politikanın önemini artırmıştır. Dış politika bilimiyle yakın bağı olan uluslararası ilişkiler terimlerini açıklarken üzerinde durduğumuz konu, nihayetinde, Numan Menemencioğlu'nun sözü edilen II. Dünya Savaşı sırasında görev alması ve bu geçiş evresinde uluslararası politikaların -deyim yerindeyse- kıskacındaki Türkiye'ye, savaşa girmesi konusunda baskı yapmalarından kaynaklanan ve savaş sonrası oluşacak 'yeni uluslararası politika' düzenidir.

Kanımızca, uluslararası politikanın gelişim ve değişimlerinin en yalın bir biçimde görüldüğü II. Dünya Savaşı'nın son yılları, bilimsel çalışmamızın merkezindeki Numan Menemencioğlu'nun Türk Dışişleri Bakanlığı'ndaki konumunu ve olaylar karşısındaki duruşunu da göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

1.6. Uluslararası İlişkiler

Uluslararası ilişkiler, çalışmamızın ilk bölümünden bu yana üzerinde durduğumuz politika, diplomasi, dış politika ve uluslararası politika bilimi gibi devletlerarasındaki birçok ilişkiyi ve etkileşimi kapsamaktadır. Diğer bir yönüyle uluslararası ilişkiler, bir devletin ya da o devletin politikasına yön veren devlet adamlarının, diğer devletler ve politik kişiler arasındaki siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların tümüdür.²⁵ Sözcük kapsamı olarak birçok dış politika terimini de içine alan uluslararası ilişkiler, günümüz dünyasında devletler ya da uluslararası organizasyonların işlerliğinin ana parçası haline gelmiştir. Gerek diplomasinin yürütülmesi, gerekse evrensel bir soruna

²⁴ Ergin, *a.g.e.*, s. 11

²⁵ Viotti&Macmillan, *a.g.e.*, 585

yaklaşımında izlenecek yolun saptanması konusunda uluslararası ilişkiler biliminden yararlanılmaktadır.

Uluslararası ilişkiler; dünyada yer alan toplumların siyasal, hukuksal ve ekonomik özelliklerinin dış olaylara ilişkin yönlerini ele alarak incelediği için²⁶ ülkelerin iç ve dış politikalarından ayrı düşünülemez. Bir ülke içindeki sosyo-kültürel değişimleri diğer dış siyasa olaylarıyla karşılaştırmak, o ülkenin uluslararası alandaki gelişiminin de anlaşılmasını sağlar. Devletlerarası hukukun benimsendiği modern dünyada uluslararası ilişkiler, her ülkenin kendine özgün politik yapısıyla doğru orantılıdır. Siyasal istikrarını oturtmuş, halkının her yönüyle refah içinde yaşadığı ve gücünü ekonomik açıdan dünya kamuoyuna kabullendirmiş bir ülke, iç ve dış politika oluşturmada uluslararası ilişkilerde o derece güçlü ve sözünü geçirir bir konumdadır. Uluslararası ilişkiler halkasının olmazsa olmazı olarak tanımlanan bu sayılanlar, ülkelerin ve ulusların, uluslararası sistemin gerektirdiği bir biçimde rol almalarına zemin hazırlamaktadır.

Günümüzde uluslararası ilişkilerin ilgi alanı daha da genişleyerek dünya üzerindeki mevcut devletlerin her alandaki değişim ve gelişimlerini kapsamalarının yanında, bu devletlerin sosyolojik açıdan edindikleri kültür geleneklerinin dış siyasa ve ilişki oluşturmadaki önemini de açıklamaktadır. Örneğin; 3. Dünya Ülkesi olarak tanımlanan toplumların kültürel edinimleri dış ilişkilerine de yansımakta ve öncelikle siyasal kültür farklılıkları da öne çıkmaktadır. İç politikada ahlaklı, ülke çıkarlarını gözetan bir kültüre sahip olunursa dış siyasayı yürütme ve yönlendirmede de başarılı olunacağı savının uluslararası ilişkiler tarihinde sayısız örnekleri vardır. Tüm bu nedenlerle uluslararası ilişkilerin temelinde siyasal kültür ve ülke yurttaşlarının toplumsal yaşam şekillerinin çağın gerektirdiği bir şekilde yaşayıp yaşamadığı da oluşturur diyebiliriz.

Nihayetinde, uluslararası ilişkiler, günümüzde çok geniş bir açıdan düşünüldüğünde ulusların karakteristik özelliklerini de gösteren belirleyici bir ölçüt haline gelmiştir. Uluslararası ilişkilerin 21. yüzyıl

²⁶ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 451

dünyasındaki önemi ve gerekliliği her gün dünya üzerinde yaşanan politik gelişmelerin sonucundan kaynaklanmaktadır. 19. yüzyıl ortasından itibaren, hükümetler ve çeşitli gruplar arasında yaşanan haberleşme, ticaret, tarım, sağlık, bilim, silahsızlanma ve barış gibi birçok konuya dayanan ilişkiler uluslararası kavramının anlamını genişletmiştir. Uluslararası toplumun her kesimi bu sürece dahil olmakta ve bu süreçten yararlanmaktadır²⁷.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu sistem, uluslararası ilişkilerin önemini daha da artırmış ve Avrupa'nın yaşadığı ikinci felaket olan bu savaş sırasında aldığı yaraların 'yenidünya düzeni'yle insan hak ve hürriyetine sahip çıkma yönünde politikaların ortaya konmasında en işlevli araç ve diyalog yolu olarak devletler, uluslararası ilişkilerin gelişimine katkıda bulunmaları ve dünya barışının korunması için sorumlu tutulmuşlardır. Bu sorumlu tutuluşta uluslararası ilişkiler disiplininin sağladığı getirilerden yararlanmasını bilen devletler de yine, diplomasi ve dış politika değerlerini iç politik malzemelerden üstün tutanlardır. Çalışmamızın ilgi alanındaki II. Dünya Savaşı'nın dış politik gelişmeleri, son cümlemizde ileri sürülen görüşleri doğrular niteliktedir.

²⁷ Arı, *a.g.e.*, s.61

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ANA HATLARI

1. Osmanlı'nın Son Dönemleri Diplomatik İlişkiler

1.1. III. Selim-II. Mahmut Dönemleri (1789-1839)

1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin çözülmesi hızlanmış, hemen hemen her cepheden gelen yenilgi haberleri, devleti, gerilemeyi önleyecek tedbirler almaya itmişti. Özellikle, diplomatik anlamda Avrupa ile etkiletişim halinde olmak ve buralarda geçici elçilerden ziyade, daimi elçilikler bulundurma isteği tartışılmaktaydı.

Yenilikçi bir padişah olan II. Selim, 18 yıllık saltanatı süresince ekonomik ve askeri yönden devleti revize edici hareketlere girişmişti. Her şeyden önce 18-19. yüzyıllar her ne kadar savaş yılları olarak da anılsa, diplomasi biliminin ve devletlerarası ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı ve dış siyasa yürütümünün doruğa ulaştığı bir evre olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte, bu ortamda Osmanlı yönetimini elinde bulunduran III. Selim, Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkilerini üst düzeyde tutmak istemiştir.

İlk olarak, 1792 yılında İngiltere'ye daimi elçi gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararla Yusuf Agah Efendi, Osmanlı Devleti adına,

İngiltere’de elçi olarak görevine başlamıştır²⁸. III. Selim’in Avrupalı devletlerle diplomatik ilişkileri geliştirme isteği ve bu ülkelere elçi gönderme girişimi Fransa, Avusturya ve Prusya ile devam edecektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise, bu elçilerin ilk kez daimi elçi olarak göreve başlamaları ve Osmanlı Devleti’nin, çözülüş döneminde bu tür diplomatik atakları önemsedir; çünkü çağ, her alanda ilerleyiş ve diplomasi biliminin “cephelerde kazanılmayı kazandırabileceği” anlayışına sahip olunan bir çağdır. Aydınlanma süzgecinden sıyrılıp geçen Batı’nın karşısında da yalnızca top ve tüfekte değil; dış politika biliminin nimetlerinden sayılan müzakere yoluyla diplomasi yürütmek de önem arz etmekteydi. Öyle ki III. Selim Dönemi’nde filizlenen bu diplomasi trafiği, ardılı II. Mahmut’un saltanatı süresince daha da geliştirilecektir.

II. Mahmut, amcası III. Selim’in yanında yetiştiği için onun düşüncelerinden ve eylemlerinden etkilenmiştir. Tıpkı, amcası gibi o da Osmanlı’yı yeniliklerle karşı karşıya getirecektir. II. Mahmut, devleti her alanda geliştirmeye çalıştığından gerileme döneminin en büyük padişahı sayılır²⁹. 30 yıllık saltan süresince birçok alanda yeniliğe adını yazdırmıştır. Osmanlı aydınlanması ve sonrasında Türk Devrimi’nin düşünsel yapısının temellerini oluşturacak yeniliklerini, büyük bir cesaret örneği göstererek gerçekleştirecektir. 1826 yılında kaldırılan Yeniçeri Ocağı buna en iyi örnektir. Devleti yüzyıllardır sömüren ve gerileme döneminde disiplinini iyice yitiren bu ocağın kaldırılması, Osmanlı yenileşmesinin dönüm noktalarından biridir.

Tüm bu ilerleme ve eski-yeni çatışmasında II. Mahmut, amcası III. Selim gibi Osmanlı’nın Avrupa devletleri nezdinde yaptırımının sürmesini ve çağının devletleri arasında bir güç unsuru oluşturmalarını istediği için diplomasiye önem verecektir. Bu dönemde de dışarıya elçilikler gönderilmeye devam edilmekle birlikte Türk Dış Politikası’nın kurumsal olarak değişim geçirdiği bir gelişme yaşanmıştır.

²⁸ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 41; Bu konuyla ilgili ayrıca bkz: Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1992, s. 221-236

²⁹ Abdullah Özkan, *Adım Adım Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, İstanbul, Boyut yay., t.y., s. 28

II. Mahmut, dış politikaya verdiği önemi ve diğer devletlerle diplomatik ilişkilerini üst düzeyde tutma hedefini, saltanatının son yıllarında çağın gerisinde kalmış ve yenilenmesi şart olan Reisülküttaplık'ın yerine modern tarzda, Avrupalı devletlerle boy ölçüşecek Umur-ı Hariciye Nezareti'ni kurarak kanıtlamıştır. Öyle ki bu atılımla dışişleri bakanları, dış politika oluşturma sürecine, Reisülküttaplara oranla daha aktif bir biçimde katılmaya başlamışlardır.

1.2. II. Abdülhamit ve Denge Politikası

Osmanlı Devleti'nin kan kaybının hızlandığı 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş aşamasında II. Abdülhamit'in saltanat dönemi, Osmanlı'da ilk kez parlamenter sisteme geçişin tarihidir. Bu dönem, aynı zamanda, uluslararası olayların büyük değişim geçirdiği, insanlık tarihinin ilk büyük ve geniş çapta alana yayılan savaşı olan I. Dünya Savaşı'na doğru sürüklenen bir devlet için tarihsel ve yaşamsal önem taşımaktadır.

II. Abdülhamit, devleti çöküşten kurmak için saltanatı süresinde çeşitli fikir akınlarının ve konjonktürel değişimlerin de etkisiyle dış politikada Rusya'yı İngiltere'ye; İngiltere'yi Rusya'ya karşı kullanmıştır. Çözülüşte olan bir devletin en mantıklı izleyeceği dış politika türü olan bu durumu, II. Abdülhamit, 33 yıla yakın olan saltanatında izlemiş ve Osmanlı'nın ömrünü uzatmıştır.

II. Abdülhamit Dönemi'nin dış politikası incelendiğinde, iç politika unsurlarının bu dönemde dış siyasaya etkisi olduğu görülmektedir. Osmanlı-Rus Savaşlarının devam ettiği ve Ayastefanos ve Berlin Antlaşması'yla Osmanlı'nın meşruiyetinin sarsıldığı bir dönemde dış politika oluşturucularının tüm bu iç değişimleri göz önüne alarak uluslararası ilişkilerde denge politikasını yürütmesi doğaldır; ancak ne yazık ki her doğu ülkesinde görüldüğü gibi iç politikada meydana gelen ve mevcut iktidarların hareket kabiliyetini sınırlayan olaylar, dış siyasa yürütümünde engelleyici ve kimi zamanda ulus yararını gözetmekten çok gelip geçici iktidarların saltanatlarını sürdürememe kaygılarına dayanan bir dış politika yürütümünün varlığı da Osmanlı'dan günümüze en iyi örneklerden biridir.

II. Abdülhamit'in Osmanlı'nın özellikle balkanlarda toprak kaybetmeye başladığı anlarda ülkenin bütünlüğü için çeşitli baskıcı politikalar gerçekleştirdiği eleştirilebilir; ancak aynı padişahın devletin dış politika ilkelerini hangi devletlere ve hangi yönde oluşturulması gerektiği üzerinde diplomatik ilişkileri üst düzeyde tuttuğu ortadadır.

II. Abdülhamit'in İstibdat Dönemi'ndeki en yararlı ve çağa en uygun eylemlerinden olan Batı tarzında kurum ve kuruluşların oluşturulması, ülkenin hemen hemen her yerinde pek çok okul açılması, yüzlerce öğrencinin Avrupa'ya, yeni gelişmeleri Osmanlı lehine takip etmeleri için gönderilmeleri bu dönemin en kayda değer gelişmelerindendir³⁰. Osmanlı diplomasisinin çağa uygun bir şekilde uyarlanması da bu genç ve kültürlü kesimin aldıkları eğitimleri önemli kılmaktaydı.

2. Cumhuriyet Dönemi Dış Politika

2.1. Atatürk Dönemi (1920-1938)

Her şeyden önce Atatürk Dönemi dış siyasanın iki önemli tarihsel dönüm noktaları vardır. Bunlardan ilki; 6-10 Ocak 1921 tarihli I. İnönü Muharebesi'nin sonucunda elde edilen askeri zaferle gelen diplomatik başarılarıdır. Düzenli ordunun kurulmasından sadece iki ay sonra Türk ordusunun böyle bir başarıya ulaşması içeride ve dışarıda Ankara hükümetine olan güven artmış ve TBMM'nin otoritesini güçlendirmiştir³¹. Öyle ki düzenli ordunun emperyalist güçlere karşı aldığı bu ilk zaferin hemen ardından ilk olarak 16 Mart 1921'de Rusya ile Moskova Antlaşması imza edilmiş ve Milli Mücadele evresinde Rus desteği kazanılmaya çalışılmıştır.

³⁰ Özkan, *a.g.e.*, s. 96

³¹ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, Der yay., İstanbul 1999, s., 182

Diğer bir başarı ise 1 Mart 1921 tarihli Afganistan Dostluk Antlaşması'dır. Afganistan, bu antlaşmayla Türkiye'nin davasını tanımış ve Anadolu Hareketi'ne yardımlarını esirgememiştir³².

Burada en dikkat çekici nokta, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Milli Mücadele'nin dış politika perspektifinin içinde her askersel başarıların devamında mutlaka bir diplomatik başarının da geldiği tezinin öne çıkmasıdır. Örneğin; II. İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruz'un ardından da askersel başarıları destekleyen diplomatik ataklar gerçekleşmiştir.

Ruslar, İngilizler, Kafkas Cumhuriyetleri ve nihayetinde emperyalist bloğun tüm taraflarıyla imza edilen Mudanya Ateşkesi ve Lozan Barış Antlaşması, günümüz Türk dış politikasının da "belkemiği"ni oluşturan 1919-1923 evresinin en dikkat çekici dönüm noktalarındandır³³.

Bir diğer önemli tarih aralığı ise Milli Mücadele Dönemi'nde askersel başarıları takiben Türk ordusunun 9 Eylül'de İzmir'e girişi ve sonrasında gerçekleştirilen Lozan Antlaşması'yla yeni bir Türk devletinin 29 Ekim 1923'te ilan edilmesiyle Atatürk Dönemi dış politika uygulayıcılığı, Milli Mücadele Dönemi'nden farklı olarak, savaş halindeki bir ülkenin değil; henüz yeni doğmuş ve bağımsızlığını dış politikada da kabul ettirecek eylemlerde bulunma isteğinde olan bir ülkenin haklı bir beklentisiydi.

Atatürk tüm bu dengeler üzerinde dış politika oluşturma vizyonunu benimserken, diğer devletlerle uluslararası eşitlik ilkesini hiçbir zaman Türk dış siyasasından soyutlamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten bugüne dek Atatürk'ün öngördüğü dış politika ilkesine dayanarak dış siyasa oluşturmada da uluslararası kuruluşlardan kendisine, diğer devletlerle aynı ölçüde tavır sergilemelerini istemiştir. Atatürk Dönemi'nde Milletler Cemiyeti ve

³² *a.g.e.*, 182-183

³³ Bu bilgileri, Prof. Dr. Sayın Nurşen Mazıcı'nın Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'ndeki Türk Dış Politikası Derslerinin 14. 03. 2006 tarihli notlarından edindik.

Atatürk sonrasında Birleşmiş Milletler’le Türkiye arasındaki ilişkiler, bu durumlara en iyi örneklerdir.

2.1.1. Hariciye Vekâleti’nin Kuruluşu

Mustafa Kemal’in, Anadolu Hareketi’ni icra heyeti çatısı altında topladığı 23 Nisan 1920 tarihinden sonra aynı yılın Mayıs ayında İktisat, Dahiliye ve Adliye Vekaletleri gibi Hariciye Vekaleti de kurulmuştu³⁴. Hariciye’nin başına da ileride Ankara hükümetini Londra Konferansı’nda tanıtacak Bekir Sami (Kunduh) Bey getirilmiştir. Gerçekten de o dönem için yeni kurulan ve askersel mücadeleye adım adım yaklaşan bir “savaş meclisi”nin dış ilişkileri en az iç olayları kadar önemliydi.

Hariciye Vekaleti’nin kurulmasından sonra hem Milli Mücadele Dönemi sırasında hem de Cumhuriyet kurulduktan sonra yabancı ülkelerin Türkiye’deki temsilcilik sayısında artış gözlenmiştir. Cepheden cepheye zaferle koşan ulus, çok geçmeden birçok ülkenin dikkatini çekecek ve bu ülkeler Türkiye’de temsilcilik ve konsolosluk açma yoluna gideceklerdir. Cumhuriyet kurulduktan sonra tüm bu temsilcilik ve konsoloslukların İstanbul’dan Ankara’ya geçtikleri ya da İstanbul’daki diplomatların Ankara’ya kısa süreliğine, diplomatik işlerini bitirene dek, geldikleri görülmüştür³⁵.

Yeni kurulan Türk devletinin dışişleri, diğer bakanlıklar gibi eğitilmiş bireylere ihtiyaç duymaktaydı; ancak genç, ya da diğer deyişle, eli kalem tutan nüfusun büyük bölümünü Balkan ve I. Dünya Savaşı’nda yitiren bir devletin üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş aşamasında, dışişlerinde dil bilen eğitilmiş kişiler nadir bulunmaktaydı. Özellikle Milli Mücadele Dönemi’nde bunun eksikliği hissedilmiş ve sonrasında dil öğrenimi için birçok genç Avrupa’ya gönderilmiştir.

Hariciye Vekaleti’nin şekillenmesi ve çeşitli birimlerinin oluşturulması Cumhuriyetin ilanı ile daha da hızlanmıştır. Hariciye’deki bu yenileme, iç ve dış teşkilatı geliştirmeye başlamış, bunun yanında

³⁴ Girgin, *a.g.e.*, s. 117

³⁵ *A.g.e.*, s. 122-123

1927 yılında Hariciye Vekaleti'nin teşkilatlandırılmasına dair ilk kapsamlı hukuki düzenleme yapılmış ve 1154 sayılı Kanun ile Türk Hariciyesi'nin (Dışişleri Bakanlığı'nın) günümüzdeki yapısının temelleri atılmıştır³⁶. Dışişleri teşkilatının sağlam temeller üzerinde gelişmesi ve yüzyılların deneyimli Türk diplomasisinin kendine özgün yapısıyla gerek Atatürk Dönemi'ndeki barışçıl dış politikalar gerekse İnönü'nün II. Dünya Savaşı yıllarında hem müttefik devletlere hem de faşist bloğa karşı direnişindeki başarılarının sırrını, bu teşkilat yapısında ve dış siyasa görüşünde aramak gerekir.

2.1.2. Atatürk'ün Dış Politika Vizyonu

Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele Dönemi ve 15 yıllık iktidarı dönemini kapsayan 1923-1938 evresinde Türkiye'nin diğer uluslarla ilişkilerine büyük önem vermiştir. Yeni Türk devletinin dünya üzerindeki diğer devletler gibi diplomasinin her nimetinden yararlanmasını ve bu yolla büyük saygınlık elde etmesini istemiştir.

Atatürk, Türk ulusunun evrensel değerler içinde saygınlığının artmasının koşulları olarak ulus imajına ve güvenilirliğine önem vermiş, milletlerin barışı koruması gerektiğinin altını çizmiştir. Cumhuriyetin kurucusu bir sözlerinde:

“Barış, milletleri refah ve mutluluğa erdiren en iyi yoldur; fakat bu kavram bir defa ele geçirilince daimi bir dikkat ve itina ve her milletin ayrı ayrı hazırlığını ister”³⁷.

1938 tarihli bu demecinde Atatürk, dünya milletlerinin barışta idretmeleri ve onu büyük bir itina ile kollayıp geliştirmelerini salık vermiştir. Atatürk'ün belirttiği bu sözün tarihi dikkate alınacak olursa II.

³⁶ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa>

³⁷ Girgin, a.g.e., 122

Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu ve Avrupa'yı kasıp kavuran faşist-totaliter yönetimlerin nüfuz alanlarını genişlettiği bir döneme denk gelmesi de tesadüf değildir. "Yurtta Barış, Dünyada Barış" sözünün Türk dış politikasının temel taşlarını oluşturması Atatürk'ün dış siyasa vizyonunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

15 yıllık iktidarı ve devlet adamlığı kimliğiyle Atatürk, Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi tamamen Türk dış politikasının kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan bir diplomatik ataklara da imza atmıştır. Her ulusun dış siyasasına eşit mesafede ve kendi ulusal çıkarlarını göz önüne alarak yaklaşılması yine Atatürk Dönemi'nin dış politika ilkelerindendir. Türkiye'deki yabancı elçilerin Atatürk'ün dış politika yürütümüne ve devletin başında olduğu dönemi sırasında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı devlet adamlarının Türk dış politikasına bakışları Atatürk Dönemi dış politika perspektifini objektif bir şekilde kanıtlamaktadır.

Atatürk'ün yaşamını yitirışinden sonraki dünya politikalarının hangi yönde izlediği sorusu ve insanlık tarihinin en yıkıcı, dünya yüzeyinde geniş alana yayılan son savaş olan II. Dünya Savaşı'nda taraf devletlerin yürüttüğü dış politika, Atatürk'ün sözlerini doğrular niteliktedir.

2.2. İsmet İnönü Dönemi (1938-1950)

2.2.1. Atatürk'ün Dış Politika Mirası

Cumhuriyetin kurucusu, yaşamını yitirdikten sonra Çankaya'ya İsmet İnönü çıkmıştı. Atatürk'ün geride bıraktığı dış politika mirası ikinci cumhurbaşkanına yol gösterici olmuştur. Savaş yorgunu bir ulus, Atatürk'ün 15 yıllık iktidarı döneminde sosyo-kültürel, hukuki, siyasi ve ekonomik alanda kendi kapasitesini zorlayarak birçok devrime imza atmıştı. İnönü'den ise bu devrimleri geliştirmesi ve Türklerin Atatürk'le

elde ettikleri saygınlığını ve haklı davalarını koruyup kollaması beklenmekteydi. Atatürk'ün Türk dış politikasının süreklilik ilkesi de bu içgüdü üzerine temellendirilmişti.

Atatürk Dönemi'nin siyasal bağtaları, Türkiye'nin kendi coğrafyasında hem bir güç hem de bir denge unsuru olduğunu kanıtlar nitelikteydi. Atatürk'ün şovenizmden uzak, gerçekçi ve barışçıl bir dış politika vizyonu, Türk Dışişleri Bakanlığı ve bu bakanlığa hizmet verecek birçok diplomatın da kılavuzu olacaktır. Öyle ki İsmet İnönü'nün Çankaya'da bulunduğu sürede, özellikle, II. Dünya Savaşı sırasında müttefik ve faşist bloğa karşı izlediği dış politika Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda kolay kazanılmayan hakları bir anda feda edici politikalara kapılmak endişesinden doğmaktaydı; çünkü İnönü savaş boyunca özellikle, Rusya'nın Türkiye üzerindeki isteklerinin ve Rusya'nın Türkiye'yi 'yumuşak karnı' olarak gördüğünün farkındaydı³⁸.

Her şeyden önce, bu tip bir dış politika yürütümünün, deneyimli ve Atatürk Dönemi'nde -deyim yerindeyse- işin harmanında yetişmiş diplomatlar ve diğer dışişleri görevlilerinin elinden geçtiğini azımsamamak gerekir; çünkü bir ülkenin dış siyasasının söz geçirebilirliği ve işlerliği o ülkenin dışişleri personelinin de kalitesine bağlıdır.

Atatürk, kurduğu cumhuriyetin kökünü sağlam temeller üzerinde inşa ederken uluslararası alanda Türkiye Cumhuriyeti'nin imajını zedeleyecek durumlardan da kaçınmıştır. Devleti her alanda çağa ayak uydurucu devrimlerle geliştirirken, Türkiye'nin uluslararası saygınlığına gölge düşürecek ve onun dış politikasının hareket kabiliyetini sınırlayacak herhangi bir oluşumdan yana tavır koymamıştır. Atatürk, sadece ulusuna değil; tüm dünya milletlerine askersel yönden yetersiz ve kaynak açısından yoksun olan bir ülkenin dahi dış politikasının şeffaflık ve dostluk üzerine kurulabileceğini kanıtlamıştır. İşte, ardılı İnönü'ye ve diğer dış politika yürütücülerine de böyle bir dış siyasa anlayışı bırakmıştır.

³⁸ Necdet Uğur, *İsmet İnönü-İnönü ve Dış Politika*, Yapı Kredi yay., 2. Basım , İstanbul, Ağustos 1995, s. 29

2.2.2. Dışışleri'nde Dış politika Önderlerinin Değişimi

Daha önce de belirtildiği gibi Cumhuriyet ilan edilmeden birkaç yıl önce Ankara hükümeti, diğer önemli vekâletler gibi Hariciye Vekaleti'ni Milli Mücadele'nin askersel aşamasından önce oluşturmuştu. Bekir Sami Bey'in hariciye'den sorumlu tutulmasıyla da Hariciye Vekaleti, işlerine başlamıştı; ancak Bekir Sami Bey'in Ankara hükümetinden habersiz, Londra Konferansı sırasında, İngiltere, Fransa ve İtalya ile gizli antlaşmalar imzalaması üzerine ipler biraz gerilecektir. Nitekim, Mustafa Kemal, Bekir Sami Bey Ankara'ya döndüğünde onu, bu antlaşmaları gizlice imzalaması ve bu antlaşmaların uluslararası karşılıklı eşitlik ilkesine uymaması nedeniyle görevinden alacak ve yerine Yusuf Kemal Tengirşek'i getirecektir³⁹. Tengirşek de İstanbul'un işgali ile Ankara'ya Milli Davaya katılmış ve milletvekilliğinde bulunup Adliye Vekâleti'ni de yönetmiştir⁴⁰. Londra Konferansı'na Ankara hükümetini temsilen Bekir Sami Bey'in görevlendirilmesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Mustafa Kemal'in dış politika da ciddi bir tutumunun olduğunu ve Türk Ulusal Mücadelesi'nin hiçbir şekilde hata kabul etmediğini, herkesin bu durumu bilerek bilinçli ve ülke çıkarına uygun hareket etmesi gerektiği açısından önem taşımaktadır.

Yusuf Kemal Tengirşek'in hemen hemen bir buçuk yıllık bakanlığından sonra Milli mücadele'nin etkili isimlerinden İsmet İnönü dışışlerine getirilecektir. İnönü'nün dışışlerine getirilmesinde elbette, Kasım ayı içerisinde başlayacak Lozan görüşmelerinin payı vardı. Lozan Antlaşmasının imza edilmesi ve cumhuriyetin kurulmasından bir yıl sonra Şükrü Kaya dışışleri bakanı olacaktır. Bundan sonra dışışlerine gelen isim, Atatürk'ün Dışışleri Bakanı olarak anılan Tefik Rüşti Aras'tır.

³⁹ Gencer-Özel, *a.g.e.*, s. 185

⁴⁰ http://www.mfa.gov.tr/sayin-yusuf-kemal-bey_in_ozgecmisi.tr.mfa

Aras, Cumhuriyet tarihinin en uzun süreli dışişleri bakanlığını yapan önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Aras, göreve geldiği Mart 1925'ten Atatürk'ün ölümüne dek Kasım 1938'e kadar 13 yıl dışişleri bakanlığında kalmıştır⁴¹. Diğer bir tanımla Tevfik Rüştü Aras, Atatürk Dönemi dış politikalarının en canlı ve yakın tanığıydı. Atatürk Dönemi'nde yapılan çeşitli uluslararası antlaşmaların, Balkan Antantı, Montrö Sözleşmesi ve Sadabat Paktı gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasına yön veren hayati antlaşmalar Aras'ın dışişleri bakanlığı döneminde gerçekleştirilmiştir. Sadece bu antlaşmalar değil; dönemin en kayda değer, Cumhuriyetin dış politikasının zeminini oluşturacak diplomatik kazanım ve yenilikler de Aras'ın dışişleri bakanlığı döneminde yaşanacaktır.

Atatürk'ün yaşamını yitirishinden hemen sonra Türk Dışişlerinde de değişim gözlenecek ve 13 yıl dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Aras'ın yerine Milli Mücadele yıllarında Ege Bölgesi'nde faaliyet gösteren, sırasıyla Maliye ve Adliye vekilliği de yapan Şükrü Saraçoğlu hem Celal Bayar hükümetinin son yıllarında hem de Refik Saydam hükümetinin iki döneminde de dışişleri bakanı olarak görev yapacaktır⁴².

Gerçekten de Saraçoğlu da II. Dünya Savaşı'nın en kanlı yıllarında, faşizmin Türkiye coğrafyasına yaklaştığı bir dönemde dışişleri bakanlığı görevini üstlenmiştir. Dört yıla yakın bakanlığı sırasında Türkiye'nin savaş dönemi dış politikasına yön verecek dış siyasaları Çankaya'da İsmet İnönü; Başbakanlık'ta ise Refik Saydam'la yürütecektir. Savaşın yıkıcı yüzü Türk topraklarının sınırına dayandığında Türkiye Cumhuriyeti'nin 16. ve 17. Hükümetlerini üstlenen Dr. Refik Saydam, İstanbul'daki çalışma ofisinde Temmuz 1942'de aniden vefat edince yerine, dışişlerindeki isim, Şükrü Saraçoğlu geçecektir⁴³.

Şükrü Saraçoğlu'nun dışişlerinden başbakanlığa geçişi ve başbakan oluşundan sonra dışişleri bakanlığı, çalışmamızın asıl noktasını

⁴¹ Girgin., *a.g.e.*, s. 214

⁴² http://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-saracoglu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

⁴³ Ahmet Gürkan, *Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973, s. 152

oluşturan Numan Menemencioğlu'nun yönetiminde olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi Saraçoğlu'nun dışişleri bakanlığındaki son yılları - özellikle 1941-1942 evresi- savaşın seyrinin yavaş yavaş değiştiği ve Türkiye üzerine her yönden gelen tehdit algılamalarının had safhaya ulaştığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır; ancak tüm bu belirtiler Menemencioğlu'nun dışişlerine getirildiği Ağustos 1942 yılından itibaren artarak devam edecek ve Menemencioğlu'nun görev süresi boyunca Türkiye'nin en büyük sorunu haline gelip psikolojik bir yıpranma ve direnme periyoduna dönüşecektir.

Çalışmamızın en önemli noktalarından birini oluşturan Numan Menemencioğlu'nun görev süresinin zaman aralığı olan 1942-1944, aynı zamanda Menemencioğlu'nun dışişlerindeki görev yetkisi ve dış siyasa uygulayıcılığının hangi yönde ve nasıl oluşturulmaya çalışıldığına da kanımızca en kapsamlı cevap olacak niteliktedir. İleride değinilecek olan ve Menemencioğlu'nu, çağının diğer dışişleri bakanlarından ayıran en önemli özellikleri incelendiğinde, kendisinin dışişleri bakanlığındaki faaliyetlerinin bilimsel açıdan ayrıntılı olarak üzerinde durulacaktır.

III. BÖLÜM

TÜRK DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NDA EMEKTAR BİR YÜZ: “NUMAN MENEMENCİOĞLU”

1. Numan Menemencioğlu Kimdir?

1.1. Menemenlizade Ailesi ve Numan Menemencioğlu

Menemencioğlu ailesinin tarihi çok uzun geçmişe dayanmaktadır. Osmanlı'nın en köklü ailelerinden birini oluşturan Menemencioğlu ailesinin soyağacı bilgilerine bakıldığında bu ailenin zengin bir geçmişinin varlığı dikkat çekmektedir. Osmanlı'da şeceresi belli olan çok az sayıda ailenin olduğu göz önüne alındığında ve her şeyden önemlisi belirli ve düzenli bir arşivleme yönteminin olmadığı gerçeği anımsandığında Menemencioğlu ailesinin soy kütüğüne 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başı itibariyle daha sağlıklı yorum getirebiliriz. Bu bilgiler ışığında Osmanlı'da şecere bilgilerine ulaşma konusunda ender ailelerden biri olan Menemenlizadeler, Osmanlı'dan günümüze dek Türk toplumuna ve siyasal yaşamına çok saygıdeğer isimler kazandırmışlardır⁴⁴.

Menemenlizadeler'in aile tarihini yazan isim, 1779 yılında Adana'nın Çiçeli kasabasında doğan Ahmet Menemencioğlu Bey'dir⁴⁵. Zengin ve köklü bir geçmişe sahip olan Menemencioğlu ailesinin en ünlü ve Türk Tarihi'nde kayda değer bir yeri olan yüzlerinden biri de Türk milliyetçilik hareketinin en önemli ismi olan Namık Kemal'dir.

⁴⁴ Aydoğan Vatandaş, *Monşer-Saklı Seçilmişler*, Timaş yay., 2. Baskı, İstanbul, Eylül 2009, s. 16

⁴⁵ Yılmaz Kurt, Menemenlizadeler, www.ottamanhistorians.com, Temmuz 2008.

Menemencioğlu ailesinin Namık Kemal gibi çok yönlü bir aile ferdini içinde barındırması bu ailenin faklılığını göstermekteydi. İşte, çalışmamızın ana karakteri Numan Menemencioğlu da böyle bir aile fertlerinin olduğu soydan gelmekteydi. Namık Kemal'in, Numan Menemencioğlu'nun amcası olması, Menemencioğlu'nun kimliğine bakışımızı daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öyle ki Menemenlizadeler, yetiştirdikleri kuşaklarla gerek Osmanlı yönetimi gerekse Cumhuriyet idaresine birçok bürokratik ve entelektüel kişilikler kazandırmıştır. Bir nevi, Ahmet Bey'in sonraki nesilleri, özellikle, bürokratik yaşamda çıkacakları zirve noktalarında kuşaklar boyu hizmet vereceklerdir⁴⁶.

Geçmişi bu derece zengin bir aile yapısına dayanan Numan Menemencioğlu, 1893'te⁴⁷ Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Babası, Menemenlizade Mehmet Bey, o dönemin en önemli eyaletlerinden biri olan Bağdat'ta Maliye Vekilliği görevinde bulunmuştur⁴⁸. Babasının görev yeri olan ve Osmanlı için stratejik öneme sahip Bağdat'ta doğan Menemencioğlu'nun annesi Namık Kemal'in kızı Feride Hanım'dır. Feride Hanım da ailenin diğer fertleri gibi entelektüel yönü ağır basan, özgürlük fikirleri önemseyen ve şiir kitapları yazıp yabancı dil öğrenimine meraklı olan birsiydi⁴⁹.

Numan Menemencioğlu, hem babası hem de annesinden gelen bu entelektüel duruşundan kaynaklanacak ki eğitimini sırasıyla; Rüştüye'yi Selanik'te, Terakki öğrenimini İstanbul'da, İdadi öğrenimini Fransız For Lisesi'nde, Yüksek Tahsili'ni Lozan Darülfünunu Hukuk Fakültesi'nde yapacak; Arapça, Farsça, Fransızca ve Almanca dillerinin dördüne de hakim olacaktır⁵⁰. Tüm bu eğitimsel sürecinin dolu dolu geçmesi ileride onun ilgi alanlarını da belirlemesine katkı sağlayacak ve dışişleri bakanlığına birikimiyle yararlı hizmetlerde bulunacaktır.

⁴⁶ Vatandaş, *a.g.e.*, s. 19

⁴⁷ Menemencioğlu'nun doğumuna ilişkin çeşitli tarihler mevcuttur; ancak bizim burada dikkate aldığımız bilgi, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın resmi bilişim ağı sitesindeki bilgilerdir: http://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

⁴⁸ Dr. Yücel Güçlü, *Eminence Grise of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yay., Ankara, t.y., s.13

⁴⁹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 13-14

⁵⁰ http://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

Çalışmamızın ana konusu itibariyle Menemencioğlu'nun biyografisinin üzerinde pek durmayıp Türk Dışişleri Bakanlığı'ndaki asıl görevleri üzerinde incelemelerimizi sürdüreceğiz; ancak zaman zaman biyografik bilgilere dönerek, örneğin Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığındaki görevinden sonraki yıllar ve ölümüne dek geçen sürede yaşadıklarını, akademik bir bakış açısıyla ele almaya çalışacağız.

1.2. Menemencioğlu'nun Dışişleri'ndeki Görevleri

Numan Menemencioğlu'nun diplomatlık kariyeri tıpkı eğitim yaşamı gibi oldukça renklidir. Menemencioğlu, dışişlerindeki ilk görevine 1914 yılında, yani henüz 21 yaşındayken, Viyana Elçiliği üçüncü katibi olarak başlamıştı. O'nun göreve başladığı bu tarihte Osmanlı Devleti, Makedonya ve Trakya'da yenilgi alarak Balkan Savaşları henüz bitmiştir⁵¹. Bu tarihten sonra devlet, son çözümme evresine girecektir. Menemencioğlu, böyle bir durumda dışişlerindeki görevine başlamıştır. Bu görevin bir batı şehri olan Viyana'da başlaması, onun ileride entelektüel yönüne de etki edecektir.

Batı'nın hızla ilerlemesi, Osmanlı'nın savaş yorgunu haliyle bir cepheden başka cephelere sürüklenmesinden dolayı Menemencioğlu, kendi ülkesiyle batılı ülkeleri karşılaştıracak ve diplomatik becerilerini batı şehirlerinde elde edecektir. Nitekim, Viyana görevinden sonra bir diğer batı şehri olan ve medeniyetin başkentlerinden biri olarak da tanımlanan Bern'de de görev üstlenecektir. Viyana görevinden iki yıl sonra Bern'deki faaliyetleri 1923 yılına dek sürecek ve sonrasında sırasıyla Bükreş, Budapeşte ve Beyrut'ta Başkatiplik ve Maslahatgüzarlık gibi hizmetlerde bulunacaktır⁵².

Diplomatik kariyerinin ana eksenini oluşturacak dışişlerindeki görevlerine 1 Haziran 1928'de Hariciye Vekâleti I. Daire Umum Müdürlüğü'ne atanmasıyla başladı⁵³. Menemencioğlu, bu atamanın ardından Türk Dışişleri Bakanlığı'nın merkezinde hizmetlerine devam

⁵¹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 19

⁵² http://www.mfa.gov.tr/sayin-numan-menemencioğlu_nun-ozgecmisi.tr.mfa

⁵³ Aynı bilişim ağı sitesi kaynağındandır.

edecek ve aynı bakanlığın müsteşarlığına getirilecektir. Müsteşarlık görevini üstlenen Menemencioğlu, 1937 yılında seçildiği Gaziantep milletvekilliği sırasında dahi dışişlerine ilgisini kesmeyecek ve siyasal olayların içinde diplomatik girişimlerini sürdürecektir. Örneğin, Atatürk'ün ölüm döşeğindeyken dahi aklını kurcaladığı ve bir an önce ana vatana katılması için çaba sarf ettiği Hatay için Menemencioğlu da yoğun mesai harcamış ve bu olay, Türk Dış Politikasının müzakereler aracılığıyla elde ettiği ender başarılar arasında yerini almıştır.

Hatay başarısı sağlanırken Menemencioğlu, Dışişleri Genel Sekreterliği görevini sürdürmekte olduğu için deneyimli diplomatın diplomasinin her kanalını kullanarak Hatay'ın Türk topraklarına katılması yolunda izlediği yöntemler daha sonra görev alacağı dışişleri bakanlığındaki eylemlerine de ışık tutacaktır. Öyle ki Hatay meselesi sürerken Hatay İstişare Heyeti ve Hatay Bürosu Menemencioğlu başkanlığında çalışmalarına başlayıp sonuca ulaşmak için çalışmalar hızlandırılmıştır⁵⁴.

Türk Dışişleri Bakanlığı ve Türk Diplomasisine 1914'te ilk dışişleri görevlendirmesiyle emek vermeye başlayan Menemencioğlu, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra dışişlerindeki yoğun mesaisini arttırmış ve giriştiği işlerin hakkını vermeyi amaç edinmiştir. Bunun en iyi kanıtları ise, bu başarılı diplomatın Dışişleri Genel Sekreterliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na geçtiği zaman olacaktır.

2.Dışişleri Bakanlığı Dönemi (1942-1944)

2.1. Ağustos 1942-Ocak 1943 Evresi

Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı dönemi incelendiğinde ilk olarak onun göreve başladığı tarih dikkatimizi çekmektedir. 1942 yılından sonra, Türkiye her geçen gün savaşa biraz daha yakın olmuş ve müttefik kesiminden İngiltere, Türkiye'nin savaşa

⁵⁴ Dr. Hamit Pehlivanlı, *Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi*, ASAM yay., Ankara, 2001, s. 126; Ayrıca bkz: Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım İstanbul, Ekim 2005, s. 143-144

girmesi konusunda baskısını arttırmıştır. Türkiye 1942 kışını takip eden aylarda hem faşist hem müttefik bloğun psikolojik baskılarına maruz kalmıştır.

Savaşın en çetrefilli günlerinde dışişleri bakanlığı makamına getirilen Menemencioğlu, diplomatlık deneyimi ile 1920’de Hariciye Vekaleti kurulduktan sonra göreve başlayan dışişleri bakanları sıralamasında Türkiye Cumhuriyeti’nin sekizinci Dışişleri bakanı olmuştur. 10 Ağustos 1942’de İstanbul’dan milletvekili seçildikten sadece iki gün sonra Şükrü Saraçoğlu’nun yerine dışişleri bakanlığı koltuğuna oturmuştur⁵⁵. Başbakan Refik Saydam’ın ani ölümünden sonra boşalan İstanbul milletvekilliğinin yerine 9 Ağustos 1942’de yapılan seçimde Menemencioğlu’nun seçildiği haberi İçişleri Bakanlığına bildirilmesi ve kararın başbakanlığa bildirilmesinden sonra Menemencioğlu resmen dışişleri bakanı olarak görevine başlamıştır⁵⁶.

Menemencioğlu’nun dışişleri bakanlığına seçilmesi, içte ve dışta ses getirmiş ve çeşitli devlet adamları ve dış basın Menemencioğlu’nun bu yeni görevini tebrik etmişleridir⁵⁷. Ünlü Times gazetesi Menemencioğlu’nun dışişlerindeki yeni görevi ve Menemencioğlu’nun geçmişteki hizmetleri için şu şekilde yorum getirmiştir:

*“Yeni Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu şimdiye kadar işgal ettiği muhtelif vazife ve memuriyetlerde gösterdiği kifayet ve dirayetle Türkiye içinde olduğu kadar dışında da en müktedir diplomat şöhretini kazanmıştır. Böylelikle Türkiye, bu müşkül zamanlarda herhangi bir memleketin kiskanabileceği geniş, tecrübeli kifayetli ve iktidarlı bir diplomatlar takımına malik olduğu için bahtiyardır”*⁵⁸.

⁵⁵ Güçlü, a.g.e., s.91

⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.), Belge Tarih ve Sayısı: 11.08.1942-16509, Arşiv Dosya Numarası: 030-0-010-000-000-76-503-11. (Bkz: Ek. 1.); ayrıca diğer bir belge için bkz: BCA., Belge Tarih ve Sayısı: 10.08.1942-7124, Arşiv Dosya Numarası: Aynı yerde. (Bkz: Ek. 2.).

⁵⁷ Bu tespitle ilgili bkz: “Güzide Devlet Adamımız Hariciye Vekaletine Tayin Edildi”, Cumhuriyet, 14 Ağustos 1942.; “Irak Başvekili Hariciye Vekilimizi Tebrik Etti”, Cumhuriyet, 23 Ağustos 1942.; “Hariciye Vekilimize Gelen Telgraflar”, Tan, 18 Ağustos 1942.; “Menemencioğlu’nun Hariciye Vekilliği’ne Tayinini Bulgaristan Memnurlukla Karşıyor”, Ulus, 17 Ağustos 1942.; “Menemencioğlu için Peşte (Macar) Basını Dostane Tefsirler Yapmaya Devam Ediyor”, Ulus, 21 Ağustos 1942.

⁵⁸ “Hariciye Vekilimiz N. Menemencioğlu ve Dünya Basını/Times Diyor ki: ‘Menemencioğlu’nun Çetin Mesaiye Kabiliyeti ve Başarısı Çok Büyüktür’ ”, Ulus, 16 Ağustos 1942.

Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığına atanması, içeride ve dışarıda büyük yankılar uyandırmış ve bu duruma yorum getiren çoğu kesim Menemencioğlu'nun dışişlerindeki çalışkan ve özverimi yüksek kişiliğini öne çıkarmışlardır. Bir diğer dikkat çekilen nokta ise Menemencioğlu'nun entelektüel yanı ve uluslararası politik gelişmelere hakim olması yönündeydi.

Daha önce de bahsedildiği gibi Milli Mücadele Dönemi'nden Cumhuriyet yıllarına dek oldukça zengin bir siyasi geçmişi olan Şükrü Saraçoğlu'nun dışişlerinden ayrılmasından sonra Numan Menemencioğlu dışişlerindeki faaliyetlerine başlamıştır. Celal Bayar Kabinesi'nde dışişlerine getirilen Saraçoğlu, II. Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 yılında başladığında Refik Saydam hükümetinin de dışişleri bakanıydı. Saraçoğlu, savaşın başlaması ve yayılması evresinde Türk Dışişleri Bakanlığı'nda iki numaralı bu dünya savaşının en yakın tanıklarındandı. Siyasi geçmişindeki deneyimleriyle Saydam hükümetindeki dışişleri bakanlığı döneminde uyumlu bir dış politika yürütümü gerçekleştirmiştir. Başbakanlığa geldiği anda savaşın en çetrefilli yıllarında duruma hakim olan kişiliğiyle öne çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın en önemli iç ve dış olayları Şükrü Saraçoğlu'nun dışişleri ve başbakanlığı dönemine rastlar. Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar Refik Saydam-Şükrü Saraçoğlu kabinelerinin iç politikaya yönelik girişimleridir. Savaş sırası hükümetleri, savaşın seyrine göre hem iç hem de dış politika oluşturmuşlardır. Aslında, Şükrü Saraçoğlu'nun Refik Saydam'ın ani ölümünden sonra dışişlerinden başbakanlığa getirilişi, savaş koşulları açısından dikkate değerdir. Türkiye, bu tutumuyla, savaş karşısındaki dış politikadaki konumunu sürdüreceğini müttefik ve mihver tarafına belirtmeyi amaçlıyordu⁵⁹.

Numan Menemencioğlu, Saraçoğlu'ndan bu tür koşullarda dışişleri bakanlığı görevini üstlendi. Menemencioğlu'nun Saraçoğlu'nun devamında savaşın özellikle ekonomik şartlarında dış siyaseti yönlendirmede temkinli olduğu da düşünüldüğünde Saraçoğlu'nun

⁵⁹ Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları-Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Mephisto yay., İstanbul, Mart 2006, s. 31

ardılının Türkiye'nin savaşa en yakın olduğu bir dönemde 1942-1944 arası dışişleri bakanlı görevini üstlendiği bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. Bakanlığı Sırasında İlk Diplomatik Etkiletişimler

Numan Menemencioğlu, dışişlerine geldiği günden itibaren yoğun mesai trafiği başlamıştı. Daha önce de belirtildiği gibi 1942 yılının son aylarına doğru müttefik devletlerin Türkiye'yi bir an önce savaşta görmek istemeleri, diğer yandan mihver taraflarının da müttefik bloğa karşı Türkiye üzerindeki psikolojik baskılarının arttığı kritik bir dönemde dışişleri bakanlığı koltuğuna oturan Menemencioğlu, diplomatik müzakerelere, Amerika Birleşik Devletleri başkanı Roosevelt'in yardımcısı Wendell Willkie ile Ankara'da bir araya gelerek başlamıştır. Amerikan başkan yardımcısının bu ziyareti, savaş sırasında Türk-Amerikan ilişkilerinin seyri için önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Aralık 1941'de Japonya'nın Pearl Harbour'a saldırımları sonucu savaşa dahil olan Amerika, Türkiye gibi Ortadoğu ve doğu coğrafyasına yakın olan ülkeleri önemsemeye başlamış ve tarihinde ikinci kez Monreo Doktrini'nden ayrılmıştır.

Willkie'nin Türkiye'ye bu tarihi ziyareti tüm bu yaşanan gelişmeleri takiben gerçekleşmiştir. Öyle ki Willkie, Ankara'ya adımını attığı anda Türklere Amerikan hükümetinin onların yanında olduklarını ve Türk dış politikasının yönünü takdirle karşıladıklarını belirtmiştir:

*“Türkiye ile Amerika arasındaki siyasi münasebetler normal şekilde devam ediyor demek yalan olmaz; çünkü bu dostane münasebetler günden güne inkişaf ediyor. Amerikalılar Türkiye'nin vaziyetini çok iyi anlamakta ve bunun takdirle karşılamaktadır”.*⁶⁰

Willkie, bu sözleriyle savaşın en yıkıcı günlerinde Türklerin Amerika'nın samimiyetinden şüphe duymamaları ve Türkiye'nin savaş

⁶⁰ “Vendel Vilki Ankara'da”, Cumhuriyet, 8 Eylül 1942.

karşısındaki mevcut dış siyasalarını anladıklarını dile getirmekteydi. Willkie'nin bu ziyaretinin bir diğer önemli tarafı ise; Roosewelt'in talimatıyla aralarında Mısır, Suriye ve Arabistan gibi Ortadoğu ülkelerinin de bulunduğu, savaş sırasında stratejik öneme sahip ülkelerle birlikte Türkiye'yi de ziyaret etme isteği içerisinde olmasıdır⁶¹.

Gerçekten de Willkie'nin Ortadoğu turu oldukça verimli geçmiş özellikle, dünya kamuoyuna Türkiye cephesinden olumlu mesajlar göndermiştir. Türkiye'de bulunduğu süre içinde savaşın teknik yönü ve gidişatı hakkında da Türk makamlarını bilgilendirmeye çalışmıştır. Savaşın seyrine dair en dikkat çekici söylemi, savaşın talihinin müttefiklerin yararına döndüğünü belirtmesi ve müttefiklerin savaş kazanacağını vurgulamasıdır. Willkie, daha çarpıcı ifadesiyle Amerika'nın müttefik bloğa ek destek olarak on milyonluk bir askeri güç oluşturduğunu ve gelecek günlerde savaş durumunun eskisi gibi olmayacağını sözlerine eklemiştir⁶².

Willkie Ankara'daki temaslarının en önemli durağı olarak dışişleri bakanlığı koltuğuna henüz oturmuş olan Menemencioğlu'nu ziyaret ederek başlamıştır. 8 Eylül Salı günü öğleden önce başlayan ikili görüşmeler iki saat sürmüş, Türk ve Amerikan heyetleri de görüşmelerde hazır bulunmuşlardır⁶³. Görüşmeler sırasında iki ülkenin savaşta konumları, dış politikada bundan sonra alınacak birtakım politik gelişmeler ve Willkie'nin Ankara'ya adımını attığı anda dile getirdiği savaş hali coğrafyasının genel durumuna ilişkin saptamalar ele alınmış, Menemencioğlu, Willkie onuruna tüm bu müzakerelerin sonunda Marmara Köşkü'nde ziyafet vermiştir⁶⁴.

Willkie'nin Ankara'ya geldiği 7 Eylül tarihinden Ankara'dan ayrılıp Beyrut'a geçtiği 10 Eylül sabahına dek Türk makamlarıyla - özellikle Menemencioğlu'yla- yaptığı görüşmeler geniş yankı bulacak ve Willkie, ziyaret ettiği diğer ülkelerde de Türkiye'nin savaş karşısındaki

⁶¹ Willkie'nin bu ziyareti Türk basını ve dış basında da geniş yer bulmuş, Willkie'nin Ortadoğu ülkelerine gerçekleştirdiği bu ziyaret adım izlenmiştir. Bununla ilgili bkz: "*Foreign News: Point East*", Time, 28 Eylül 1942.; ayrıca bkz: "*W. Willkie Türkiye'ye Geliyor-Milli Şefimize Rooswelt'in Bir Mesajını Takdim Edecek*", Tan, 22 Ağustos 1942.

⁶² "*Harb Talihi Bize Dönmüştür*", Cumhuriyet, 8 Eylül 1942.

⁶³ "*Wandell Willkie Hariciye Vekilimizi Ziyaret Etti*", Ulus, 9 Eylül 1942.

⁶⁴ "*Vilki Dün Sabah Ankara'da Temaslara Başladı*", Cumhuriyet, 9 Eylül 1942.

politikalarını öven sözler saf edecektir. Beyrut'taki temasları sırasında basın mensuplarına verdikleri demecinde Willkie, Türk tarafına şu sözleri iletmiştir:

*“Türkiye’nin tarafsızlığını muhafaza edeceğine ve Mihver askerlerinin kendi topraklarından geçmesine müsaade etmeyeceğine itimadım vardır. Türkiye’nin azimli ve sarsılmaz tarafsızlığına hayranım”.*⁶⁵

Amerikan başkanı Roosevelt’in sağ kolu olan Willkie’nin bu sözleri, aslında, dünya kamuoyunun Türk dış politikasını algılayış yönünü de göstermekteydi ki bu durum, Türk dış politikasına yön veren Türk liderlerinin hedefledikleri dış siyasa ile birebir örtüşmekteydi. Her şeyden önce Willkie’nin, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu ülkeleri ziyaret nedeni, savaşın bundan sonraki seyri, hem Yakın Doğu hem de Orta Doğu’daki ülkelerin savaşın gidişatına dair nabızlarını yoklamaktı.

Willkie’nin Türkiye’yi ziyaretinden hemen sonra açıkladığı Türk tarafsızlığını öven sözleri bir nevi diğer uluslara da savaş karşısında izleyebilecekleri alternatif politikaları anımsatmak ve onları kesinkes mihver bloğundan uzakta kalmaları konusunda uyarmaktı. Amerika’nın en girişimci politikacılarından biri olan Willkie’nin tüm bu diplomatik atılımları -tabiri yerindeyse- savaşı ensesinde hisseden Türkiye için rahatlatıcı açıklamalar olmuştur.

Dışişleri Bakanı Menemencioğlu’nun makama gelişinden hemen bir ay sonra gerçekleştirilen bu ziyaret, yeni dışişleri bakanının Türkiye’nin tarafsızlığını pekiştirici sözleri de göz önüne alındığında bu konudaki samimiyetini de ortaya koymaktaydı; ancak Menemencioğlu hakkında Alman yanlısı olduğu kuşkuları ne yazık ki savaş boyunca devam etmiş, özellikle İngiliz dışişleri bakanı Anthony Eden ve başkaları bu duruma kendilerini inandırmışlardı⁶⁶.

⁶⁵ “Willkie Türkiye’de Gördüklerinden Memnun”, Cumhuriyet, 12 Eylül 1942.; “Mr. Willkie Türkiye’nin Azimli Tarafsızlığına Hayranım Diyor”, Tan, 12 Eylül 1942.

⁶⁶ Edward Weisband, *II. Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, Cilt: 1, Cumhuriyet yay., İstanbul, Temmuz 2000, s. 37

Türk dış politikasına genel bir açıdan yaklaşmayan ve Türkiye'nin savaşın çeşitli evrelerindeki dış siyasasını göz önüne alamayan taraflar Menemencioğlu için bu tür düşünceler öne sürebilir; ancak savaşın yönü ve değişen koşullar dikkate alınmadan böyle bir çıkarımda bulunmak, iddia edilen tezlerin, bilimsel açıdan doğruluğunu tartışılır hale getirmektedir.

Bu bağlamda Willkie'nin Ankara'ya, Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığına atanmasından kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği bu ziyaret önemliliğinin yanında Menemencioğlu'nun dış politika yürütümündeki ipuçlarını da açık bir şekilde kanıtlamaktadır. Öyle ki Willkie onuruna ziyafet verilmesi, Amerika ile ilişkilerin en üst düzeyde ve iki ülkeye yakışır bir şekilde sürdürülmek istenmesi, sonrasında diğer devletlere de uygulanacak protokolün ilk işaretleridir. 1944 yılına dek Ankara'yı gerek müttefik bloğu gerekse mihver tarafından ziyaret edecek konuklar bu şekilde ağırlanacak, Türkiye'nin savaş koşullarındaki bitarafsızlığı dostane bir tutumla her iki bloğa da açık bir biçimde sergilenecektir.

2.1.2. Bakanlığı Sırasındaki Rahatsızlığı

21 Eylül tarihli Tan gazetesi, Numan Menemencioğlu'nun rahatsızlığını haber yapıp okuyucularına, dışişleri bakanlarının daha önce de aynı konudan rahatsızlandığını; ancak hastalığın tekrarladığını anımsatmıştır⁶⁷. Gerçekten de Numan Menemencioğlu, göreve geldiğinden bir ay sonra Eylül 1942'de rahatsızlanmaya başladı. Bu rahatsızlığı, tam olarak, Wendell Willkie'ye Ankara'da verdiği partide ortaya çıkmıştı. Bu partide Menemencioğlu'nun akciğer rahatsızlığı ona acı vermeye başlamıştı⁶⁸. Bunu üzerine, o dönemde İngiltere'nin son kralı V. George'nin de doktoru olan Profesör Ferdinand Sauerbruch, Almanya'dan çağrılarak operasyon gerçekleştirildi⁶⁹.

⁶⁷ “Hariciye Vekilimiz Rahatsız”, Tan, 21 Eylül 1942.

⁶⁸ “Foreign News: Operation In Turkey”, Time, 5 Ekim 1942.

⁶⁹ A.g.m.

İlk ameliyattan sonra Doktor Sauerbruch, Menemencioğlu'na bir kez daha, ilkinin devamı niteliğinde, operasyonda bulundu⁷⁰. Menemencioğlu, bu iki operasyondan sağlıklı bir şekilde çıkarak göreve geldiği ilk anlarda yaşadığı bu sancılı günleri çabuk atlatacak; ancak hastalığı kadar onu yıpratacak ve yoğun baskı altında tutacak olan II. Dünya Savaşı'nın en çetrefilli günleri başlayacaktır.

Menemencioğlu'nun bu rahatsızlığı ve akciğer ameliyatını Almanya'dan Doktor Sauerbruch'un gerçekleştirmesi dikkat çekmektedir. Öyle ki Sauerbruch'un Menemencioğlu'nun ameliyatına ve Menemencioğlu'yla özel bir şekilde ilgilenmesi için bizzat Alman dışişleri Bakanı Ribbentrop'un özel uçağı ile Türkiye'ye gönderilmesi⁷¹ Türk-Alman ilişkilerinin 1942 yılı itibarıyla özel bir statüde olduğu ve Türk dışişleri bakanı için Alman dışişleri bakanlığının özel uçağını kullandıracak seviyede ilişkilerin yakın olduğu dikkate değerdir. Numan Menemencioğlu'na yapılan "Alman Yanlısı Dışişleri Bakanı" yakıştırması da, kanımızca, savaş boyunca bu tür özel boyuttaki Alman yaklaşımından kaynaklanmaktadır⁷².

Bir diğer dikkate değer nokta ise Eylül ayı ortalarından itibaren gazetelerde yer alan Menemencioğlu'nun rahatsızlığına ilişkin haberlerde dışişleri bakanının rahatsızlığının ne olduğuna dair herhangi bir açıklayıcı haber yapılmamasıdır. Bu durumla ilgili haberlere bakıldığında genelde hep aynı tarzda üslup ve haber içeriği göze çarpmaktadır. Menemencioğlu'nun rahatsız olduğu, Almanya'dan doktorunun geldiği, hangi hastanede tedavi gördüğü gibi... Türk basını Menemencioğlu'nun hastalığına ilişkin açıklayıcı haberlerde bulunmazken örneğin; Time dergisi Menemencioğlu'nun hastalığının daha önce de var olan akciğer rahatsızlığından kaynaklandığını açıkça yazmakta hatta, bu son

⁷⁰ "Hariciye Vekilimize İkinci Bir Ameliyat Yapıldı", Cumhuriyet, 27 Eylül 1942.

⁷¹ A.g.m.

⁷² Burada öne çıkan diğer bir gelişme ise; Menemencioğlu'nun doktoru Sauerbruch'un operasyon sonrasında Menemencioğlu'nun iyileşmesi şerefine Ankarapalas'ta verdiği akşam ziyafetidir. Türk-Alman yaklaşımının özeldeki durumunu göstermesi açısından bu tür yemekler ve protokol gün ve geceleri savaş hali durumunda diplomatik açıdan önemliydi; ancak tüm bu gelişmelere bakıp Türkiye'nin ve Türk dışişleri bakanının salt Alman yanlısı olduklarını söylemek bilimsel açıdan ve dönemin şartları da göz önüne alındığında doğru bir yorum olarak görülmemelidir. Bu konuyla ilgili ayrıca bkz: "Hariciye Vekilimiz", Cumhuriyet, 1 Ekim 1942.; "Hariciye Vekilimiz İyileşti ve Hastaneden Çıktı", Tan, 1 Ekim 1942; ayrıca bkz: Rudolf Nissen's Years in Bosphorus and the Pioneers of Thoracic Surgery in Turkey, <http://ats.ctsnetjournals.org/cgi/content/full/69/2/651>

operasyonla Menemencioğlu'na 19. kez aynı rahatsızlıktan ameliyat yapıldığını da haberine eklemektedir⁷³.

Menemencioğlu bu rahatsızlığından sonra kendini istirahata verecek; ancak partisinin grup toplantılarında savaşın gidişatı ve Türk dış politikasının son durumu hakkında konuşmalarda bulunacaktır. 1943 yılına dek dışişlerindeki görevi bu şekilde devam edecektir. Göreve geldikten bir ay sonra geçirdiği bu rahatsızlığı çok çabuk atlatmayı başaran Menemencioğlu, bundan sonra 1 yıl içinde yoğun mesaisiyle özellikle Türk-Alman ilişkileri üzerine odaklanacak ve müttefikler bloğunun yoğun baskısı altında dışişlerinde, kendi kariyeri ve II. Dünya Savaşı için önemi olan iki konferansta yer alacaktır.

2.1.3. Değişen Koşullar-Yeni Dengeler

Menemencioğlu geçirdiği iki operasyon sonrasında dışişleriyle yine yakından ilgilenmekteydi. 1942 Ekimi II. Dünya Savaşı'nın dengelerini birdenbire değiştirecek değişimlere neden oldu. Bu değişimler görülmeden birçok siyasetçi ve diplomat savaşın seyrinin yakında müttefik kesimine geçeceğini ve yeni bir dünya düzenin kurulacağını dillendirmekteydiler. Özellikle, Alman ordularının Stalingard'ta birkaç cephede geri püskürtülmelerinden sonra bu gibi açıklamalar ve yeni bir dünya düzeninin nasıl şekilleneceği konusu tartışıla gelmiştir.

9-10 Ağustos 1941'de İngiltere Başbakanı Churchill ve Amerikan Başkanı Roosevelt arasında gerçekleşen görüşme sonunda Atlantik demeci yayımlanmış ve bu görüşme sonunda savaş sonrası, Amerika ve İngiltere'nin yeryüzünü nasıl düzenleyeceklerine ilişkin demeç dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Burada dikkate değer nokta, Amerika henüz savaşa dahil olmadan bu demecin yayımlanması ve savaşın ortasında Alman yenilgisinin kesin bir biçimde kanıtlanmadan böyle bir demece imza atmalarıdır. Bu durum ABD'nin savaş karşısında tarafsızlık politikasından vazgeçtiğini göstermekteydi⁷⁴.

⁷³A.g.m.

⁷⁴Oral Sender, *Siyasi Tarih 1928-1994*, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, t.y., s. 162

Öyle ki ABD, Aralık 1823 tarihli Monroe doktrini ile Avrupa'nın içişlerine ve Avrupa'da olup bitenlere karışmama kararı almış; ancak bu kararından ilk olarak Wilson ilkeleriyle I. Dünya Savaşı'nda gelişen olayların sonucunda vazgeçmiştir. II. Dünya Savaşı devam ederken 1941 tarihli Atlantik Demeciyle de savaştan yana tavır koyduğunu ve müttefikler tarafında olacağını sinyallerini vermiştir. Aynı yıl içindeki Aralık 1941 tarihli Pearl Harbor baskınıyla ABD savaşa girecek ve II. Dünya Savaşı'nın yönünü değiştiren olaylar yaşanmaya başlayacaktır.

1941 yılının Ekimi'nde Amerikan dışişleri bakanı Cordell Hull'un yardımcısı Sumner Welles, yeni dünya düzenine ilişkin tespitlerde bulunmuş ve savaşın gidişatının hem Birleşik devletler hem de tüm dünya için önemine vurgu yapmıştır. Welles Amerika'nın müttefikler yanında neden savaşım verdiği açıklama getirdiği bu demecini şu şekilde sürdürmekteydi:

“Bu harbin devam müddeti ne kadar uzun ve aşılması gerekli güçlükler ne kadar geniş olursa olsun, son zafer Birleşik Milletler (Milletler Cemiyeti) tarafından kazanılmadıkça Birleşik Amerika'nın, silahını elinden bırakmayacağını çok iyi biliyorum. Milletler muharebesi olan bu harb, milletler sulhunun alacak bulunan bir barışla takip edilmelidir. Son hedefimiz bütün milletlere geniş hürriyetler temin eden vadin, hakiki mefhum ve manasını bulmuş olmasıdır⁷⁵.”

Amerikan dışişleri bakanı yardımcısı Welles, konuşmasının çoğu yerinde savaş sırası duruma değil; savaş sonrası dünyanın ne gibi değişimler geçireceğine işret etmiştir. Welles'in demecinin ileriye dönük öngörülerinden birini de devam eden şu ifadelerinde aramak gerekir:

“Harb gayreti ve zaferden ibaret olan hedefimiz, vakti gelince, dünyanın hep beraber teşkilatlandırılması hamsesiyle kıymetini kaybetmemelidir. Şimdiden sulha hazırlanmalıyız; çünkü o zaman vazifemiz daha kolaylaşmış olacaktır⁷⁶.”

⁷⁵ “Summer Welles’e Göre Bütün Dünya Yeniden Teşkilatlandırılacak”, Cumhuriyet, 12 Ekim 1942.

⁷⁶ Aynı başlık altında, Cumhuriyet, 12 Ekim 1942.

Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı döneminin en ilk yıllarında yaşanan bu tür tartışma ve savaş sonrası ne gibi durumların ortaya çıkacağı tahminleri Türk dış siyasasını yönlendirenlere de yön gösterici olmuştur. Nitekim, Türkiye'nin 1939-1945 arasında, savaş hali coğrafyasına ve devletlerine karşı yürüttüğü dış politika konjonktürel yapının nereye doğru kaydığının bilinmesini ve buna göre dış siyasa oluşturulmasını zorlamaktaydı. Türkiye'nin gelişen olaylar karşısındaki statükoculuğunun çoğu zaman hassas dengeler üzerine kurulmasının nedenleri arasında bu tür değişimler gösterilebilir⁷⁷.

Numan Menemencioğlu'nun görevde bulunduğu zaman aralığı, II. Dünya Savaşı'nın yeni bir safhaya doğru sürüklendiği ve güç dengesinin müttefiklerin lehine geliştiği bir andır. Yeni bir dünya düzeni kurma tartışmalarının yanı sıra Avrupa'da ya da başka bir coğrafyada yeni bir cephenin, "ikinci cephe"nin açılması konusu hararetli bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Müttefik bloğunun, özellikle 1942 yılının sonuna doğru, art arda aldıkları zaferle bu tartışmayı iyici kızıştırmış ve hem müttefik hem de mihver bloğunun Türkiye gibi tarafsız ülkelerin üzerindeki baskıları artmaya başlamıştır.

İkinci Cephe'nin açılıp açılmayacağı yönündeki tartışmalar, Hitler ordusunun art arda gelen yenilgileriyle daha da arttı. Türkiye'yi de ziyaret eden Roosevelt'in yardımcısı Willkie, bu konuda görüşlerini yinelemiş ve ikinci cephenin 1943 ilkbaharına kadar açılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur⁷⁸. Bu tür açıklamalar, yalnızca müttefik tarafından değil; mihveri temsil eden diplomatlar ve siyasetçilerden de gelmekteydi. Yine, sadece tüm dünyanın savaş sonrası durumuna ilişkin açıklamalar yapılmamakta Türkiye de bu öngörülerin içinde değerlendirilmekteydi. Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Dr. Kroll, savaşın bitimiyle Türkiye'nin dünya siyaseti üzerine alacağı görev için şöyle bir açıklamada bulunmaktaydı:

⁷⁷ Sender, a.g.y., *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, t.y., s.140.

⁷⁸ "M. Wilkie İkinci Cephenin Açılmasında Israr Ediyor", Cumhuriyet, 16 Ekim 1942.

“Türk milletinin ve Türkiye siyasetinin bedelinin sulhperver, müttehit ve her türlü ecnebi tesirlerden tecrit edilmiş bir Avrupa’nın meydana gelmesi olduğunu uzun tecrübelerimizden biliyoruz. Lakin Türk dostlarımıza da bizim telakki ettiğimiz böyle bir Avrupa’nın ancak en kuvvetli ve müstakil bir Türkiye’nin mevcudiyetiyle kabil olduğu kanaatinde olduğumuzu bilirler ve bu Türkiye, harpten sonra da dünyada tarihi ve şanlı yerini muhafaza edecektir”⁷⁹.”

Alman maslahatgüzarının bu sözleri 1942 tarihi temel alınırca yerinde olduğu söylenebilir; ancak Türkiye’yi savaşın başından beri yanında görmek isteyen Almanya, 1942 yılı gibi II. Dünya Savaşı’nın en kritik dönüm noktalarından birinde Türkiye üzerindeki baskıları - müttefik devletlerin yaptığı gibi- arttırmaya yoluna gidecektir. Almanya’nın Türkiye’ye uyguladığı baskı, Rusya’nın Türkiye’ye savaş boyunca yaklaşımından da kaynaklanmaktaydı. Öyle ki Almanya, Rusya’nın Türkiye üzerindeki hesaplarının Türkiye’yi endişelendirdiğini görünce Türkiye’ye kendi safında mihver bloğuna destek isteyip baskı faaliyetlerine hız verecektir⁸⁰.

Başta da belirtildiği gibi Türk dış politikasını yürütenlerin ve elbette dışişlerinin başında bulunan Numan Menemencioğlu’nun bu tarihten sonra müttefikler ve mihver tarafı arasında çok hassas bir denge kurması gerekiyordu. Menemencioğlu bu dengeyi, Ankara’yı ziyaret eden her iki tarafın diplomat heyetlerini ağırlarken dahi savaş tarafı devletlerin Türkiye’nin tarafsızlığını farklı algılamamaları için yoğun çaba sarf etmekteydi.

Menemencioğlu görevi süresince bu konu üzerinde dikkatle durmuş, sadece mihver tarafına ya da sadece müttefik bloğuna ilgi göstermemiş diplomasi kanalını her iki tarafta da ayrı algılamalar yaratmamak için mesafeli davranmaya özen göstermiştir. Örneğin; 1943 Nisan’ında müttefik ve tarafsız devletler delegelerine verdikleri ziyafetten birkaç gün sonra mihver bloğu ülkelerinin temsilcilerine de

⁷⁹ “Harb Sonu Avrupası’nda Türkiye”, Tan, 10 Ekim 1942.

⁸⁰ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., no: 558, Ankara, 1987, s.161-162

aynı yerde, Ankara’da, Ankarapalas’ta bir diplomatik ziyafette bulunmuş Türk dış politikasının ve tarafsızlığının gidişatı hakkında bilgi vermiştir⁸¹. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise Türkiye’nin Menemencioğlu’nun diplomasi bilgisinin yılların verdiği deneyim ve özgüvenle Türk dış politikasını icra ederken bu dengeleri göz ardı etmemesinden kaynaklanmaktaydı.

Menemenlizadeler’den Nermin Menemencioğlu’nun oğlu Osman Streater’in deyimiyle Numan Menemencioğlu tüm bu diplomatik ilişkilerdeki yeteneğini pragmatist ve hümanist dünya görüşüne sahip olmasından da almaktaydı⁸². Menemencioğlu, gerek II. Dünya Savaşı Dönemi’ne denk gelen dışişleri bakanlığı görevinde, gerekse yurt dışı temsilciliklerinde bu dünya görüşüne uygun diplomatik girişimlerde bulunmuştur.

Numan Menemencioğlu’nun dışişleri bakanlığı görevinin ilk Ekim ayında Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında siyasi erkten Türkiye’nin dış politikasına yönelik keskin açıklamalar gelecektir. Özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün savaşın en ağır koşullarının hüküm sürdüğü 1942 yılının içinde milli birliğe vurgu yapıp, milletin her şeyini askere vermesi gerektiğini, tek vücut savaşa karşı direnmeyi, savaş dışı kalmayı salık verdiği Cumhuriyet Bayramı konuşmasında Türkiye’nin dış politikasının yönü hakkında da bilgi verici açıklamalarda bulunmuştu⁸³.

1942 yılının sonbaharında müttefik güçlerin ikinci cephenin açılıp açılmayacağı, Afrika yönünde herhangi bir hareketlenmenin olup olmayacağı tartışılırken ve Alman-İtalyan orduları her geçen gün güçten düştükçe daha da saldırgan hale gelmişken İnönü’nün Türk dış politikasının savaş karşısında nasıl bir yol izleyeceğine dair demeçte bulunması hem yurtiçi hem de yurtdışında büyük yankılara neden olmuştur. Türkiye’nin savaşın başından beri barışçıl ve tarafsız bir politika yürüttüğünü yineleyen Türk liderleri, cumhurbaşkanından başbakanına ve nihayetinde dışişleri bakanına kadar aynı seste

⁸¹ Bu ziyafetler ve Türk Basınındaki yankıları için bkz: “*Hariciye Vekilimizin Dün Gece Verdiği Ziyafet*”, Cumhuriyet, 15 Nisan 1943.; “*Hariciye Vekilinin Ziyafeti*”, Cumhuriyet, 19 Nisan 1943.

⁸² Vatandaş, a.g.e., s.148-151

⁸³ “*Milli Şefimizin Türk Milletine Hitabı*”, Cumhuriyet, 30 Ekim 1942.

birleşiyorlardı. İnönü, Türk dış politikasına ilişkin mecliste yaptığı konuşmasında:

“Ahitlerimize (anlaşmalarımıza), ittifaklarımıza ve dostluklarımıza, sadık olarak ve herhangi bir devlete karlı hileli ve saklı fikirli olmaktan dikkatle sakınarak milli emniyet siyasetimizi takip edeceğiz. Kendimize, milletimize güvenimiz kuvvetlidir. Kahraman ordumuzu hazır bulundurmamız bugün her zamandan ziyade lazım.(her zamankinden daha çok lazım.”⁸⁴” demiştir.

İsmet İnönü, bu sözleriyle Türk dış politikasına yön verenlerin kararlı tutumlarını bir kez daha dünya kamuoyuna ve Türkiye üzerinde yoğun baskı uygulayan devletlere anımsatmıştır. İnönü’nün, Türk ordusunu herhangi bir işgal karşısında her zamankinden daha tetikte hazır bulundurma gereği, 1942 yılı kışının Türkiye için zor bir sahada geçeceğine işaret olarak görülebilir. Öyle ki Menemencioğlu’nun dışişleri bakanı olarak hizmet verdiği ilk ayları, II. Dünya Savaşı’nın geçiş aşamasını oluşturmaktaydı.

1942 yılının sonbahar-kış evresi savaşın üçüncü safhaya girdiği, Almanya’da Hitler rejimini sadece cephelerde değil; kendi içinde de ayrılıklara girdiği, siyasi iç hesaplaşmaların Hitler’i gözden çıkarma-suikasta kadar gidecek sürece girmişti⁸⁵. Böyle bir konjonktürel arenada İnönü’nün Türkiye’nin dört bir yanını saran ve Nazi ordularının batıda Türk sınırına dek dayandığı anlarda dünya kamuoyuna açıklamalarda bulunması yerindedir.

1942 yılının bitimine az bir zaman kala müttefikler arasında özellikle İngiltere’nin Türkiye’yi savaşa sokma girişimleri ile Amerika ve Sovyetleri de Türkiye’ye karşı harekete geçirmek istemesi⁸⁶ İnönü’nün açıklamalarının her yöne mesaj iletici olduğunu göstermektedir. Türkiye gibi savaşın başından beri tarafsızlığını şiddetli

⁸⁴ Cumhuriyet, “Milli Şefin Meclise Önemli Hitabı”, 2 Kasım 1942.

⁸⁵ William L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu/Doğu-Yükselişi-Çöküşü*, III. Cilt, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 1275-1276

⁸⁶ Bu konuyla ilgili İngiltere Başbakanı Churchill’in Sovyetler’in başındaki Stalin’e gönderdiği 24 Kasım 1942 tarihli mektubuna bkz: *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl/İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s. 136-137

bir biçimde her fırsatta dile getiren bir ülkenin 1942 yılının son aylarıyla değişen savaş koşullarını da göz önüne alarak politika oluşturma içinde olması dikkat çekicidir. Türkiye bu tavrı ve tarafsızlık politikası ve şeffaf siyasa oluşturma girişimleriyle savaş dışında kalma çabası içinde olan ülkelere de örnek olmuştur⁸⁷. 1942 yılında Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı dönemine rastlayan bu değişimin işaretleri 1944'te zirveye ulaşacaktır.

Kasım 1942'de müttefikler Kuzey Afrika'ya çıkarma yaptıklarında Türk dış politikasını yönetenler, tıpkı Almanların Haziran 1941'de Türk sınırını arkalarına alarak Sovyetlere saldırdığı günkü gibi rahat bir nefes almışlardı; çünkü 1941'de Türkiye üzerinde Alman baskısının azalması⁸⁸ ile Türkiye -adını dönemin genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'tan alan- Çakmak Hattı'na dayanan Nazi Ordularının yoğun psikolojik baskıları altında kalmıştı.

Hemen hemen bir buçuk yıl sonra müttefik kuvvetlerin mihver bloğunu Afrika'nın Kuzeyi'nde sıkıştırmaya başlamasıyla Türkiye, Akdeniz çanağından gelen saldırılara karşı bir nevi müttefiklerin hareket yönünü izler hale gelmiştir. Bu tarihten sonra müttefiklerin Alman ordusunu Afrika kıyılarında dar bir çember içine alma gayretleri zamanla işe yarayacak ve uzun süredir bu coğrafyada gücü elinde bulunduran Almanya savunma önlemlerini arttırmaya yönelecektir⁸⁹.

Gerçekten de müttefiklerin Kuzey Afrika çıkarması şiddetli olmuş müttefikler içinde Amerikan orduları kısa sürede Cezayir'in bir kısmını ele geçirmişlerdir⁹⁰. Almanya ve İtalya'nın savaş sırasında revizyonist politikalarının kırılma aşamalarından birini oluşturan bu hareket İtalya'nın güvenliğini de tehlikeye atmıştır. İtalya, Akdeniz'deki egemenliğinin sınırlandırılmasını istemediği ve topraklarını savunmak

⁸⁷ Türkiye sınırına 60 km. kala Nazi ordularının Çakmak Hattı'na kadar dayanması ve Akdeniz çanağındaki İtalyan tehdidine rağmen Türk dış politikasının önderlerinin tarafsızlıklarından ödün vermemelerinden övgüyle söz eden Batı basınının analizi için bkz: “*Bütün Dünya Türkiye'yi Alkışlıyor*”, Tan, 31 Ekim 1942; “*Milli Şefin Nutku Tarafsız Devletler Basınında En Candan ve En Samimi Yankılar Uyandırmakta Devam Ediyor*”, Cumhuriyet, 5 Kasım 1942.; “*Nutkun Akisleri-İnönü'nün Sözleri Yalnız Türkiye İçin Değil, Bütün Tarafsız Devletler İçin İhtar Teşkil Etmektedir*”, Cumhuriyet, 6 Kasım 1942.

⁸⁸ Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der yay., İstanbul, 2006, s. 6-7

⁸⁹ Nur Özmel Akın, *Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği 1942-1944*, Bağlam yay., İstanbul, Kasım 1999, s. 65

⁹⁰ “*Amerika; Fas ve Cezayir'e Asker Çıkardı, Fransa ile Muharebe Başladı*”, Cumhuriyet, 9 Kasım 1942.

için Kuzey Afrika'nın önemini bildiği için⁹¹ Roma'nın güney ucundaki bu tehlikeyi geri püskürtmek için çaba harcamıştır. Burada, ve bu hareketla ilgili en dikkat çekici noktalardan biri de İngiliz lideri Churchill'in bu hareketin çıkış yerinin Amerikan başkanı Roosevelt'e ait olduğunu söylemesidir⁹².

Müttefiklerin Kuzey Afrika'ya yaptıkları bu çıkarmanın zamanlaması, Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı görevini üstlenir üstlenmez geniş kapsamlı olarak ağırladığı ve Türkiye-Müttefik Bloğu ilişkileri için büyük hayati önemi olan Amerikan Başkan temsilcisi Wendell Willkie'nin yakın Doğu'ya yaptığı ziyaretin hemen ardından gerçekleştirilmiş olmasıydı. Denilebilir ki Willkie'nin bu ziyareti aslında hareket öncesi, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ülkelerin nabızlarını yoklamak ve bu coğrafyalarda bulunan ülkelerin müttefiklerin tarafından emin olmaları gerektiği mesajını vermektir.

Nitekim, Menemencioğlu, harekattan sadece birkaç gün sonra, o günlerde meclis başkan vekili -Menemencioğlu'ndan sonra dışişleri bakanı olacaktır- Hasan Saka'nın yönetiminde toplanan 17 Kasım tarihli oturumunda, göreve geldiği Ağustos ayından itibaren üç aylık icraatlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmış, dünya siyaseti hakkında bilgiler verip Türkiye'nin mevcut dış politikasını gelişen olayları da temel alarak izah etmiştir⁹³.

Numan Menemencioğlu'nun göreve geldiği Ağustos 1942'den hizmet süresinin ilk yıl bitimine, 1943 Ocak'ına kadar savaş hali coğrafyasında ve taraf devletlerin dış siyasalarında gelişen ve değişen durumlar bunlardır. Menemencioğlu için yeni bir yıl daha da çetrefilli

⁹¹ Dr. Reşat Sagay, *XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 1972, 415

⁹² "Churchill'in Nutku İngiliz Başkanvekili Diyor ki: 'Afrika Harekatını Mr. Roosevelt Hazırladı, Ben Bu Hususta Onun Sadık Bir Yardımcısıyım'", Cumhuriyet, 11 Kasım 1942.

⁹³ Menemencioğlu'nun Parti meclis grubundaki bu konuşmaları için hem Ankara'daki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP.) Genel Merkezi'nden hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM.)'den yardım istedik; ancak partinin genel merkezinden ve meclisten, Menemencioğlu'nun parti grup toplantılarındaki konuşmalarına ilişkin herhangi bir kayıt ve doküman elde edemedik. Ne yazık ki bu dönemki gazetelerin hepsi de parti grubunda Menemencioğlu'nun ne konuştuğu ve konuşmasının ayrıntılarını ele almamış, sadece tarih ve yer vererek dışişleri bakanının savaşa ilişkin bir izahat verdiği yönünde haberler yayımlamışlardır. Örneğin bkz: "Parti Meclis Grubunda Hariciye Vekilimiz Dört Aylık Siyasi Hadiseleri Anlattı", Cumhuriyet, 18 Kasım 1942; 1942 yılının bu önemli ayları içinde Menemencioğlu'nun yaptığı bu tür parti meclis grubu konuşmaları manşetlerde yer alırken konuşmaların ayrıntılarına girilmemiştir. Bkz: "Hariciye Vekili Parti Grubunda İzahat Verdi", Tan, 2 Aralık 1942.; "Dünkü Parti Grubunda Hariciye Vekilimiz Bütün Siyasi Hadiseleri izah Etti", Cumhuriyet, 30 Aralık 1942.

gececek, müttefiklerin Kuzey Afrika çıkarmasını takiben, Rusya'nın yükünün de azaltıldığı göz önüne alınırsa, Türkiye üzerinde baskıların had safhaya ulaşacağı görülecektir. Öyle ki Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı sırasında diplomatlık yeteneğini sergileyip Çankaya-Başbakanlık-Dışişleri üçgeni etrafında hızlı ve yorucu bir döneme girilip, Tarih yazarı Sayın William Hale'in deyimiyle dış politikada "İp Cambazlığı"⁹⁴ taktikleri kızılsacaktır.

2.2. Ocak 1943-Eylül 1943 Evresi

Müttefik güçlerin 1942 yılının son aylarında Kuzey Afrika'ya yaptıkları çıkarma ve devamındaki başarıları Akdeniz çanağını elinde bulunduran İtalya'yı tehdit etmişti. Yeni bir yıla, 1943'e, müttefiklerin ilerleyen üstünlükleriyle girilen savaşta, Türkiye de dış politikasını müttefiklerin cephelerde elde ettikleri başarıları göz önüne alarak geliştirmeye çalışıyordu. 1943'ün ilk aylarından itibaren müttefik güçleri, savaşı kazanacaklarını, yeni bir dünya düzeninde demokrasinin yükseleceğini ve bir an önce Avrupa'nın yeniden yapılandırılacağını belirtmekteydiler.

Elbette, artarak devam eden bu tür sesleniş ve demeçlerin en önemli sıçrayış noktası, 1942'nin son aylarında Kuzey Afrika'ya yapılan çıkarmalardır. Şubat 1943'te Alman askerlerinin Stalingard'ta tamamen bozguna uğrayıp teslim olmasıyla müttefik bloktan zafere ilişkin söylemler ve yani dünya düzenine ilişkin planlar hız kazanacaktır. 1943 yılının savaşta çok farklı bir yıl olacağı ve mihver tarafına ağır darbeler indirileceğine dair en güçlü ses ABD'den gelmekteydi. Öyle ki Amerikan başkanı Roosewelt, Ocak 1943'te savaşın gidişatına ile ilgili verdiği bir demeçte:

"Başlayan yeni sene çok şiddetli bir mücadele senesi olacaktır. Bununla beraber bize çok şey vaat etmektedir. Mihver, hava hâkimiyetini

⁹⁴ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik yay., İstanbul, Mart 2003, s. 86

ebediyyen kaybetmiştir. Onlara havadan da merhametsizce darbeler indireceğiz..."⁹⁵ demektedir.

Aslında, Roosevelt'in bu öngörüsü birkaç hafta sonra Kazablanka'da toplanacak ve II. Dünya Savaşı'nın en önemli konferanslarından biri olan Kazablanka Konferansı'nın içeriğini de özetler biçimdeydi. Nitekim 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında Roosevelt ve Churchill arasında yapılan görüşmelerde Almanya'nın "koşulsuz teslimiyeti" istenmiş, bu noktadan sonra Türkiye'nin savaşa müdahil olması gerektiği ve Türkiye kartının artık, devreye sokulması üzerinde durulmuştur⁹⁶.

Türkiye, İngiltere için 1943 yılı ve savaşın son durumu da dikkate alındığında çok önemli bir ülkeydi ki Churchill, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi için elden gelen çabaların gösterilmesini istemekteydi⁹⁷. Bu türlü çabaların baskısı altında kalan Türkiye, 1943'ün son aylarına dek çeşitli konferanslar ve ikili görüşmelerle savaşa girmesi yönünde hem vaatler hem de tehditler işitecektir.

Tekrarlayacak olursak Amerikan dış politikasının 1943'te müttefik bloğu tarafındaki askersel ve siyasal etkisinin artması ve İngiltere ile işbirliğinde bulunarak mihvere karşı giriştikleri operasyonlar, Türkiye'ye yönelik savaşa dahil olma beklentilerini daha da arttırmıştır. Öyle ki müttefik bloğu, savaşı kazanacaklarına dair kendilerinden o kadar emindiler ki Amerika, bu blok içinde baskın bir duruma gelmiş ve Birleşmiş Milletler'in oluşturulma sürecinde kendi özelliklerine göre bu yapıyı şekillendirme yoluna gitmiştir⁹⁸.

Kazablanka Konferansı'ndan çıkan Almanya'nın kayıtsız ve şartsız teslimi yönündeki karar Türkiye'yi tedirginleştirmiştir. Numan Menemencioğlu için bu karar büyük bir tehdidi; çünkü, eğer, bu karar

⁹⁵ "Roosevelt Diyor ki: 1943'te ve Avrupa'da Düşmana İlk Darbeyi İndireceğiz ve Bu Darbe Şiddetli Olacaktır.", Cumhuriyet, 8 Ocak 1943.

⁹⁶ Selim Deringil, *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, Temmuz 1994, s. 188; U.S.F.R., *Conferences at Washington and Casablanca*, s. 664

⁹⁷ Weisband, *a.g.e.*, III. Cilt, s.13-14; Churchill, *Kader Dönemeci*, s. 697; ayrıca bu tüm bu konuları kapsayan önemli bir kaynak: Winston S. Churchill, *Çörcil Anlatıyor*, (Çev: Ahmet Emin Yalman), Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 1949

⁹⁸ Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, ODTÜ Geliştirme Vakfı yay., 1. Basım, (METU PRESS), Ankara, Ekim 2002, s.224

tamamen savaş sonrasında gerçekleşirse Balkanlar'da Almanya'nın diskalifiye edilmesini takiben bir güç dengesi boşluğu oluşacak ve bu mevcut boşluğu da Sovyetler'in doldurması kaçınılmaz olacaktır. Türkiye'nin bu noktadan sonra mihver devletiyle kısa süreli flörtleri, Almanya'nın kötü rejimini onayladığı için değil; bölgedeki güç unsurunun birden bire -özellikle de Sovyetler'in lehine- dağılmamasını istediği içindir⁹⁹. Gerçekten de Türkiye, Kazablanka Konferansı'nın yapıldığı aynı ay içerisinde müttefik bloktan İngiltere'nin yoğun baskılarına girmeye başlayacak ve Almanya ile derhal ilişkilerini kesmesi konusunda uyarılacaktır. Almanya ile gerçekleştirilen ekonomik ilişkilerini -örneğin krom ihracı- tekrar gözden geçirme yönündeki baskılar 1943 yılı boyunca en ağır bir biçimde devam edecektir.

2.2.1. Churcill Türkiye'de-Adana Görüşmeleri

Daha öncede bahsedildiği gibi Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı dönemine rastlayan 1942-1944 yılları arası Türk dış politikasının Cumhuriyet tarihinin en sıkıntılı yıllarından biridir diyebiliriz. 1942 sonbaharına dek artan Alman baskısı ve sonrasında Almanların Sovyetler karşısında Stalingrad'ta bozguna uğratılmasıyla bu kez devreye giren müttefik tarafın Türk dış politikasına müdahale istekleri ve savaşa dair planları Türkiye'yi oldukça güç duruma düşürmüştür. Elbette, doğal olarak, Türkiye de coğrafi konumunun etkisiyle stratejik açıdan bu planlara dâhildi¹⁰⁰.

Churcill'in aniden, gizli olarak ve Kazablanka Konferansı'nın ertesinde Türkiye'ye gelmesi, İngiltere'nin Türkiye'nin savaş karşısındaki durumuna verdiği önemi de göstermekteydi. Öyle ki Adana görüşmeleri, yalnızca bölgesel tehdit algılamalarını konu edinmemiş, savaş sonrası durumda ne gibi ihtimallerin de olabileceği ciddi bir şekilde ele alınmıştır¹⁰¹. Gerçekten de 30-31 Ocak 1943 tarihleri arasında Adana'da bir araya gelen Churcill ve İnönü çok geniş kapsamlı -özellikle

⁹⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 103

¹⁰⁰ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, I. Cilt, İletişim yay., 12. Basım, İstanbul, 2003, s. 450

¹⁰¹ Ali Fuad Erden, *İsmet İnönü*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul, 1952, s. 218

Türk ordusunun teçhizat yapısı hususundaki görüşmeler- konularda ikili görüşmeler sağlamışlardır. Devlet başkanlarının yanı sıra Menemencioğlu da görüşmelerde hazır bulunmuştur.

1943 yılında Adana'nın yerel gazetesi olan Adana Bugün'ün başyazarı Cavit Oral, bu görüşmelere ilişkin şu tespitleri kaleme almaktaydı:

*“Adana konferansının bariz hususiyeti, Mister Çörçil'in yorucu ve uğraştırıcı birçok işi arasında, görüşülecek meseleleri bir murahhas (delege) vasıtasıyla değil; doğrudan doğruya memleketimize gelerek Milli Şefimiz ve Başvekilimizle görüşmek istemesidir”*¹⁰².

Oral, bu tespitlerinin doğruluğu niteliğinde yine aynı makalesinde, Adana görüşmelerinin Türk-İngiliz ilişkilerinin seviyesini de gösterdiğini ve İngiltere'nin, Türkiye'nin tarafsızlık politikasıyla güttüğü hilesiz, samimi, doğru ve dürüst siyasetine önem verdiğini de sözlerine eklemiştir¹⁰³. Gerçekten de İngiliz başbakanı Churcill bu görüşmeye önem vermiş, İnönü'de aynı şekilde büyük bir gizlilikle Adana'ya geçerek buradaki Yenice tren istasyonunda cumhurbaşkanlığının beyaz vagonunda kritik görüşmeler başlamıştır¹⁰⁴.

Savaşın üçüncü safhası olarak adlandırılan bu dönemde İngiltere başbakanının Türkiye ile müzakere yolunu seçmesi ve Türkiye'yi müttefiklerin tarafında görmek istemeleri Almanya'nın da dikkatini çekecek; ancak Almanya, Rusya steplerindeki yoğun çarpışmaları ve Kuzey Afrika'daki yenilgilerinden ötürü Türkiye-Müttefikler bloğunun müzakerelerine şiddetli bir tepki veremeyecektir.

Kanımızca, Almanya için tüm yaşananlar ve Türkiye'nin müttefiklerle zaman zaman yaptığı flörtlerden öte krom ihracının kesintiye uğramadan kendisine ulaştırılması daha önemliydi. Krom ihracı Almanya için ne kadar önemliyse müttefikler için de hayatiydi; çünkü

¹⁰² Cavit Oral, “Türk-İngiliz Deklarasyonu”, Adana Bugün, 4 Şubat 1943.

¹⁰³ Oral, *a.g.m.*

¹⁰⁴ Prof. Rıfki Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri, (Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları-Adana Konferansı)*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983, s.

müttefiklerin de savaş sırasında askeri teknik alt yapıyı donatmalarından doğan gereksinimle kroma ihtiyaçları vardı. Churchill, Adana Konferansı'yla başlayan süreçte Türkiye'nin Almanya'ya bir an önce krom ihracının durdurulmasını her fırsatta dillendirmiş ve Almanya ile başta ekonomik ilişkiler olmak üzere diplomatik ilişkilerin de askıya alınmasını talep etmiştir. Elbette bu istek, tek başına Büyük Britanya'nın değil; Amerika ve Rusya'nın da Türkiye üzerine en büyük istekleriydi.

Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı yaptığı 1942-1944 tarih aralığının önemi, savaşın en çetrefilli dönemiye; bu dönem içerisindeki Adana görüşmeleri de Menemencioğlu'nun kariyeri için aynı öneme sahiptir diyebiliriz; çünkü Adana görüşmelerinden sonra gerçekleştirilecek iki Kahire konferansı da Menemencioğlu'nun diplomatik müzakere yeteneğini en üst düzeyde test eden görüşme ve konferanslardır. 1943'ün Ocak ayı sonunda yapılan Adana görüşmeleri, Türk dış siyasasının savaşın üçüncü safhasında mevcut tarafsızlığını sürdürüp sürdüremeyeceğinin ciddi bir dille sorgulandığı tarihsel müzakere görüşmeleri ve yine bu bağlamda Türkiye üzerindeki baskıların her zamankinden daha çok hissedildiği dönemin başlangıç noktasını temsil etmektedir.

Adana'da gerçekleştirilen bu kritik görüşmelere, Türk tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve nihayetinde Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu; İngiliz tarafından ise; Başbakan Winston Churchill, Genel Kurmay Başkanı Sir Alan Brooke ve Büyükelçi Knatchbull-Hugessen gibi savaş boyunca her iki devlette de kilit görevlerde bulunan önemli isimler katılmıştır. Numan Menemencioğlu, Churchill'i Adana Havaalanı'nda büyük bir diplomatik nezaket içinde karşılamıştır¹⁰⁵.

Türkiye'nin dışişleri bakanı, aslında, Churchill'i Adana'da karşılarken oldukça yoğun ve yorucu geçecek bir dönemin de başlangıcının işaretleri veriliyordu. Adana Görüşmeleri, Menemencioğlu'nun çalışma temposunun daha da hız kazanacağı ve

¹⁰⁵ “Churchill Adana’da Nasıl Karşılandı?”, Cumhuriyet, 3 Şubat 1943.; “Adana Mülakatından İntibalar”, Cumhuriyet, 4 Şubat 1943.; “Reisicumhur İnönü, Adana’da İngiliz Başvekili Churchill ile Görüştü”, Tan, 2 Şubat 1943.

diplomatik müzakerelerin baskı yönünün hangi tarafta olacağına dair ip uçları da vermektedir; çünkü artık, müttefikler ve onların önde geleni, Adana Görüşmelerinin mimarlarından Churchill de Türkiye'nin ve Menemencioğlu'nun başında bulunduğu Türk dışişleri bakanlığının kendi saflarında yer alması için ilk sesli tepkilerini vermeye başlamışlardı.

30-31 Ocak 1943 tarihleri arasında yoğun müzakerelerle geçen Adana Görüşmeleri, müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki isteklerinin açık bir dille belirtildiği ve Türkiye'nin askeri teçhizatının geniş bir biçimde incelemeye alındığını göstermektedir. Özellikle, Churchill'in Türk Ordusu'nun piyade açısından iyi; ancak askeri teçhizat bakımından yetersiz olduğunun farkına varması¹⁰⁶, Churchill'in Türkiye'nin durumunu anlamasını sağlayacaktır. Adana Görüşmeleri, Türkiye'nin savaş dışı konumunda statükocu politika üretme gayreti içinde olduğunu da en belirgin bir şekilde kanıtlamıştır.

Churchill, Adana Görüşmeleri sonrasında Avam Kamarası'nda verdiği demeçte, Türkiye'nin başına belalar açmak niyetinde olmadığını söyleyerek savaşın en kritik evresinde Türkiye hakkında şu beyanatlarda bulunmuştur:

“Türkiye’den hiçbir talepte bulunmadım. Türkiye’nin başına gelecek bir felaket bütün Birleşik Milletler için de felaket olacaktır. Türkiye’nin başına gaileler açmak, hiçbir surette siyasetimize dahil değildir¹⁰⁷.”

Churchill, aslında, bu beyanatıyla hem Türkiye'ye Büyük Britanya'nın samimiyetini sunuyor hem de müttefik güçlerin Türkiye'nin davasını anladıklarını belirtiyordu; ancak 1943 yılı içinde gelişen olaylar müttefiklerin zaman zaman Türkiye'ye karşı sert tutumlar almasına da neden olacaktır.

Numan Menemencioğlu'nun, İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu ile sarsılmaz bir şekilde bağlandıkları dış politikada tarafsızlıktan ve Türkiye'yi popülist maceralara sürüklemekten savaş dışı tutabilme

¹⁰⁶ Gencer&Özel, a.g.e., s. 294

¹⁰⁷ “M. Churchill’in Bize Dair Mühim Beyanâtı”, Cumhuriyet, 12 Şubat 1943.

politikası, Adana Görüşmelerinin sonucuna da yansımıştır. İngiltere'nin Türkiye'ye sunduğu askeri teçhizat yardımı, Türkiye'nin kesin bir biçimde müttefikler tarafında yer almadığını; ancak müttefik tezlerine daha yakın olduğunu göstermektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye, Adana Görüşmeleri gibi, savaş boyunca gerçekleştirilen bölgesel ve uluslararası diplomatik müzakerelerde geçmişten kalan denge siyasası yürütümünde ısrar etmiştir. Adana Görüşmelerinde Menemencioğlu ve İsmet İnönü'nün üzerinde hassasiyetle durdukları nokta ve karşı tarafı oyalama taktiği, kökleri derinlere dayanan ve Anadolu saldırıya uğramadıkça soğukkanlılığı devam ettirme siyasasıdır.

Sonuç olarak Adana Görüşmeleri, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığının vizyonu hakkında da geniş yorum getirebilmemize katkı sağlamaktadır. Öyle ki Menemencioğlu'nun başında bulunduğu dışişlerine Mihver tarafından da övgüler gelecek ve Türkiye'nin Adana Görüşmeleri sonrasında da tarafsızlığından ödün vermeyeceği dillendirilecektir. Japon Dışişleri Bakanı Tani, Türkiye'nin savaş karşısında aldığı durumundan kolay kolay vazgeçmeyeceği ve bu durumunu sürdüreceğini belirterek; Türkiye'nin bundan sonraki durumunda daha çok ihtiyatlı davranacağını belirtmiştir¹⁰⁸.

Adana Görüşmeleri sonrasında Mihver tarafı -özellikle Almaya-Amerika ve İngiltere'yi Türkiye, İspanya ve Portekiz gibi tarafsız devletler üzerinde psikolojik baskı uyguladıkları gerekçesiyle suçlamıştır¹⁰⁹. Adana Görüşmeleri'nin hemen ardından Almanya Türkiye'yi her alanda yanında tutmak için atağa geçecektir; çünkü Adana Görüşmeleri'nin gizliliği ve görüşmede ne gibi konuların ele alındığı o dönemde ayrıntılı bir şekilde açıklanmamıştır ve kanımızca Almanya'nın rahatsızlığı da buradan kaynaklanmaktadır ki görüşmeleri takiben Alman dışişleri bakanlığı iktisat işleri müdürü Dr. Klodius'u ticari antlaşmalar için Türkiye'ye gönderecektir¹¹⁰. Klodius'un Türkiye'ye gelişi

¹⁰⁸ “Japon Hariciye Nazırı’na Göre Türkiye Tarafsız Durumunu Kolayca Değiştirmeyecek”, Tan, 8 Şubat 1943.

¹⁰⁹ “Eden’in Nutku Nasıl Karşılandı?” Cumhuriyet, 10 Nisan 1943.

¹¹⁰ “Dr. Klodius Dün Tayyare ile Geldi, Alman İktisat Mütehassısı Bu Akşam Ankara’ya Gidiyor”, Cumhuriyet, 25 Mart 1943. ; Ayrıca bkz: “Türkiye- Almanya Ticaret Antlaşması-60 Milyon Liralık Yeni Muahede Ankara’da Törenle İmzalandı”, Cumhuriyet, 20 Nisan 1943.; Sözü geçen bu antlaşma, Klodius’un Ankara’ya gelmesi ve

Almanya'nın Türkiye ile ekonomik ilişkilerini sıcak tutmak istemesi ve Türkiye'den aldığı kromun Almanya için savaş sırasında ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir.

Burada açıkça görülmektedir ki Adana Görüşmeleri, Almanya, Türkiye'ye daha çok yaklaşıarak Türkiye'yi çeşitli ekonomik bağlarla yanında görmek istemiştir. 1943 yılı itibariyle Alman mevzilerinden gelen her yenilgi haberi Almanya'yı savaşta bitaraf olan devletlere itmiştir ve hiç olmazsa bu devletlerle ilişkilerini sıcak tutmak ve bu bağlamda siyasal yönden hareket kabiliyet alanını geniş tutma niyetindedir. Alman Propaganda Bakanı'nın Nisan 1943'te yazdığı makalesindeki şu sözleri 1943 Almanyası'nın ne tür bir psikolojide olduğunu da kanıtlamaktadır:

“Bizim için dönmek değil; yol değiştirmek bile yoktur. 1918’de Alman milletinin en büyük felaketi kendinden vazgeçmesinden doğmuştur. Şimdi, ikinci defa, zaaf gösterirsek bu, inkırazımız olur”¹¹¹.

Adana Görüşmeleri sonrası Menemencioğlu meclisteki parti grubunda dış siyasete ilişkin konuşmalar yapmıştır. Burada öne çıkan en önemli nokta Menemencioğlu'nun İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konuşmadır. 14 Mayıs 1943'te bu enstitüde yaptığı konuşmada Menemencioğlu, çok özel konuların altını çizdi¹¹². Türkiye'de o dönemde ilk kez açılan Türk Devletler Hukuku Enstitüsü'ndeki bu konuşmasında Menemencioğlu, Türk dış politikasının ana hatlarını çizerek savaş karşısında Türkiye'nin durumunu ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir.

Menemencioğlu'nun sonradan çok ses getirecek konuşmasının en dikkat çekici sözleri, Türkiye'nin devletler hukukunun sığındığı değil; hükümler olduğu bir yurt olduğu yönündeki tespitleriydi¹¹³.

birkaç gün süren ticari görüşmelerin sonunda Numan Menemencioğlu, Klodius ve Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen tarafından imza edilmiştir.

¹¹¹ “Dr. Göbbels’in Bir Makalesi”, Cumhuriyet, 17 Nisan 1943.

¹¹² Cemil Bilsel, “International Law In Turkey”, The American Journal of International Law, Vol. 38, No. 4 (Oct., 1944), s. 546-556; Ayrıca Bkz: <http://www.jstor.org/stable/2192791>

¹¹³ “Türk Siyasetinin Esasları-Hariciye Vekilimiz Numan Menemencioğlu Dün Üniversitede Parlak Bir Hitabe İrad Etti”, Cumhuriyet, 15 Mayıs 1943.

Menemencioğlu hukuk eğitiminden aldığı tecrübesiyle de savaş sırasındaki hukuksuzluktan bahsetmiş ve bütün dünyanın hukuksuzluktan yakındığı sırada Türkiye'nin bir devletler hukuku enstitüsünü açmasını takdirle karşılamıştır¹¹⁴.

2.2.2. Türk-İngiliz Yakınlaşması ve İtalya'nın Teslimi

1943 yılı itibariyle Alman ve İtalyan cephelerinden gelen yenilgi haberleri ve esasında Müttefiklerin Afrika'ya çıkmasıyla gelişen olaylar, savaşın seyri hakkında tahminlere katkı sağlıyordu; çünkü hemen hemen her cepheden gelen Alman çözümleri ve müttefiklerin özellikle İtalya kıyılarını zorlaması ve nihayetinde Roma kapılarına ilerlemeleri, 1943 yılının, daha doğru bir deyimle, savaşın en önemli dönüm noktalarından birini oluşturacaktır. Temmuz 1943'te İtalya'nın -Kazablanka'da Almanya'dan istenildiği gibi- kayıtsız şartsız teslimi müttefiklerin bir an önce savaş haline son verip yenedünya düzenini kurma isteği içerisinde olduklarını göstermesi açısından son derece önemlidir.

Müttefiklerin İtalya'ya ardı ardına gönderdikleri teslim olması yönündeki uyarılar etsini gösteriyordu. 25 Temmuz 1943'te İtalyan faşist lider Mussoloni istifa etti ve yerine Badoglio yönetimi devraldı. Badoglio yönetimi devraldığında savaş halinin sürdüğünü ve herkesin İtalyan kralının etrafında toplanması gerektiğini söyledi¹¹⁵. Roma'daki bu yönetsel değişikliğin sonuçları çok geçmeden Ankara'ya da yansıdı. Ankara'daki İtalyan Büyükelçisi Guariglia İtalya Dışişleri Bakanlığı'na getirildi ve Numan Menemencioğlu'yla Ankara'dan Roma'ya hareket etmeden önce özel bir görüşmede bulundu ve görüşme Türk bitaraflığı çerçevesinde gerçekleştirildi¹¹⁶.

Türkiye, bu hassas dönemde İtalya ve Almanya'ya karşı tarafsızlık siyasasını da göz önüne alarak dış politikasını yürütmüştür; çünkü çok geçmeden müttefikler İtalya'ya, dozu her geçen gün artan ultimatolar vermeye devam ediyorlardı. Öyle ki Müttefikler Quebec'te

¹¹⁴ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1943.

¹¹⁵ "İtalyan Başvekil Mussoloni İstifa Etti", Cumhuriyet, 26 Temmuz 1943.

¹¹⁶ "Hariciye Vekilimiz Dün Yeni İtalyan Hariciye Nazırını Kabul Etti", Cumhuriyet, 28 Temmuz 1943.

düzenledikleri görüşmelerde birincil hedeflerinin İtalya'nın teslimini sağlamak olacağı kararı üzerinde anlaşmışlardır¹¹⁷.

1943 yılı Türkiye için önemle üzerinde durulması gereken İngiliz politikalarına yaklaşımını da doğurmuştur. İngiltere 1943 yılının başında Churchill'in Adana'ya gelmesi ve burada gerçekleştirdiği müzakere ve Türk askerini denetlemesinin ardından Türkiye'nin tarafsızlık politikasını da göz önüne alarak Türkiye'ye yaklaşmaya çalışmıştır. Bu yaklaşım ekonomik ve siyasal alanda kendini gösterecek ve İngiltere zaman zaman Türkiye'ye gösterdiği bu özel ilgiyi gizlemeden dillendirecektir.

İngiltere, kendi ihtiyaçlarına rağmen Türkiye'ye karşı tahaütlerini yerine getirdiğini iddia ederek¹¹⁸ Türk-İngiliz yakınlaşmasının önemi üzerinde durmuştur. Bu evrede, Türk-İngiliz yakınlaşmasının savaşın başındaki gibi çekingen bir şekilde değil; açık açık sergilenmesi İtalya'nın teslim olmasına çok az bir süre sonra gerçekleştirilmiştir. Nitekim İtalya, onca ultimatoma ve müzakereden çıkan baskılara ve askeri harekate dayanamayacak, 8 Eylül 1943'te kayıtsız şartsız teslim olacaktır¹¹⁹.

İtalya'nın teslim olması, hem savaşın hem de savaş karşısında tarafsızlığını ilan eden devletlerin dış siyasalarını da gözden geçirmelerine neden olacaktır. Elbette Türkiye ve onun dışişlerinden sorumlu bakanı Numan Menemencioğlu da gelişen bu olaylarla Türk dış politikasının tehdit algılamaları ve gelecekteki yönü hakkında yeni perspektifler belirleyeceklerdir.

2.3. Eylül 1943-Ocak 1944 Evresi

İtalya'nın tesliminden sonra müttefik güçler vakit kaybetmeden İtalyan karasının içinde ilerlemeyi ve Almanya'nın güney sınırlarına dayanmayı amaçlayacaklardır. İtalya'nın savaş dışı edilmesi, II. Dünya Savaşı'nın müttefikler lehine en önemli dönüm noktalarındandır. Bu tarihten sonra -zaten 1941-1943 yılları arasında yapıldığı gibi- yeni

¹¹⁷ “İlk Hedef: İtalya Harbı Edilecek!”, Cumhuriyet, 23 Ağustos 1943.

¹¹⁸ “Türk-İngiliz İşbirliği”, Cumhuriyet, 20 Ağustos 1943.

¹¹⁹ “İtalya Dün Müttefiklere Teslim Oldu”, Cumhuriyet, 9 Eylül 1943.

dünya düzeni ve savaş sonrası nelerin yapılacağına dair öngörüler daha da hız kazanacak ve tarafsız devletler üzerindeki baskı artacaktır. Türkiye de tüm bu değişen koşullardan nasibini alacak ve yeni müzakere yollarıyla savaşa girmesi yönünde ikna edilmeye çalışılacaktır. Bu tespitleri en iyi kanıtlayan ilk olay Ocak 1943 Adana görüşmeleridir. İtalya'nın tesliminden sonrada İngiltere'nin Türkiye'ye kararlı bir şekilde yaklaşması Kahire Konferansı'nın toplanmasını sağlayacaktır. Bu noktadan sona Türkiye için yoğun diplomasi trafiği tekrar hız kazanacak ve Numan Menemencioğlu, Kahire Konferansları'nın ikisinde de yer alacaktır.

2.3.1. I. Kahire Konferansı/Menemencioğlu-Eden

Birinci Kahire Konferansı, 4-6 Kasım 1943 tarihleri arasında Menemencioğlu ve İngiltere dışişleri bakanı -sonradan İngiltere Başbakanı olacaktır- Anthony Eden'in hazır bulunduğu ve İngiltere'nin Türkiye'yi savaşta görme isteğini açıkça dile getirdiği savaş içindeki en önemli konferanslardandır¹²⁰.

Numan Menemencioğlu'nun iki gün boyunca İngiliz dışişleri bakanı Eden'e Türkiye'nin mevcut dış politika ve savaş içindeki hassasiyetlerinin anlatması pek kolay olmadı; çünkü Eden, yakında savaşın mağlubiyetini sırtlayacak bir ülkeyi temsil ettiğinin ve Türkiye'nin bu taleplere daha fazla dayanamayacağını farkındaydı; ancak yapılan görüşmelerde Türk dışişleri bakanının, savaşın başından bu yana Türk dışişlerinin hiçbir şekilde taviz vermek istemediği tarafsızlık siyasasını Kahire'de iradeli bir biçimde ortaya koyması İngiltere'nin bir kez daha Türkiye'nin tehdit algılamalarını anlamasını sağladı.

Menemencioğlu'nun karşı tarafa bildirdiği istekler tıpkı Adana Görüşmeleri'nde İnönü'nün Churchill'e ehemmiyetle üzerinde durduğu Türk ordusunun askeri teçhizat açısından eksikliğini belirtmesidir. Menemencioğlu, Eden'e Türkiye'nin savaşa girmesinin askeri teçhizat

¹²⁰ Kahire'ye İngiltere dışişleri bakanı Anthony Eden'le görüşmeye giden Numan Menemencioğlu ve refakatindeki heyet için İsmet İnönü, maddi desteğin verilmesini ve görüşmelerin selameti ve heyetin rahatı için özen gösterilmesini istemiştir. Bu konuyla ilgili belge için bkz: Ek: 6.

bakımından yeni silahlardan yoksun bir şekilde ele alınamayacağını da ilettiler¹²¹. Adana Görüşmeleri ve I. Kahire Konferansı'ndaki Türk üslubunun değişmez tavrı Türk dış politikasının öncülerinin aslında, savaş dışında olma isteklerinin ne kadar çok güçlü olduğunu ve Türkiye'yi savaş dışında tutmak için diplomasinin tüm yollarını son ana dek nasıl kullandıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Menemencioğlu, konferansta Türkiye'nin kendi topraklarında güvenli bir şekilde yaşama isteğinin devam ettireceğini ve Türk ordusunun yeni silahlarla donatılması konusunda İngiltere'nin de sorumluluğunda olduğunu ve Eden ise Türkiye'den savaşa girmesi için bir atılım beklerken Hitler, İtalya'nın düşüşünün ardından ilk kapsamlı konuşmasında deyim yerindeyse ateş püskürüyordu. Hitler, konuşmasında, Almanlar için 1918 yılı tekrarlanmayacaktır ve son zaferin doğu cephesinde kazanılacağını söylemekteydi¹²². Kahire Konferansı Almanya'nın özellikle İtalya'nın düşüşünden sonra daha da hırçınlaştığı bir döneme denk gelmektedir.

Konferansta Menemencioğlu elbette, Ankara'dan aldığı talimatlar doğrultusunda hareket etmiş ve İngiliz istekleri karşısında İnönü gibi soğukkanlı davranarak müzakerelerin Türkiye'nin savaşa gireceği yönünde kesin bir yargıyla sonuçlanmasını istememiştir. Bu tespitimizi Falih Rıfkı Atay'ın "Harbe Nasıl Girmedik" adı altında Ulus gazetesinde yayımlanan makalesindeki şu sözleri Türkiye'nin hem Adana hem de Kahire Görüşmelerinde savaşa girmemek konusunda neden bu kadar istekli olduğunu çok güzel bir şekilde özetlemektedir:

*"... Türkiye'nin harb dışı kalması, bir irade faal bir politika eseridir. Tasarruf ettiğimiz kan, ilk dünya harbinde harcamış olduğumuzdan da fazladır. Vatanı bir defa verdikten sonra geri almanın pahasını bilen bir nesiliz. Yirmi yıllık barış devri kazancının, en parlak zaferlerin kazancına değişilmez olduğunu da tecrübe ile öğrenmiş olanlardanız"*¹²³.

¹²¹ Türkkaya Ataöv, *II. Dünya Savaşı*, İleri yay., 1. Basım, Mart 2008, İstanbul, s. 196

¹²² "Hitler Dün Münih'te Bir Nutuk Söyledi", Cumhuriyet, 9 Kasım 1943.

¹²³ "Harbe Nasıl Girmedik?", Ulus, 25 Ağustos 1943.

Konferansın bir diğer kayda değer yanı, İngiliz dışişleri bakanı Eden'in Numan Menemencioğlu hakkında peşin hükümlü davranmasıdır. Eden'in Sovyet tehdidini de kullanarak Türkiye üzerinde baskı uygulamaya çalışması Kahire'deki görüşmeleri germiştir. Tüm bu nedenlerden, I. Kahire Konferansı'nda iki dışişleri bakanının bir araya gelip karşılıklı şüpheli yaklaşımları ve tatsız diyaloglar bu konferanstan herhangi bir sonuç çıkartmayacaktır¹²⁴.

Müttefikler, şiddetli bir şekilde Türkiye'nin savaşa girmesini isterken onu korkutmamak ve yalnızlaştırmamak için Türkiye üzerinde zaman zaman temkinli de davranmaktaydılar. Müttefik bloğu, yalnızlaştırılan ve Sovyet tehdidi ile karşı karşıya bırakılan bir Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'nın yönünü değiştirecek kadar Almanya'ya yaklaşacağını bildikler için I. Kahire Konferansı'ndan sonra onu kendilerine çekmeye devam etmişler ve son söz olarak II. Kahire Konferansı'nda Türkiye'nin savaş sonrası demokratik yapılanma içerisine girecek bir dünyada yer alabilmesi için, kendine bir yol seçmesi gerektiğini anımsatmışlardır.

Kahire Konferansları'nın, ikincisinin birincisinden daha pekiştirici ve Türkiye'ye bu konuda -Yalta Konferansı'ndan önce-verilen son nota olmasının nedeni, müttefiklerin Türkiye'nin sadece tarafını değil; 'kimliğini' de belirlemesini istemeleri açısından önemlidir; çünkü Türkiye'nin diğer tarafsız devletler gibi politik seçimi bir noktaya kadar anlaşılabilir; ancak savaş karşısında ülke kimliğinin faşistlerden mi; yoksa demokratik yapılanma peşinde olan yenedünya düzeni örgütlenmesinden mi olduğu sorunsalı, Kahire Konferansları sonrasında daha çok düşündürücü olmuştur.

Numan Menemencioğlu'nun görevi sırasındaki asıl savaşımı da bu merkez üzerindedir. Menemencioğlu, Türkiye'nin kimliğini yenedünya düzenindeki genç yapılanma da buluyor; ancak Orta Avrupa ve Balkanlar'dan tümenden silinecek bir Alman egemenliğine de sıcak bakmıyordu. Nihayetinde, çalışmamızın ana fikrini oluşturan ve çelişkili

¹²⁴ Hale, *a.g.e.*, s. 94

gibi görünmesine rağmen II. Dünya Savaşı'nda Türk dış politikasının korkulu rüyalarından biri olan bu gerçekçi öngörü, Rusya'nın Balkanlar ve sonrasında Türk sınırlarına uzanabileceği tezine dayanmaktaydı. Daha savaş bitmeden Stalin'in Türk boğazları üzerindeki istekleri ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesindeki isteksizliği, Kahire Konferansları'nda Türkiye'ye gösterilen birer tehdit aracıydı ve Menemencioğlu bu tehdidi çok iyi bildiği için Alman tezlerine yakın duran bir dışişleri bakanı profili çizmiş ve ne yazık ki bu şekilde algılanmıştır.

2.3.2. II. Kahire Konferansı/İnönü-Roosevelt-Churcill

İtalya'nın müttefiklere teslim olması ve Mihver cephesinden gelen yenilgi haberleriyle savaştaki dengelerin müttefiklerin lehine gelişmesi, müttefik güçleri tarafsız devletler üzerindeki baskılarını arttırmaya teşvik etmişti. Türkiye örneğinde, Adana ve I. Kahire Konferansının toplanması, müttefik güçlerin -özellikle İngiltere'nin- Türkiye'yi "fiilen" ve bir an önce Almanya'ya karşı savaşta görmek istemelerinin müzakereleriydi. Öyle ki II. Kahire Konferansı da diğerlerinden farklı olmayarak, İngiltere ve Birleşik Devletlerin Türkiye'ye hem çeşitli vaatlerde bulundukları hem de Türkiye'den hava üstlerini ve herhangi bir saldırı durumunda topraklarını kullanma taleplerini ilettikleri müzakerelerdir¹²⁵.

Türkiye tüm bu taleplere, savaşın başlayışından geçen dört yıllık zaman içinde nasıl tepki vermişse aynı şekilde olayları zamana yayarak ya bir sonraki tarihe ertelemiş ya da müttefikleri pek kızdırmadan dolaylı olarak -tamamen isteksiz- olumlu; ancak 'koşullu' cevap vermiştir. II. Kahire Konferansı da Türkiye'nin savaş boyunca temel aldığı hassasiyetlere dayanır.

Birincisinin hemen ardından, bir ay sonra gerçekleştirilen II. Kahire Konferansı, sadece dışişleri bakanlarını değil; taraf devletlerin başkanlarını da bir araya getirmiştir. İnönü, Roosevelt ve Churchill

¹²⁵ "International: Lesson in Realities", Time, 20 Aralık 1943.; Ayrıca Bkz: <http://www.time.com/time/printout/0,8816,932605,00.html>

Kahire’de savaşın son durumunu ve elbette Türkiye’nin yeni bir yıla girmeden önce savaş karşısında alacağı rol hakkında müzakerelere gitmiştir. Birincisinde olduğu gibi ikincisinde de Türkiye’nin savaşa girmesinin müttefik tarafındaki ciddiyetinin üzerinde durulmuştur.

II. Kahire Konferansı, Menemencioğlu’nun başında bulunduğu dışışleri bakanlığına, Türkiye’nin savaşın bu evresinde bir yol ayrımında olduğunu açık bir biçimde göstermiştir; çünkü yeni bir yılda müttefikler mihver tarafına ağır bir darbe indirmeyi hedeflemektedir ve Avrupa’nın ilerine doğru ilerlemeye çalışan müttefik askerlerinin her geçen gün elde ettiği başarı Türkiye’yi bu konu üzerinde bir kez daha teyakkuzla düşünmeye itmiştir.

Müttefik güçler, Türkiye’den yılsonuna dek savaşa girmesini ve Türk üslerini kullanma isteklerini bu kez güçlü bir sesle dile getirmişlerdir; ancak İn ne s kullanımı ne de savaşa girme konusunda taraf devletlere söz vermiřtir¹²⁶. İn ve onun dışışleri bakanı Numan Menemencioğlu, müttefiklerle görüşmelerinde Türkiye’yi savaşa sürükleyecek herhangi bir vaatte bulunmamışlardır. Esasında Hitler Almanyası dahil müttefik güçleri de çılgına eviren bu noktadır; çünkü Türkiye’nin tarafsızlığı, dönem dönem hem mihver hem de müttefik güçlerin aleyhine işliyordu.

Kahire’de Türkiye’den beklenenler karşısında Türk tarafı hep bir ağızdan cevap vermişler ver Türkiye’nin askeri teçhizatı yönünün eksikliğinden bahsetmişlerdir. Örneğin, Kahire Görüşmeleri’nden sonra İsmet İn’nn başkanlığında toplanan heyette yer alan dönemin Londra Bykelisi Rauf Orbay İngilizlerin Kahire’deki istekleri karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve Churchill’in aynı yıl içinde Adana’da verdiği sözleri hatırlatarak İngilizlerin Adana Görüşmeleri’nden bu yana verdikleri hiçbir sözü tutmadıklarını belirtmiřtir¹²⁷.

Gerçekten de Adana Görüşmelerinden Kahire’ye dek İngilizler Türk tarafına vaat ettikleri askeri teçhizatı gndermemişlerdir. Türkiye’yi

¹²⁶ Ata, a.g.e., s. 196

¹²⁷ Kazım avdar, *Hamidiye Kahramanı Rauf Bey*, , Sobe Matbaası, İzmır, t.y., s. 152-153; Ayrıca Bkz: “Rauf Orbay Ankara’da”, Cumhuriyet, 30 Aralık 1943.

de endişelendiren bu noktadır ve Türkiye'nin tarafsızlık yönünde diplomasi masasında elinin güçlü olmasının en önemli tarafı da burasıdır. Kahire Konferansı'nın en önemli yanı, müttefiklerin Hitler'e karşı Türkiye'ye bir kez daha güvence vermeleri ve konferans sonunda çıkan kararda İngiltere'yi Türkiye'ye bağlayan ittifakın, Türkiye, Amerika ve Rusya arasındaki bağların pekiştirildiğini açık bir şekilde ortaya koymasındır¹²⁸. Numan Menemencioğlu da konferansın Türkiye açısından getirisini bu noktadan yorumlamıştır:

*“Mihver devletleriyle münasebatımız değişmemiştir, İngiltere ile ittifakın kuvvetlenmesi, umumi harici siyasetimizde hiçbir değişiklik ifade etmez”*¹²⁹ demiştir.

Kahire Konferansları savaşa girmesi konusunda Türkiye'nin üzerinde son büyük müzakerelerdir diyebiliriz. Öyle ki bu konferanslardan hemen sonra, yeni bir yılda, Türkiye, savaşın başlamasından dört yıl sonra iç ve dış politikada dikkate değer değişikliklere gidecek ve müttefik tarafına daha çok yaklaşacaktır; ancak bu durum, yine de, Türkiye'nin savaş karşısındaki genel dış politikasının temelinde yatan 'tarafsızlık' isteğinde büyük bir sapmaya neden olmayacaktır. Daha açık bir deyimle Türkiye, savaşın getirdiği sonuçlar ışığında, mevcut konjonktürü de göz önüne alarak dış politikasını revize etmeye çalışacaktır.

2.4. Ocak 1944-Haziran 1944 Evresi

2.4.1. İç ve Dış Politikadaki Gelişmeler

1944 yılı II. Dünya Savaşı'nın mihver tarafı için daha da yıkıcı olacaktır. Müttefiklerin Afrika ve Avrupa'daki ilerleyişleri ve İtalya'nın ani bir şekilde teslimi savaşta yeni bir cephenin, ünlü deyişiyle, 'üçüncü cephe'nin açılıp açılmayacağını da tartışma konusu yapmıştır. Savaşın

¹²⁸ “Milli Şefle Roosevelt-Churcill Arasındaki Kahire Mülakatı Bitti”, Cumhuriyet, 8 Aralık 1943.

¹²⁹ “Hariciye Vekilimiz Diyor ki”, Cumhuriyet, 12 Aralık 1943.

sonucuna dair birçok görüşün ortaya atıldığı bu dönemde savaşın bitim tarihi kimi zaman 1944 yılı olarak öngörülmüştür.

Hitler'in, sınırların gerildiği ve müttefiklerin adım adım Avrupa içlerine doğru ilerlediği sırada, yeni bir yılın ilk ayında, verdiği demecinde savaşı ya ülkesinin ya da Rusya'nın kazanacağı ve eğer savaşı Almanya kazanamazsa Avrupa'nın hakiki çehresinin silineceği, iki bin senelik medeniyetin ortadan kalkacağı ve Avrupa milletlerinin Sibiryata bataklıklarında sürüneceğine dair hitabı¹³⁰ aslında, Hitler'in savaşın son durumunu Almanya'nın aleyhine işlediğinin farkında olduğunun kanıtıydı.

Nitekim bu konuşmadan sonra müttefik güçler özellikle Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmaya devam edecek ve Türkiye'den Almanya'ya karşı iç ve dış politikada gözle görülür ciddi kararlar almasını istemişlerdir. Türkiye savaş boyunca 'gelişen olayların ışığında' nasıl dış siyasasını oluşturmuşsa 1944 yılı -ki savaşın son evresine girildiği tarihtir- onun için diğer yıllara oranla iç siyasette çalkalanmalara gidildiği ve İsmet İnönü'nün kritik kararlar aldığı yıl olarak tarihe geçecektir. Tarihe geçecektir diyoruz; çünkü 1944 yılı Türkiye'nin Almanya'ya karşı aldığı soğuk ve mesafeli tavrın artık, eylemsel olarak gösterdiği tarihtir.

Türkiye II. Kahire Konferansı'ndan sonra müttefiklerin kendisinden Almanya'ya karşı çeşitli yaptırımları beklediğinin bilincindeydi. İnönü hemen hemen her hafta görüştüğü Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile zaten savaş içindeki bu tür sorunları ve müttefiklerin kendilerinden beklentilerini münazara ediyordu.

1944 yılına gelindiğinde İnönü, yakın çevresindeki insanlardan Türk dış politikasının müttefiklerin yönünde ağır basacağını sinyallerini de vermekteydi. İnönü'nün istediği ilk fedakarlık Milli Mücadele Dönemi'nden bu yana Genel Kurmay Başkanlığı'nı üstlenen Fevzi Çakmak'tandı; çünkü Çakmak, o dönemde Almanya'ya yakın durmasıyla anılmıştır. Bu iddia her ne kadar kanıtlanmamışsa İnönü'nün,

¹³⁰ "Hitlerin Dünkü Nutku", Cumhuriyet, 31 Ocak 1944.

müttefiklerin sabrını daha fazla yoklamamak ve Almanya'ya karşı bir an önce somut önlemler almak niyetinde olması bu tür hızlı kararlarının nedeniydi. Her ne kadar Çakmak'ın yaş haddinden dolayı emekliliği istenmişse, böyle kritik bir anda özellikle de Almanya'nın Türkiye'ye açık tehditler gönderdiği bir anda¹³¹ emektar genelkurmay başkanının görevden ayrılması o dönem için oldukça radikal bir karar olarak görülmelidir.

İnönü, görevden çekilmesiyle Çakmak'a yazdığı mektubunda ülkeye yaptığı işlerden dolayı Çakmak'a bürokratik bir üslupla teşekkürlerini sunmaktaydı. Mektubun iki yerinde Çakmak'ın engin tecrübelerinden her zaman yararlanılacağını da yazmıştı¹³². Diğer bir ifadeyle bu istifa, müttefiklerin gözünü boyayıcı ve Türkiye'nin mihvere karşı ciddi kararlar aldığı kanıtı gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

Açık bir deyimle, İnönü'nün bu kararları ve Çakmak'ın görevinden ayrılması 1944 yılında Türkiye'nin savaş karşısındaki tarafsızlığının da sorgulanacağı bir yıl olacağını belirtir. Genel Kurmay Başkanı'nın görevden çekilmesiyle başlayan süreç, Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerin büyük değişim yaşayacağı ve nihayetinde çalışmamızın ana eksenini oluşturan Numan Menemencioğlu'nun da görevden alınmasına dek uzanacaktır.

Çakmak'ın görevden çekilmesine ilişkin son bir tespit ise, Cumhuriyetin ilanından yıllar önce orduya hizmet vermiş ve çok genç yaşta bu göreve atılmış, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi zırhlı bir duvar gibi koruyan 'çakmak hattı'nın mimarı Fevzi Çakmak'ın istifası, Türkiye'nin savaş sonrası yenedünya düzeninde yer alması ve müttefikleri daha fazla kızdırmamak için alınan bir karar ve Türkiye'nin savaş sonrasında müttefiklerin sistemi içerisinde kendini bulmasını sağlayacak ilk adımlardandır.

1944 yılı Türkiye'nin iç politikalarındaki değişimi elbette, bununla sınırlı değildi. Kasım 1942'de Şükrü Saraçoğlu hükümeti

¹³¹ II. Kahire Konferansının ardından Alman Büyükelçi Von Papen'in, Menemencioğlu'na eğer Türkiye, konferanstan sonra, İngiltere'nin isteklerini yerine getirmeye çalışırsa İstanbul ve İzmir'in bombalanacağına yönelik tehditler savurması Türk Dışişleri Bakanlığı'nda soğuk düş etkisi yaratmıştır; çünkü bu tehdit daha önce, yine, Almanya tarafından Fransa'ya yapılmış ve Paris'in teslim olmaması halinde tüm tarihi yerlerin harap edileceği tehdidinde bulunulmuştu. Ayrıca Bkz: Ataöv, a.g.e., s. 197-198

¹³² Söz konusu mektup için Bkz: "Mili Şefin Mareşal'e Mektubu", Cumhuriyet, 13 Ocak 1944.

tarafından uygulamaya koyulan ve Türkiye'nin Avrupa'nın tipik faşist rejimlerinden nasıl etkilendiğini siyasi ve sosyolojik açıdan iyi bir şekilde kanıtlayan Varlık Vergisi, Mart 1944'te rafa kaldırıldığında, Fevzi Çakmak'ın görevinden düşmesinden sonra yaşanan olaydır ki sonrasında Pantürkist hareketlere de sınırlamalar hatta dava yolu açılacaktır¹³³.

Savaşın son yıllarında yaşanan bu değişme ve gelişmeler aslında, Türkiye'nin dış siyasasındaki ibrenin müttefik bloğuna daha yakın bir açıyla yaklaşmasından kaynaklanmaktaydı ki artık, bu noktadan sonra müttefikler Türkiye'den, özellikle Menemencioğlu'ndan daha çok ayrıcalıklı isteklerde bulunmaya başlayacaklardır.

2.4.2. Krom İhracatı Sorunu-Müttefiklerin Son Baskıları

Türkiye ve Almanya arasında imzalanan çoğu ekonomik antlaşma, krom ihracatını da içeriyordu. Savaş sırasında Almanya krom sevkiyatını, cepheye gönderilecek askeri teçhizatın kuvvetlendirilmesi için çok önemsiyordu. 1944 yılına gelindiğinde müttefikler İnönü'den Almanya'ya karşı somut adımlar atmasını isterken Türkiye'nin Almanya ile olan ticari ilişkilerini askıya almalarını ve özellikle krom ihracatını bir kez düşünmesini istemişlerdi.

İngiliz basını 1944 Şubat'ından başlayarak Almanya'ya krom ihracatının duracağı tarihe dek Türkiye'ye karşı yoğun propagandaya girecek ve Türkiye'ye müttefikler tarafından savaş malzemesi sevkini durdurulduğu yönünde haberler yayımlayacaklardır¹³⁴. Gerçekten de, özellikle, Times gazetesi Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sorgular makaleler yayımlayacak ve bu siyasanın kimin işine geldiğini ve Türkiye'nin bir an önce tarafını belli etmesi yönünde kamuoyunu yönlendirici yayımlarda bulunacaktır¹³⁵. Türkiye ile müttefikler arasında ciddi bir bunalım olduğunu da okurlarına aktaran İngiliz gazeteleri Türk-Alman ticari ilişkilerini birkaç aya yayarak incelemişlerdir.

¹³³ Hale, a.g.e., s. 97

¹³⁴ "Times'ın Bize Dair Makalesi-Müttefiklerle Aramızda Bazı Görüş Farklılıkları Varmış!", Cumhuriyet, 10 Şubat 1944.; "İngiliz Basını Bize Harp Malzemesi Sevkiyatının Kesildiğini Bildiriyor", 3 Mart 1944.

¹³⁵ "Times Gazetesi'nin Yersiz ve Haksız Yazısı-İngiliz Hükümetinin Times Gibi Düşündüğünü Sanmıyoruz!", Cumhuriyet, 29 Şubat 1944.

Bu yayım kargaşası sırasında ‘Krom’ adındaki bir Türk gemisinin Türk karasularında, Marmaris yakınlarında, meçhul bir denizaltı tarafından batırılması dışişlerini harekete geçirecek ve Numan Menemencioğlu, bu gemi batırma eyleminin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini sert bir üslupla dile getirecektir¹³⁶. Türkiye bu korsan eylemle artık, “bir krom sorunu”nun içine çekilmiş ve müttefik tarafından İngiltere, Türkiye’nin Almanya’ya krom ihracından rahatsızlığını açık bir şekilde gösterip bu sevkiyatın durması yönünde İngiliz basınına da harekete geçirerek psikolojik baskının tüm yolları denenecektir. Öyle ki krom şilebinin batırılmasından sonra İngiliz basını, kendi ülkelerine ihraç edilen kromun Almanya’dan çok az olduğunu iddia ederek, Almanya’ya krom ihracının her geçen gün arttığını da yazmışlardır¹³⁷.

Nisan 1944’te tarafsızlar üzerindeki baskı Almanya ile ticari ve ekonomik ilişkilerin derhal kesilmesi yönündeydi. Amerikan dışişleri bakanı Cordell Hull, mihver devletlerine her ne şekilde olursa olsun yardım gönderen ve “çeliğin imaline esas olan maddeleri” yollayan devletlere birer nota vererek -ki Türkiye’de bunların içerisinde Almanyaya hesabına çalışmamaları konusunda uyarılmıştır¹³⁸. Burada dikkati çeken nokta, İngiltere’nin ardından Amerika’nın da krom ihracı konusunda devreye girdiği ve Türkiye gibi tarafsız olan İspanya ve İsveç’i Almanya ile ticari ilişkilerini askıya alma hususunda kimi zaman ağır bir üslupla çıkışmalarıdır¹³⁹.

Numan Menemencioğlu, Almanya’ya krom ihracı konusunda gerilen Türk-Müttefik Bloğu ilişkilerine açıklık getirmek üzere yabacı devlet basınına bilgilendirmiş ve Türkiye’nin müttefiklerden birer nota aldığını doğrulayarak şu ifadeleri kullanmıştır:

¹³⁶ “Krom Şilepi Batırıldı-Gemiye Meçhul Bir Denizaltı Karasularımızda Torpilledi, Hariciye Vekili’nin Beyanâtı: ‘Bu, Hiçbir suretle Mazur Görülmeyecek Bir Tecavüzdür’”, Cumhuriyet, 1 Nisan 1944.

¹³⁷ “Krom İhracımız ve İngiliz Basını”, Cumhuriyet, 9 Nisan 1944; “İngiliz Basını Almanya’ya Gönderdiğimiz Malların Kesilmesini İstiyorlar!”, Cumhuriyet, 10 Nisan 1944.; “Krom İhracatımız-İngiliz Hükümeti Almanya’ya Sevkiyatın Tatilini İstemiş”, Cumhuriyet, 14 Nisan 1944.

¹³⁸ “Cordell Hull’un Nutku-Bir Tefsir: Hull, Düşmana Yardımı Kesmeleri İçin Bitarafları Tazyik Etti”, Cumhuriyet, 11 Nisan 1944.

¹³⁹ “Hull’un Yeni Beyanâtı-Üç Tarafsız Devletle Müzakere”, Cumhuriyet, 14 Nisan 1944.

“Maddi imkânlarımız dâhilinde müttefiklere her suretle yardım etmemiz, harici siyasetimizin icabıdır¹⁴⁰. ”

Menemencioğlu’nun bu demeci Türkiye’nin savaş içinde müttefiklerle yaptığı antlaşmalara sadık kaldığı; ancak diğer devletlerle de ilişkilerin Türkiye’nin inisiyatifinde olduğuna yorumlanabilir; çünkü Türkiye, tarafsız bir ülke olduğuna göre her devlete eşit bir mesafede yaklaşacaktır; ancak asıl sorun da buradan kaynaklanmaktadır.

Yıl 1944 ve savaş bir ‘kader dönemeci’ndedir ve Türkiye gibi ülkelerin bu noktadan sonra tarafsız kalabilmeleri ciddi şüphelere neden olmakta ve krom ihracı meselesinin müttefikler lehine sonuçlandırılması talep edilmektedir. Nihayetinde, Türkiye, müttefik devletlerin kendine verdiği nota, yoğun siyasi trafik ve psikolojik baskıya dayanamayarak Numan Menemencioğlu’nun meclisteki 20 Nisan 1944 tarihli konuşmasının hemen ardından Almanya ve diğer mihver devletlerine krom ihracı durdurulmuştur¹⁴¹.

Menemencioğlu krom ihracının durdurulmasına ilişkin kararla ilgili mecliste uzun bir konuşmada bulunmuş, Türkiye’nin krom ihracı tarihinden ve devletlerarası ilişkilerindeki etkilerinden bahsederek Almanya ile ‘gelinmesi gereken’ son nokta hakkında bilgiler vermiştir¹⁴².

Numan Menemencioğlu’nun, krom ihracının müttefikler lehine karara bağlandığı meclisteki konuşması, Türkiye’nin, artık, dış politikasını müttefikler yanında daha güçlü bir refleksle ortaya koyacağını haber vermekteydi. Öyle ki dışişleri bakanlığı görevi süresince Türkiye’nin tüm taraf devletler dostluk ve barış içinde, şeffaf bir dış siyasa izlediğini sergileyen Menemencioğlu krom ihracının yön değiştirmesiyle Türkiye’nin tamamen tarafsız olamayacağını dillendirmiştir.

Menemencioğlu’nun aşağıda sunulan sözleri Türkiye’nin yol ayrımını çoktan geride bıraktığını ve müttefikler tezlerine -her ne kadar

¹⁴⁰ “Amerikan-İngiliz Teşebbüslerine Karşısında Türkiye’nin Siyaseti-Hariciye Vekilimiz, Dün Ecnebi Gazete Muhabirlerini Kabul Ederek Sordukları Suallere Cevap Verdi”, Cumhuriyet, 15 Nisan 1944.

¹⁴¹ Numan Menemencioğlu’nun 20 Nisan 1944 tarihinde Almanya’ya krom ihracatının durdurulduğu gün Başvekalet’e gönderdiği üç sayfalık raporu için Bkz: Ek: 5.

¹⁴² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VII., Cilt: 9, İçtima: 1, s. 96-98, 20 Nisan 1944; Ayrıca Bkz: “Krom Hakkında Verdiğimiz Karar”, Cumhuriyet, 21 Nisan 1944.

Almanya'ya ve bağlaşıklarına savaş ilan etmese de- yakın durduğunu açık bir şekilde kanıtlamaktadır:

“Türkiye tarafsız bir devlet değildir. Krom meselesi bu bakımdan tetkik edilmiştir. Harici siyasetimizin esası Türk-İngiliz ittifakıdır”¹⁴³.

Menemencioğlu'nun bu beyanatları konu üzerindeki tespitlerimizi doğrular niteliktedir. Özellikle, II. Kahire Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin artık, tarafsız politikasından vazgeçeceği ve müttefiklerin yanında savaşa girmesinin an meselesi olduğu söylenmekteydi; ancak Türk dış politikasının önderleri bu tür söylentilerle zaman harcamayarak, tarafsızlık politikasında diretmeye devam etmiş ve o, kendi topraklarına saldırmadıkça başka bir devletin egemenliğine tecavüz etmeme ilkesini devam ettirecektir¹⁴⁴.

1944 yılının ilk ayında Fevzi Çakmak'ın görevden alınması, İngiltere'ye ticari ve sosyo-kültürel alanda yaklaşılması ve nihayetinde krom ihracatının mihver devletlerinin aleyhine revize edilmesi Türkiye'nin 1939 yılından bu yana izlediği dış siyasa çizgisinde ciddi bir sapmanın yaşandığını göstermektedir; ancak bu durum müttefikleri yine tatmin etmeyecektir. Şimdi, hedefte, ‘Alman Yanlısı’ olarak görülen bir isim daha vardır ve bu kişi Türkiye'nin değişen dış politika atmosferinde -müttefiklere göre- görevini tamamlayıp kenara çekilmelidir ki o isim Numan Menemencioğlu'ndan başkası değildir.

2.4.3. Müttefiklerin Son Hedefi: Menemencioğlu'nun İstifası

Numan Menemencioğlu, Kahire Konferansları'ndan sonra Türkiye'nin dış politikada değişikliğine gitmesi gerektiğinin bilincindeydi. Türkiye'nin dış politikasına yön veren, devletin bir numaralı ismi İsmet İnönü ile her hafta düzenli olarak son gelişmeler hakkında görüşmekteydiler. Fevzi Çakmak'ın istifası, Varlık Vergisi

¹⁴³ “Numan Menemencioğlu'nun Krom İşi Hakkında Yeni Beyanattı”, Cumhuriyet, 22 Nisan 1944.

¹⁴⁴ Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri/1933-1955 Dış Politika*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1. Basım, İstanbul, Kasım 1999, s. 32

uygulamasının kademeli olarak kaldırılması ve Almanya'ya krom ihracının durdurulması gibi birçok kararı birlikte almışlardır. 1945 yılının müttefiklerin yılı olacağı ve Berlin'e girmelerinin an meselesi olduğu çok önceden bilinmekteydi. Türkiye tüm bu değişen durumlar karşısında daha fazla tarafsız politikasını sürdüremezdi, ancak yine de tarafsızlığının zarar görmemesi için konjonktürel bir dış siyasa da oluşturabilirdi.

Müttefiklerin krom ihracını engelleme girişimlerinin başarılı olmasından sonra Numan Menemencioğlu üzerindeki şüpheleri de dinmemekteydi. Haziran 1944'te öyle bir olay meydana geldi ki bu, müttefiklere, Menemencioğlu'nu dışişlerinden uzaklaştırması için İnönü üzerinde baskı uygulamalarını sağladı. Alman Deniz Ataşesi Amiral von der Marvitz, Türkiye'den birtakım Alman gemilerinin Türk boğazlarından geçip Romanya'ya ulaşmaları için izin istemiş ve bu gemilerin savaş gemisi olmadıklarına dair Türk makamlarına güvence vermişlerdir¹⁴⁵.

Türk makamları, Marvitz bu güvenceyi aldıktan sonra Alman gemilerinin boğazlardan geçmelerine müsaade etmişlerdir. İşte, yeni bir diplomatik gerilimin başladığı an bu noktadan itibaren. Müttefik güçler daha önce de Alman gemilerinin Türk boğazlarından geçişinin denetlenmediği ve bunlara izin verildiğinden yakındığı için bu son geçişin etraflıca üzerinde duracaklar ve Menemencioğlu'nu uyaracaklardır. Menemencioğlu da bu baskılara karşı Almanya'nın Türkiye büyükelçisi von Papen'den de gemilerin savaş gemisi ve mühimmatı taşımadıklarına dair güvence alınca gemilerin geçişi devam etmiştir. Müttefikleri neredeyse çılgına çeviren bu karardır ve İnönü üzerinde yoğun baskılarını arttırmaya devam edeceklerdir.

Gemilerin geçişi sırasında Türkiye, baskılara daha fazla dayanamamış ve gemiler, Türk makamlarınca arandığında Menemencioğlu'nu zor durumda bırakacak olay yaşanmıştır; çünkü gemilerin içinde -Alman makamlarının savaş mühimmatı olmadığına dair güvence vermelerine rağmen- bir miktar silah, radar teçhizatı ve çeşitli

¹⁴⁵ Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi", Çağdaş Türk Diplomasisi-200 Yıllık Süreç, VII. Dizi, Sayı: 188, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 349-350

savaş araç-gereçleri bulununca¹⁴⁶ Türkiye-Müttefik ilişkilerinde gerilimli bir süreç başlayacaktır ve Türkiye, müttefikler karşısında güç bir duruma düşmüştür.

Esasında, boğazların savaş içindeki durumu, Atatürk'ün bir diplomatik başarısı olarak görülen 20 Temmuz 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili maddelerinde açıkça belirtilmiştir. Montreux'a göre barış ve savaş zamanlarında boğazlardan geçecek savaş ve ticaret gemilerinin denetimi Türkiye'ye bırakılmış ve savaşan devletlerin Türk boğazlarında geçişi yasaklanmıştı. Antlaşma maddeleri düşünüldüğüne ilgili maddeler Almanya'ya karşı müttefiklerin lehineydi¹⁴⁷.

Türkiye'nin tarafsız bir devlet olduğu düşünüldüğünde içlerinde askeri teçhizat bulunan Alman gemilerine geçiş izni vermesi büyük kuşku uyandırmaktaydı ki müttefiklerin de kabul edilemez gördükleri bu noktadır ve Türkiye'nin Alman savaş gemilerine 'kasıtsız olsa dahi' geçiş izni vermesi müttefiklerce, Montreux'un Türk makamlarınca çiğnendiği anlamına gelmektedir. İngiltere'nin yüzyıllardır Türk boğazlarına ayrı bir ilgi gösterdiği¹⁴⁸ göz önüne alınırsa bu durum karşısında İngiltere'nin şiddetli bir tepkisinin olacağı da kolaylıkla tahmin edilebilmektedir. Kaldı ki Türk boğazları üzerinde hem Almanların hem de Rusların yoğun ilgisi bulunmaktaydı.

Almanya, boğazların, müttefik gemilerinin geçişine kapatılmasını talep ederken; Rusya ise boğazlardan geçen Alman gemileri krizini bahane ederek, Türk boğazlarının sadece müttefik bloğunun gemilerine açık tutulmasını ve böylece, kendisine ulaşacak müttefik yardımının engellenmesinin önüne geçmeyi hedeflemekte ve daha da ileri giderek Türkiye'nin, boğazları kapama politikasını da arkasına alarak müttefikler yanında savaşa dahil olmasını istemekteydi¹⁴⁹. Türkiye, bu son krizle, bazı konularda daha fazla diretemeyeceğinin bilincine varmış, müttefiklere Almanya ile 'özel bir bağ'ının bulunmadığını kanıtlar

¹⁴⁶ Esmer, a.g.m., s.350

¹⁴⁷ Prof. Dr. Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri-Devletin Yetkisi*, Beta yay., 5. Baskı, İstanbul, Eylül 1996, s. 180-181

¹⁴⁸ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul, Mayıs 1969, s. 109; Ayrıca aynı kaynaktan: II. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz Siyasal Bağlıları için bkz: s. 291-302

¹⁴⁹ Prof. Dr. Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1950)*, Başnur Matbaası, 6. Baskı, Ankara 1967, s. 379

nitelikteki değişimlerle iç ve dış politikasında yeni bir yapılanmaya gidecektir¹⁵⁰.

Burada en dikkat çekici olay müttefiklerin Türkiye'nin mevcut siyasi ve diplomatik yapısında değişiklik görme istekleridir. Fevzi Çakmak ile başlayan rahatsızlık süreci, boğazlardan geçen Alman gemileri bahane edilerek Numan Menemencioğlu'nun istifa etmesi gerektiğine dek uzanmıştır. Özellikle İngiltere dışışleri bakanı Anthony Eden'in I. Kahire Konferansı'nda Menemencioğlu için ortaya attığı 'Alman yanlısı dışışleri bakanı' önyargısı, Türk boğazlarından geçen Alman gemilerine gösterdikleri tepkide de belirmiş ve Eden Menemencioğlu'nun Alman politikalarına daha yakın durduğunu belirterek İngiltere'nin bu konudaki rahatsızlıklarını bu olaydan sonra yine İnönü'ye iletmiştir.

İsmet İnönü, 1942 Ağustos'undan Alman gemileri bunalımına dek uyum içerisinde çalıştığı Menemencioğlu'nun istifasını kapalı kapılar ardında istemek zorunda kalmıştır; çünkü Menemencioğlu'nun dış politikadaki her kararı, her eylemi ve müttefik-mihver devletleri ile ilişkilerdeki tutumu, Çankaya'nın onayıyla yürütölüyordu¹⁵¹. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi 1944 yılı II. Dünya Savaşı içindeki Türk dış politikasının 'bir kırılma noktası tarihi'dir.

Osmanlı'dan II. Dünya Savaşı'ndaki Türkiye'ye önemli görevlerde bulunmuş isimlerin Alman yanlısı bahanesiyle görevden uzaklaştırılmaları, Türkiye'nin savaş sonrasında müttefikler tarafında yenedünya düzeninin doğuracağı kurum ve kuruluşlarda yer almak istemesinden kaynaklanmaktadır. İnönü'nün temkinli ve bir o kadar da kuşkucu tavırları Türkiye'yi altı yıl boyunca savaştan uzak tutmuş, ancak bu soğukkanlı ve şovenizmden uzak dış siyasanın ağır bedelleri de olmuştur.

Demokrasiye geçişte Fevzi Çakmak ve Numan Menemencioğlu'nun istifaları, Türkiye'nin savaş sonrası parlamenter demokrasi tipi ülkeler arasında yer alacağının ve müttefik bloğuna daha

¹⁵⁰ Boğazlardan geçen gemilerin, Menemencioğlu'nun dışışleri bakanlığı görevi sırasındaki yıllık raporlarının talebi ve Menemencioğlu'nun cevabi yazısı için bkz: Ek: 3 ve Ek: 4.

¹⁵¹ Hale, *a.g.e.*, s. 98; Deringil, *Turkish Foreign Policy*, s. 55-57; Weisband, *Turkish Foreign Policy*, s. 261-268

yakın olacağının ilk işaretleri olarak görülmelidir. Boğazlardan geçen Alman gemilerinin faturasının Menemencioğlu'nun üzerine yüklenilmesi de onun, müttefiklerce 'istenmeyen adam' olarak görülmesinin en önemli kanıtlarındandı; oysa Alman gemilerinin geçişleri sadece Menemencioğlu'nun inisiyatifine ya da onun vereceği kararlara bağlı değildir.

Türk dış politikasının tarafsızlığına savaş boyunca yön veren ağırlıklı isimler; İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu, Fevzi Çakmak ve nihayetinde Numan Menemencioğlu'dur. Bu 'tarafsızlık kabinesi'nde hiç kimse tek başına bir dış siyasa yürütmemiş ve alınan kararlar Türkiye'nin dış politikasının ortak sesi olmuştur ki Türkiye altı yıl boyunca sağlıklı bir dış politika uygulamış ve taraf devletler karşısında kendi bağımsızlığı ve yurttaşlarının güvenliğini sağlamıştır. Her şeyden önce Menemencioğlu'nun istifası tüm bu koşullar, düşünülerek değerlendirilmelidir.

2.4.4. İstifanın Ardından Menemencioğlu'nun Diğer Görevleri

1914 yılında, henüz yirmi bir yaşındayken Osmanlı'nın Viyana elçiliğinde üçüncü kâtip olarak başladığı diplomatlık kariyerine her geçen yıl yeni görevler ekleyen Menemencioğlu, 1942 Ağustos'unda yıllardır hizmetlerde bulunduğu Türk dışişleri bakanlığına bu kez dışişleri bakanı olarak gelmiş ve iki yıl boyunca bilgi ve deneyimlerinin de etkisiyle Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'nın en çetrefilli evresinde savaş dışında tutmayı başarmıştır. 1944 yılına gelindiğinde savaşın kaderi müttefikler lehine döndüğünde, değişen dünya koşullarında Türkiye de dış politikasını gözden geçirme ihtiyacını duymuş ve daha önce belirtildiği gibi bu değişim Numan Menemencioğlu'nun istifasına dek uzanmıştır.

Haziran 1944'te Menemencioğlu'nun görevden alınması, çeşitli yankılar uyandırmış ve Menemencioğlu'nun istifasına ilişkin ortak bir sağduyu oluşmuştur ki o da, Menemencioğlu'nun sadece iki yıl görevde bulunduğu dışişleri bakanlığı dönemi değil; Osmanlı'dan bu yana Türk dışişlerinin iftiharı olduğu yönündeki yorumlardır. Kimilerine göre

Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı döneminde Türk dışişleri dümenini temiz ve düzgün bir dış politika anlayışına çevirmiştir¹⁵².

Gerçekten de Menemencioğlu, hukuk bilgisi ve terbiyesinin verdiği eğitim sonucunda olsa gerek Türkiye'nin dış politikasına yön verirken hem müttefik hem de mihver devletlerine karşı şeffaf bir dış politika izlemeyi amaç edinmiştir. Menemencioğlu'nun sahip olduğu bu meziyetler, Atatürk'ün de dış politikada benimsediği ilkelerle örtüşmekteydi.

Menemencioğlu iki yıllık dışişleri bakanlığı sırasında İsmet İnönü'den büyük destek görmüş ve İnönü ile uyumlu bir şekilde çalışmıştır¹⁵³. Öyle ki Menemencioğlu, dışişleri bakanlığı görevinden istifa edene kadar İnönü'nün baş adamlarından biri olmakta ve İnönü, onun diplomasideki kararlarına, görüşmelerdeki ustaca kabiliyetine saygı duymaktaydı¹⁵⁴. Her şeye rağmen Menemencioğlu, savaş sırasında Türkiye'nin menfaatlerini üst düzeyde tutmak için özveriyle çalışmış ve Türk dışişleri bakanlığına bu tehlikeli ortamda “diplomatik sağırılık” metodunu getirmiştir¹⁵⁵. Bu yeni yöntemle, sınırları, faşist yayılmacılıkla çevrilen ve diğer yandan Rus tehdidini de çok yakınında hissedenden Türkiye, Menemencioğlu'nun görev dönemi olan 1942-1944 yılları arasında savaştan en zararsız çıkan ülkelerden olmuştur.

Bu evrede tarafsızlık politikasında direten İspanya, İrlanda, İsveç, İsviçre ve Portekiz gibi ülkeler¹⁵⁶ arasında yer alan Türkiye, Numan Menemencioğlu'nun dışişlerindeki titizliği ve diplomatik deneyim-birikimi sayesinde olası bir maceranın uzağında yer almıştır.

Ne var ki devlet yönetiminde kimi zaman ani politik değişimler, devleti etkilediği kadar insanları da etkilemektedir. Menemencioğlu'nun istifasının boğazlardan geçen savaş gemileri olayının hemen ardından gerçekleşmesi, çok önceden müttefiklerce kuşkuyla yaklaşılan

¹⁵² Güçlü, *a.g.e.*, s. 105; Hüseyin Cahit Yalçın, “Menemencioğlu'nun İstifası”, Tanin, 14 Haziran 1944.

¹⁵³ İsmet İnönü, Menemencioğlu dışişleri bakanı olmadan önce de onu, önemli ve Türkiye'yi kritik noktalarda temsil edecek görevlere atamıştır. Bu tespiti bir örnek olarak bkz: Ek: 7.

¹⁵⁴ Güçlü, *a.g.e.*, s.105

¹⁵⁵ Nicole&Hugh Pope, *Modern Türkiye'nin Kısa Tarihi-Çıplak Türkiye*, Gelenek yay., 2. Baskı, İstanbul, 2004

¹⁵⁶ II. Dünya Savaşı'nda tarafsız devletlerin durumları ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz: J. M. Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, Dost Kitabevi yay., Ankara, Haziran 2003, s. 368-389

Menemencioğlu'nun üzerinde, onu düşürmek için büyük bir 'neden' olarak görülmüştür.

Numan Menemencioğlu, görevinden istifa etikten beş ay sonra bu kez Paris Büyükelçiliği'ne atanacaktır¹⁵⁷. Savaşın bitimine çok az bir zaman kala -ki Türkiye Almanya ile diplomatik ilişkilerini de kesecek ve Almanya Mayıs 1945'te müttefiklere teslim olacaktır- Paris'teki büyükelçilik görevine başlayan Menemencioğlu için bu misyon, hiç de yabancı değildir; çünkü Menemencioğlu Türk dışişlerine büyükelçilik görevinde defalarca bulunmuştur. Menemencioğlu'nun yolu, Paris'teki büyükelçilik görevinin ardından 1949'da Türkiye gibi II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan Portekiz'e düşecektir. Batı şehirlerinde Osmanlı'dan bu ana kadar Türk dışişlerini temsil etmiş olan Menemencioğlu'nun son büyükelçilik görevi Portekiz'in başkenti Lizbon olmuştur.

1956 yılına gelindiğinde Menemencioğlu yılların yorgunluğuyla, Türk dışişlerine verdiği kırk yıllık hizmet sonunda emekliliğini isteyecektir; ancak bir yıl sonra bu kez diplomasinin değil; ağır siyasetin içine girip Adnan Menderes Dönemi'nin fırtınalı günlerinde Demokrat Parti'den milletvekili seçilecektir¹⁵⁸. Menemencioğlu, siyasete atıldığında, II. Dünya Savaşı sonrası yenedünya düzenine göre şekillenen bir Türkiye mevcuttu ve Menemencioğlu'nun uzun yıllar hizmette bulunduğu dışişleri bakanlığı da bu dünya düzenine göre yeniden şekillenmekteydi.

Numan Menemencioğlu, milletvekili seçildikten kısa bir süre sonra 15 Şubat 1958'de Ankara'daki evinde kalp yetmezliği sonucunda yaşamını yitirmiş¹⁵⁹ ve geride Türk Dışişleri Bakanlığı'nın tarihçesine her yönüyle örnek olabilecek bir kişilik ve anı bırakmıştır. II. Dünya Savaşı gibi büyük bir yıkımın içinden soğukkanlılık, sabır ve diplomatik manevralarla ülkesini savaş dışına tutmayı başmış bir ekibin içinde yer alan Menemencioğlu'nun hizmetleri, azımsanamayacak derecede önemlidir.

¹⁵⁷ Menemencioğlu'nun Paris Büyükelçiliği'ne atandığına dair Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzalı kararname belgesi için bkz: Ek: 8.

¹⁵⁸ Vatandaş, *a.g.e.*, s. 153

¹⁵⁹ Güçlü, *a.g.e.*, s.128

Menemencioğlu'nun -bakanlık dönemi için kısa bir süre gibi görülse de- iki yıllık dışışleri bakanlığı görevinde -Türkiye'nin savaşı çok yakınında hissettiği bir evrede- dışışleri bakanı olarak hizmet vermiş olması, onun görevinin ciddiyetini ortaya koymaktadır. Menemencioğlu Haziran 1944'te istifa ettiğinde sadece dışışleri bakanlığı görevinden mahrum kalmış; ancak sonrasında 12 yıl daha dışışlerinin 'fikir babalığı'nı yapmaya devam etmiştir. İstifasından sonra sadece büyükelçilik görevinde bulunmamış, Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olarak yenedünya düzenine katılan ülkesini, bu teşkilatta da deneyimleri ve entelektüel karakteriyle çağına uygun bir şekilde temsil etmiştir. Menemencioğlu'nu, çağının diğer dışışleri bakanlarından ayıran en önemli özellikleri arasında bu yetenekleri yer almaktaydı. Bu derece geniş görüşlü ve ülkesinin çıkarlarını gözetten biri için tüm bu tanımlamaların yerinde olduğu kanaatindeyiz.

IV. BÖLÜM

MENEMENCİOĞLU VE ÇAĞININ DİĞER DİŞİŞLERİ BAKANLARI

1. Savaşın Türk Dışışleri Bakanları ve Menemencioğlu

1.1. Şükrü Saraçoğlu

Türkiye Cumhuriyeti'ne önemli katkılar sağlamış olan Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu ile Türkiye'nin önemli dış olaylarında bir arada olmuştur. Refik Saydam hükümeti sırasında dışışleri bakanlığı görevini üstlenen Saraçoğlu, Temmuz 1942'de başbakan Saydam'ın ani ölümünden sonra başbakanlığa getirilecektir. Saraçoğlu, Saydam'dan boşalan başbakanlık koltuğuna oturduğunda dışışlerini Numan Menemencioğlu'na bırakmaktaydı. Atatürk Dönemi'nden II. Dünya Savaşı yıllarına dek siyasetin ve diplomasinin içinde olan kişilerle birebir iletişimdeki Saraçoğlu, özellikle Hatay meselesinde Menemencioğlu ile yoğun mesai ve emek harcamışlardır.

Hatay meselesi sırasında Saraçoğlu dışışleri bakanı vekiliydi ve İsmet İnönü, başbakanlığı sırasında Hatay'dan gelen heyetlerin - Suriyeliler dahil- Saraçoğlu'yla birebir görüşmelerine olanak sağlayıp bölge sorunları ile yakından ilgilenmelerini isterdi¹⁶⁰. Cumhuriyetin en uzun görevli dışışleri bakanı olan Tefik Rüştü Aras'tan sonra dışışleri koltuğuna oturan Saraçoğlu, Cumhuriyet hükümetlerinde aldığı

¹⁶⁰ Onur Öymen, *Silahsız Savaş-Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul, Şubat 2007, s. 399-400

görevleriyle Türkiye'nin iç ve dış sorunlarına egemen bir bakan profilini çizmiştir.

Böyle deneyimli ve çalışkan bir bakanın dönemine ilişkin en haklı eleştiri Varlık Vergisi uygulamasını başbakanlığı sırasında devam ettirmesidir; ancak eleştiri dozlarının dönemin iç ve dış gelişmeleri de göz önüne alınarak gerçekçi bir şekilde ayarlanması gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi uygulanan siyasaların sadece tek bir insanın kontrolünde olmadığı açıktır. Savaş sırasında Türkiye'yi yönetenlerin ortak kararları Türk dış politikasının belirlenmesinde itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı görevindeyken İsmet İnönü ile dış gelişmelere Türkiye'nin menfaatlerini de göz önüne alarak hizmet veren Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu'nun Haziran 1944'teki istifasından sonra da bir süre dışişleri bakanlığını üstlenmiş ve başbakanlık göreviyle aynı anda dışişlerini sırtlamıştır. Menemencioğlu'ndan sonra aldığı kısa dönemde gerilen Türk-Müttefik ilişkilerini dengede tutmak ve Almanya'ya savaş ilanı gibi istekleri, son noktasına kadar temkinli bir şekilde yürüten Saraçoğlu II. Dünya Savaşı Türkiye'si'nin -genelde- dönemeçli yollarında görev üstlenmiştir.

Kanımızca, Saraçoğlu'nun, Atatürk'ün yaşamını yitirmesinin ardından dışişlerine Tefik Rüşti Aras'tan sonra getirilmesi, İsmet İnönü'nün siyasal hiyerarşide değişiklik istemesinden; Refik Saydam'ın yaşamını yitirishinden sonra da başbakanlığa getirilmesinin nedeni de Saydam'ın yanında, Türkiye'nin iç sorunlarını tecrübe etmesi ve yerini yıllardır kendini diplomasi alanında geliştirmiş bir dışişleri personeli olan Numan Menemencioğlu'na bırakmak istemesindendir. Öyle ki Numan Menemencioğlu'nun hem hukuk hem de diplomasideki bilgi ve deneyim birikimi yakın mesai arkadaşları arasında da bilinmekte ve Menemencioğlu'nu sadece bir dışişleri bakanı olarak değil; 'perde arkasındaki başbakan' olarak da görmekteydiler¹⁶¹.

Son bir tespitle, Saraçoğlu ve Menemencioğlu'nun görevleri sırasında Çankaya'daki isimden habersiz ne iç ne de bir dış politika

¹⁶¹ Weisband, a.g.e., s. 36

üretmeleri olanaklıydı. Görüşler, eleştiriler ve öngörüler her hafta toplanan kurul tarafından ele alınır ve ‘hep bir ağızdan’ aynı dış politika vizyonu ortaya koyulurdu o da: “Tarafsızlık ve Genç Cumhuriyet’in güvenliği...”

1.2. Hasan Saka

Numan Menemencioğlu’nun Haziran 1944’teki istifasından sonra dışişlerini aynı yılın Eylül ayına dek Şükrü Saraçoğlu yönetmiştir. Saraçoğlu’nun 15 Eylül 1944’e kadar olan kısa bir zaman dilimindeki dışişleri bakanlığı görevi, Hasan Saka’nın dışişleri bakanı olması ile son bulmuştur. Sadece bu tarihler dahi Menemencioğlu’nun acilen görevinden alındığını ve üç aylık gibi kısa bir dönemde Saraçoğlu’nun onca işi arasında dışişleri bakanlığını zorunlu olarak, müttefiklerin sinirlerinin ve tepkilerinin yatışmalarını beklediğini göstermektedir ki Hasan Saka fırtına sonrasındaki Türk dış politikasının alanına bu kez dışişleri bakanı olarak girmiştir.

Hasan Saka da tıpkı Saraçoğlu ve Menemencioğlu gibi Türk dış politikasını yakından takip ederdi. Menemencioğlu gibi Türkiye’nin doğuş belgesi olan Lozan’da çeşitli görevlerde bulunmuş Rıza Nur ile Lozan’a İsmet Paşa’nın yanında delege olarak katılmışlardır¹⁶². Hasan Saka da diğer arkadaşları gibi Türkiye’nin doğuşuna tanık olmuş, Atatürk’ün dış politika ve siyasi anlayışının içinde yer almıştır. Hasan Saka’nın dışişleri bakanlığı, savaşın son zamanlarına rastlar ki o, Şükrü Saraçoğlu ve Menemencioğlu gibi uzun erimli savaş hali bakanı değil; savaşın son anlarında ve savaş sonrasının müzakereler evresinin dışişleri bakanıdır.

Saka, göreve geldiğinde Türkiye, Almanya ile diplomatik ilişkilerini bir buçuk ay öncesinde kesmiş¹⁶³ ve ileri için Almanya’ya fiilen savaş ilan edilip edilmeyeceği tartışması daha da alevlenmiştir. Nihayetinde Türkiye müttefiklerin baskısına daha fazla dayanamamış ve Berlin’in yakın bir tarihte düşeceğini de sezerek Şubat 1945’te

¹⁶² Öymen, *a.g.e.*, s. 356

¹⁶³ “Dün Gece 12’de Almanya ile Siyasi ve İktisadi Münasebetlerimizi Kestik”, Cumhuriyet, 3 Ağustos 1944.

Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye'nin Almanya'ya -formalite gereği de olsa- savaş ilan etmesi, yine müttefiklerin baskısı ve yeni bir dünyanın ilan edileceği, önemli kararların alınacağı Nisan 1945'teki San Fransisko Konferansı'na katılma isteğindendir. Nitekim, Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettikten bir ay sonra resmen San Fransisko Konferansı'na davet edilmiş¹⁶⁴ ve bu hayati konferansta Türkiye'yi, deyim yerindeyse, çiçeği burnunda dışişleri bakanı Hasan Saka temsil etmiştir.

Hasan Saka, başta da belirtildiği gibi, savaş sonrası müzakerelerde önemli rol oynamış ve sıcak savaş çatışmalarının son anlarında dış politikaya yön vermeye çalışmıştır. Hasan Saka'nın dışişleri bakanlığı dönemindeki üç olay, Türk dış politikasının önemli mihenk taşlarındandır: Almanya'nın Mayıs 1945'te müttefiklere teslim olması, Türkiye'nin San Fransisko Konferansı'na davet edilmesi ve son olarak Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'in kurucu üye ülkeleri arasında yer almasıdır.

Görüldüğü gibi Hasan Saka'nın dışişleri bakanı olarak görev aldığı zaman dilimi, daha çok müzakere ve savaş sonrası dünya devletlerinin -özellikle Avrupa'nın- toparlanma evresine denk gelmektedir. Hasan Saka'dan sonra görev alacak Necmettin Sadak da savaş sonrasında yenedünya sistemine ayak uydurmaya çalışan bir Türkiye'nin dışişleri bakanı olacaktır.

2. Diğer Devletlerin Dışişleri Bakanları ve Menemencioğlu

2.1. Cordell Hull (Amerika Birleşik Devletleri)

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı (U.S. Departman of State) tarihinde önemli ve ayrı bir yeri olan Cordell Hull, Başkan Roosevelt tarafından 4 Mart 1933 tarihinde dışişleri bakanlığına getirildi¹⁶⁵. Hull, Birleşik Devletlerin dışişleri koltuğuna oturduğunda II.

¹⁶⁴ Gencer&Özel, *a.g.e.*, s. 294-295

¹⁶⁵ <http://history.state.gov/departmenthistory/people/hull-codell>

Dünya Savaşı'nın ayak sesleri doğudan başlamıştı. Japonya, Mançurya'ya saldırmış, sırasıyla Çin ve Hind Çin'i işgal etmiştir. Hitlerin Şubat 1933'te Alman iktidarına talip olması ve bundan bir yıl sonra Mussoloni ile Venedik'te görüşüp dış politikalarını birleştirmeleri¹⁶⁶ Cordell Hull'in dışişleri bakanlığının ilk yıllarına rastlamaktadır.

Cordell Hull, bu zorlu süreçte ABD'nin en etkili başkanlarından Roosevelt ile 11 yıl boyunca çalışmıştır. Öyle ki Hull, bu yönüyle Birleşik Devletler tarihinin en uzun süreli dışişleri bakanlığı yapmış bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşın en ağır zamanlarından, savaş bitimine ve sonrasında yaşanan gelişmelere tanık olan Hull, ülkesinin yeni bir dünya düzeni için neler planladığını fırsat buldukça dünya kamuoyuyla paylaşmıştır.

Gerçekten de Hull, Amerikan dış politikaları ve dışişleri bakanlığına farklı bir ivme kazandırmıştır ki 11 yıl gibi uzun bir dönem dışişlerinde kalmayı başarmıştır. Hull üzerine Türkiye perspektifinden bir tespit yapılacak olursak; Atatürk'ün dışişleri bakanı olarak anılan ve 13 yıl boyunca Türk dışişleri bakanlığında bulunan Tefik Rüşti Aras'la bir kıyaslama yapabiliriz. Her ikisi de uzun süre bağlı bulundukları devletlerine hizmet etmişlerdir.

Hull, Roosevelt'in başta iyi komşuluk ilişkileri ve devletlerarası sorun yaşamama politikasının güçlü bir destekçisi olmuştur¹⁶⁷. Uluslararası birçok konferansa katılmış, ülkesinin II. Dünya Savaşı sonrası demokratik yönetimlerle işbirliği yapacağını ve dünya devletlerinin müttefikler tarafında olmalarını istemiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Roosevelt'in en gözde bakanlarından olan Hull, Pearl Harbor Baskını'ndan sonra Amerika'nın değişen dış politikasına yön vermiş ve savaş bitimine dek Amerika'nın istikrarlı bir dış politika izlemesi için çalışmıştır.

Willkie'nin Türkiye'yi ziyareti ve Menemencioğlu ile savaşa dair görüşmeleri Roosevelt ve Hull tarafından şekillenmiş ve Willkie'nin uzak doğuya düzenlediği diplomasi turunda, tarafsız ya da müttefik politikalarına yakın ülkelerle yakın ilişkiler kurma politikasının yanında

¹⁶⁶ Weisband, *a.g.e.*, s. 56

¹⁶⁷ <http://history.state.gov/departmenthistory/people/hull-codell>

yer almıştır. Hull, özellikle, İngiliz dışışleri bakanı Anthony Eden’le savaş boyunca bir araya gelmiş, savaşın gidişatı ve mevcut müttefik siyasalarını, savaşın son safhasında müttefik güçlerin ne gibi önlemler alacağını münazara etmişleridir¹⁶⁸.

Cordell Hull sadece savaş sırasında değil; savaş sonrasında da Faşizm’den temizlenmiş bir Avrupa için yoğun mesai harcamış ve kariyerinin en önemli noktalarından olan Birleşmiş Milletler’in kurulması için yoğun çaba harcamıştır. Hull, Birleşmiş Milletler’in oluşturulmasını desteklemiş ve tüm bu özverili çalışmalarından 1945’te Nobel Barış Ödülü ile onurlandırılmıştır¹⁶⁹.

Hull, sağlık nedenlerinden dolayı Kasım 1944’te dışışlerine istifasını sunmuş; ancak yaşamını yitirene dek Birleşik Devletler’in savaş sonrasında dış politikasında danışılacak önemli bir isim olarak kalmıştır. Nisan 1945’te San Fransisko’da Türkiye’nin de aralarında bulunduğu konferansa ülkesini temsilen delege olarak katılmış ve aktif bir şekilde konferansa hizmet etmiştir. Amerikan ve dünya tarihinin en zorlu dönemlerinden birinde dışışleri bakanlığı yapan Hull, San Fransisko Konferansı’ndan om yıl sonra yaşamını yitirecektir.

2.1.2. Anthony Eden (Büyük Britanya-İngiltere)

II. Dünya Savaşı’nın en ünlü dışışleri bakanlarından birisi de Anthony Eden’dir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere’ye başbakanlık da yapacak olan Eden, savaş boyunca Churcill’in dışışleri bakanı olmuş ve Amerika ile yakın temaslarda bulunmuştur. Özellikle, Türkiye gibi tarafsız ülkeler üzerinde onların savaşa girmeleri konusunda yoğun baskılarda bulunmuş, savaş sonrası dünyanın şekillenmesi için kabinede sürekli olarak görüş ve öneri bildirmiştir.

Eden, geleneksel İngiliz dışışleri politikalarına sadık kalıp Avrupa’yı harabeye çeviren mihver işgallerinin İngiltere ve Amerika başta olmak üzere onların müttefiklerinin çabaları sayesinde

¹⁶⁸ “Mr. Eden, Mr. Hull ile Tekrar Görüştü”, Tan, 24 Mart 1943; “Vaşington Görüşmeleri”, Cumhuriyet, 15 Mart 1943; “Eden’in Amerika Ziyareti”, Cumhuriyet, 16 Mart 1943.

¹⁶⁹ <http://history.state.gov/departmenthistory/people/hull-codell>

durdurulacağına inanmıştır. Eden'in bu noktada desteğini istediği ender devletlerden Türkiye, İngiltere ile savaş sırasında yakın temaslarda bulunmuştur.

Eden, Numan Menemencioğlu ile I. Kahire Konferansı'nda gerçekleştirdiği görüşmelerde meslektaşını Türkiye'nin Almanlara karşı savaşa girmesi yönünde ikna edemeyerek konferanstan eli boş dönmüştür. Öyle ki bu konferansın sonunda Menemencioğlu, Eden'e:

“Değerli dostum samimi olarak söylemeliyim ki beni ikna edemediniz¹⁷⁰.” diyecektir.

Türkiye örneğinde iyi bir sınav veremeyen Eden, daha önce de belirtildiği gibi Menemencioğlu ile girdiği bu diyalogla onu bir Alman yanlısı bakan olarak tanıyıp tanıtacaktır. Her şeye rağmen Eden, savaş içindeki en soğukkanlı ve savaşın bir an önce müttefikler lehine sonlanması için çalışan dışişleri bakanları arasında diplomasi tarihine geçmiştir. İngiliz kamuoyu da savaş sonrasında Eden'i başbakan olarak görmek isteyecek ve savaş boyunca Churchill'le yürüttüğü dış politikayı bu şekilde ödüllendireceklerdir.

Eden'in II. Dünya Savaşı'ndan sonra da, başbakanlığı sırasında, Türkiye ile yakın ilişkileri olmuş, başta demokratik yapılanma ve Kıbrıs siyasaları hakkında Türkiye ile diplomatik etkileşimde bulunmuştur. Örneğin, Eden, Türkiye'nin 1950'li yıllarla başını ciddi bir şekilde arıtmaya başlayan Kıbrıs sorunu ve Enosis terör örgütünün eylemleri karşısında Türkiye'yi açık bir şekilde desteklemiş ve bu konuda:

“Dünya'nın bu kısmına yönelik politikalarımızda öncelikle Türkiye'yle yapmış olduğumuz ittifaka önem veriyorum¹⁷¹.” demiştir.

¹⁷⁰ Öymen, a.g.e., s. 86; Suat Bilge, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 203-208

¹⁷¹ Hale, a.g.e., s. 132; Robert Stephens'dan alıntı, *Cyprus, a Place of Arms: Power Politics and Ethnic Conflict in the Eastern Mediterranean* (London, Pall Mall, 1966), s.138, Eden'in hatıralarından, Sir Anthony Eden, *Full Circle* (London, Cassell, 1960), s. 414

Eden, savaş sırası ve sonrasında Türkiye'nin jeopolitik öneminin bilincinde olduğu için yüzyıllardır ülkesiyle müttefik olan Türkiye'yi her siyasal konjonktürde yanında görmek istemiştir.

Kanımızca, Eden'in Menemencioğlu'na I. Kahire Konferansı'nda bu derece baskı yapmasının temel nedeni de iki ulus arasındaki bu tarihsel ilişkiye dayanmakta ve Türklerin bir kez daha -birincisinde olduğu gibi- iki numaralı savaşta da Almanların yanında yer almalarını hiçbir surette onaylamamasından kaynaklanmaktaydı.

2.1.3. Viyaçeslav Mihayloviç Molotov (Sovyetler Birliği)

Sovyet Rusya'nın II. Dünya Savaşı ve sonrasında en kıdemli dışişleri bakanlarından olan Molotov, Sovyet dış politikasını savaş boyunca istikrarlı bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. 1941'de Stali'nin başbakanlığa gelmesiyle başbakan birinci yardımcısı olan Molotov, 1941 yılında dışişlerinde önemli bir antlaşmaya imza attı. Sovyetler ve Japonya arasında imza edilen saldırmazlık paktı, dönemin en önemli diplomatik başarı olarak görüldü¹⁷². Molotov bu diplomatik başarısının ardından Stalin'le birçok konferans ve savaş içindeki gelişmelerle çok sayıda görüşmelerde yer alacaktır.

Sovyetler Birliği'nin kayda değer en tanınmış siyasetçi ve diplomatlarından olan Molotov, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye ile de yakın ilişkilerde bulunmuştur. Dönemin Türk dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Eylül 1939'da Moskova'da bir araya gelen Molotov, Türk tarafına, Almanya'ya karşı balkanlarda çarpışılması ve Türk boğazlarının açılması yönündeki isteklerini ilettiğinde Saraçoğlu Molotov'un bu tekliflerini reddetmekteydi¹⁷³.

Molotov, özellikle 1942 yılından sonra Türkiye'nin bir an önce müttefikler tarafında savaşa girmesi konusunda diretmiş ve Türkiye'nin olası Alman tehdidine karşı kendini nasıl savunacağını çeşitli müzakerelerde dile getirmiştir.

¹⁷² II. Dünya Savaşı Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, 2. Basım, 1983, s.185 (Sonraki dipnotlarda: a.g.a.)

¹⁷³ Hale, a.g.e., s. 62-63

Molotov'un dışışleri bakanlığına getirilecek eleştirilerden biri, Stalin yönetimindeki kabinesiyle Türkiye'yi yalnızlaştırma politikalarına gitmeleridir. Türkiye savaş boyunca Sovyetler'den gelebilecek tehditlerle zor günle geçirirken Molotov'un Türk boğazları üzerinde diretmesi ve 1925 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın yenilenmesi gerekmediğini belirtmesi, Türkiye'nin kaygılarının yersiz olmadığını göstermekteydi.

Bu noktada, Molotov'un başında bulunduğu Sovyet dış politikasına bir tespite bulunacak olursak; Sovyetler savaşın başlamasıyla Almanya'yla esnek ittifaklar kurmuş, müttefiklerle de diplomatik ilişkilerini tehdit edici olmayacak bir şekilde sürdürmüşlerdir; ancak Sovyetler'in Türkiye'ye yönelik dış siyaseti incelendiğinde, savaş boyunca ya Türk boğazları ya Doğu Anadolu'daki Kars ve Ardahan gibi iller ya da Karadeniz üzerinde hareket alanını genişletme politikası uyguladıkları görülmektedir. Sovyet dış politikasına yön verenler, Türkiye ile ittifaka yakın oldukları zamanlarda dahi bu isteklerini belirtmekten çekinmemişlerdir. Tüm bu nedenlerden, Türkiye kendini Sovyetler karşısında yalnız hissedecek ve savaşın son yıllarında görüldüğü gibi İngiliz ve Amerikan politikalarına daha yakın duracaktır.

Almanya'nın teslim olmasından sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin Molotov'un istekleriyle daha da gerildiği görülmektedir. Molotov, Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Selim Sarper'e Türk boğazlarında Rus üstlerinin kurulma talebini ilettiğinde Türkiye, Sovyet tehdidini açık bir şekilde görmüş¹⁷⁴ ve Sarper bu istekleri Ankara'ya ilettiğinde Ankara, savaş sırasında nasıl bu istekleri reddetmişse aynı tepkiyi vermiştir.

Molotov'un Türkiye'ye başından beri ilettiği bu talepler elbette sadece onun fikri değildi; Stalin iktidara geldiği 1941 yılından beri Türkiye üzerine yürütülen bu dış politika anlayışı Molotov'u da tehditkâr bir dış politikaya yöneltmiştir.

Viyaçeslav Molotov, savaş sırasında Tahran, Yalta, Potsdam gibi önemli konferanslara katırken savaş sonrası dünyanın tartışıldığı San Fransisko Konferansı'na da ülkesini temsilen ilk Sovyet Delegasyonu olarak katıldı¹⁷⁵. Sovyetler'in II. Dünya Savaşı'ndan karlı bir şekilde

¹⁷⁴ Hale, *a.g.e.*, s. 111-112

¹⁷⁵ *a.g.a.*, s. 185

çıkmasını sağlayan ve dış politikada stratejik bağıtlara imza atan Molotov'un savaş sonrasındaki kariyeri Stalin'in yaşamını yitirmesiyle oldukça çalkantılı geçe de günümüz Rusyası'nda da II. Dünya Savaşı diplomatları arasında önemle anılan bir yere sahiptir.

2.1.4. Joachim von Ribbentrop (Nazi Almanyası)

Nazi Almanyası'nın savaş sırasında dışışleri bakanı olan Ribbentrop bu göreve 1938'in şubat ayında getirilmiş ve bakanlığı sırasında Molotov'la imzaladığı saldırmazlık paktıyla başarı elde etmiřtir¹⁷⁶. Hitler'in direktiflerini ve Alman dış politikasının icaplarını yerine getirirken çoğu ölkeye tehditkâr tutumlarıyla da dikkat çekmiştir.

Örneğin; Almanyası'nın savaşa adım adım yaklaştığı günlerde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasından rahatsızlık duyan Ribbentrop, Türkiye'nin Berlin Büyökelçisi Hüsrev Gerede'ye, Türkiye'nin Almanyası ile 'boy ölçüşmeye' kalkma eğiliminde olduğu anda sonunun Polonya gibi olabileceęini¹⁷⁷ ima etmiş ve Türkiye'nin Alman politikalarının yanında yer almasını istemiştir.

Savaşın başından beri Almanyası'nın Türkiye'den -zaman zaman dinse de- istediği tek şey, kendisini kızdıracak bir şekilde Türkiye'nin müttefiklerle fazla samimi olmaması yönündeydi. Almanyası, Türkiye'yi kendine bağlı ve yeri geldiğinde Alman çıkarlarıyla aynı noktada birlikte çalışacağı bir ölkö olarak görmüştür.

Alman dışışleri bakanının Türkiye'ye bakışı, dönemin Almanyası'nın Türkiye'den ne ya da neler istediğine bağlıdır; ancak savaşın sonuna doğru 1943'lü yıllarda Almanyası, Türkiye üzerinde bir yumuşamaya gidecek ve Türkiye'nin tarafsızlığının kendi açısından yarar sağladığının farkına varacaktır.

Haziran-Temmuz 1943'te Nazi Almanyası'nı ve Hitler'i ziyaret eden Türk Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir ve beraberindeki subaylar, Almanyası'nın 1943 yılına gelene dek Türkiye'yi neden savaş içinde görmek istediğini bulundukları temaslarda çok iyi

¹⁷⁶ a.g.a., s. 183

¹⁷⁷ Hale, a.g.e., s. 61-62

anlamışlar ve Türkiye'nin, Almanya'nın yanında savaşa girmemekle 'çok isabetli bir karar' aldığını rapor edeceklerdir¹⁷⁸. Savaşın başında Avrupa'yı kasıp kavuran Almanya'dan, 1943 yılına gelindiğinde neredeyse eser kalmamıştır; ancak Almanya Türk yetkililerin bu sürpriz ziyaretini çok iyi karşılamış ve onlarla samimi bir havada ilgilenip Alman cephelerini gezdirmiştir. Almanların Türk misafirleriyle bu derece ilgilenmelerini Cumhurbaşkanı İnönü de hoş karşılamış ve Alman makamlara, dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu vasıtasıyla teşekkürlerini sunmuştur¹⁷⁹.

Ribbentrop'un önderliğindeki Alman dışişleri, 1943 yılı itibariyle zor günler yaşayacak ve Alman cephelerinden gelen her yenilgi haberiyle Hitler'in dış politika üretmede baskı ve zora dayanan uygulamaları zamanla yaptırımını kaybedecektir. 1942'nin son aylarında müttefiklerin Kuzey Afrika'ya gerçekleştirdikleri çıkarmadan sonra bu durum su yüzüne çıkmış ve Hitler başlangıçtan bu tarihe kadar ustalıkla kullandığı propagandayı, kitle iletişim araçlarından -özellikle radyodan- yararlanarak 'sonun başlangıcını' ertelemiştir¹⁸⁰; ancak tüm bu propaganda faaliyetleri faşist rejimi bir noktaya kadar taşıyacaktır. Mayıs 1945'te Berlin tamamen düştüğünde aralarında dışişleri bakanı Ribbentrop'u da bulunduğu çoğu Nazi çalışanını farklı bir son beklemeyecek ve çıkarıldıkları mahkemelerde savaş suçluları olarak idam edileceklerdir.

Nazi Almanyası'na yedi yıl dışişleri bakanlığı yapmış olan Ribbentrop, mihver tarafındaki diğer devletlerin çoğu diplomatı gibi -her ne kadar savaşın son yıllarında Sovyetler Birliği ile savaşın sona

¹⁷⁸ Rıfat N. Bali, Ordu "Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in Almanya Gezisi- Hitler ile Görüşme", s. 38, <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=120698>

¹⁷⁹ Bali, *a.g.m.*, s. 42

¹⁸⁰ Burada bahsedilen durum; Hitler'in 1933 yılında iktidara gelir gelmez basın üzerinde uygulamaya koyduğu baskılardır. Hitler, basına getirdiği kısıtlamaların hemen ardından Joseph Goebbels'i Propaganda Bakanlığı'na getirdi ki bu bakanlık daha önce hiçbir ülkede görülmemiştir. Bu yolla Hitler, kendi iktidarının yayılması ve Nazi rejimine dört elle sarılan, rejimi sorgulamayan kitleler yaratmak niyetindeydi. Alman dış politikasının işgal edilen ülkelere ya da dünya kamuoyuna propaganda yolları kullanılarak aktarılması birincil amaçtır ve yine bu konuda usta bir bakan olan Goebbels, özellikle radyo yayımlarını kullanarak savaşın son yıllarında Alman cephelerinden gelen yenilgi haberlerine rağmen Alman Ordusunun -aslında elde edemediği- başarılarından ve ilerlemelerinden söz etmekteydi. Bu politika da o dönem için propaganda çalışmalarının bir devlet için ne kadar hayati olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu konuyla ilgili daha geniş ayrıntılı bilgi için Doç Dr. Sayın Huriye Kuruoğlu'nun bilimsel çalışmasına bakılabilir: Huriye Kuruoğlu, *Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Eylül 2006, s. 21-24

erdirilmesi için gizlice görüşmeyi dense dahi¹⁸¹ tarihe pek de iyi anılmayacak bir kişi olarak geçecektir.

2.1.5. Galeazzo Ciano (Mussoloni İtalyası)

II. Dünya Savaşı'nın en dikkat çekici dışişleri bakanlarından olan Mussolini İtalyası'nın dışişleri bakanı Galeazzo Ciano (Kont Ciano), başlangıçta Mussolini'nin sadıklarından olup, İtalyan faşist hareketini Mussolini'yle yürütmüştür. İtalya'nın birçok hayati politikasının yakın tanığı olan Ciano, İtalya'nın Birleşmiş Milletler'den çekilmesini haber veren ünlü telgrafi çekmiş, İtalya'yı temsilen anti-komintern paktı imzalamıştır¹⁸².

İtalyan faşizminin zamanla Alman faşizmiyle birleşip revizyonist bir harekete geçmesiyle Japonya'dan sonra saldırı politikalarına geçecek olan İtalya, ekonomik-mali ve sosyal sıkıntılardan arınmak için çareyi, revizyonist bir hamleyle askeri maceraya atılmakta buluyordu¹⁸³. İtalya tüm bu politikalarıyla savaş Avupası'na adım adım yaklaşıırken, İtalya'nın ve Mussolini'nin gözde dışişleri bakanı Ciano da 1925 yılında girdiği İtalyan dışişleri bakanlığında yükselmekteydi.

Ciano önce, Mussolini'nin basın bürosuna getirildi ve çok geçmeden Mussoli'nin kızı Edda ile evlenerek hem iş hem de özel yaşamında Mussolini'ye daha yakın bir konuma geldi¹⁸⁴. Bu tarihten sonra Mussolini damadından kendisine tam bir bağlılık isteyecek ve ondan İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşması için gerekli tedbirlerin alınmasını, dış politikanın buna göre şekillenmesini isteyecektir, ancak zamanla Mussolini ve Ciano arasındaki görüş ayrılıkları su yüzüne çıkacağından Ciano, kayınpederi Mussolini'ye sık sık sert çıkmaya başlayacaktır. Mussolini ve Ciano arasındaki ilk ciddi ayrılık İtalya'nın Almanya'nın yanında, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmesi üzerinedir

¹⁸¹ a.g.a, s. 183

¹⁸² “Kont Ciano (ya) ne Oldu?”, Cumhuriyet, 7 Ocak 1944; Bu makale, Cumhuriyet gazetesinde bu dipnotta verilen tarihinde *Lillustre* dergisinden alınıp yayımlanmıştır.

¹⁸³ Sabiha Sertel, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Aralık, 2009, s.51

¹⁸⁴ a.g.a, s.168

ki bu durum gerçekten de, Ciano'nun o dönemki düşüncelerini anlamamız açısından çok önemlidir.

Ciano, Mussoli'nin İtalya'yı savaşa sürükleyen kararına çoğu kez karşı çıkmış; ancak Duçe'nin savaş kararını devamlı bir şekilde direktmesi ve İtalya'nın 10 Haziran'da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmesi için gereken tüm diplomatik formalitelerin hazırlanmasında baskı yapmasına daha fazla dayanamayarak Mussoli'nin İtalyan ulusu için savaşı başlatıcı metnini imzalarken:

“Öyle müthiş bir maceraya başlıyoruz ki, bu macera hepimizi sürükleyip götürebilir”¹⁸⁵. demiştir.

İtalyan dışişleri bakanının savaş ilanı metnini bu derece isteksizce imzalaması Mussolini'yle derin bir fikir çatışmasında olduğunun kanıtıdır. Gerçekten de zamanla, Ciano haklı çıkacak ve İtalya başlangıçta Almanya ile büyük zaferler elde etse de başından beri belirttiğimiz ve Türk dış politikasını yürütenlerin savaşa neden girmediklerini çok iyi özetleyen İtalya'nın kaderi, II. Dünya Savaşı'nın yıkımları altında kalacaktır.

Bu derin ayrımdan sonra Mussolini damadını uzun süre dışişleri bakanlığında tutmayarak tüm konseylerden dışlayacaktır; ancak Temmuz 1944'te Mussolini'nin kendisi de görevden düştüğünde İtalya için başka bir yol çizilmeye başlanacaktır¹⁸⁶. Mussolini'nin iktidardan düşmesinden sonra İtalyan dışişleri bakanından haber alınamamış ve faşist rejimin çoğu taraftarı gibi uzun süre izlerini kaybettirmiştir.

İtalyan liderinin düşüşünden sonra dışişleri bakanlığında Kont Ciano'dan boşalan koltuğa daha önce de belirttiğimiz gibi sürpriz bir isim, İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Rafaelo Guariglia, gelmiştir.

¹⁸⁵ Cumhuriyet, 7 Ocak 1944.

¹⁸⁶ II. Dünya Savaşı'nın en nefes kesici gelişmeleri Mussolini'nin istifasından sonra yaşanmaya ve Ciano'nun da kaderi buradan itibaren 'son'a yaklaşmaya başlayacaktır. 25 Temmuz 1943'te Mussolini'nin zorunlu istifası ile başlayan süreç, İtalya'nın aynı yılın Eylül ayında teslim olmasıyla devam etmiş ve müttefikler zamanla İtalya'nın iç kesimlerine ilerlemeye başlamışlardır. Müttefik ilerleyişi sırasında İngiliz Başbakanı Churchill'in İtalya'ya gerçekleştirilen çıkarmanın ardından, sıranın Almanya'ya da geleceği yönündeki açıklamaları savaşın son evresine doğru yol alındığının göstergesiydi. Churchill'in sözü edilen demeciyle ilgili bkz: *“Mr. Churchill Diyor ki: ‘Akdeniz’deki Harekat Almanya’ya Yapılacak Asıl Büyük Taarruzun Başlangıcıdır.’ ”*, Cumhuriyet, 22 Eylül 1943.

Guariglia, İtalya hareketinden önce Türk dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu ile bir araya gelmiş ve son durum hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur¹⁸⁷. İtalya'nın Ankara Büyükelçisi ülkesine dönerken İtalya'nın çöküşü ve savaş dışında kalışı da hızla yaklaşmaktaydı.

Mussolini'nin istifasından sonra olaylar bu şekilde gelişirken Kont Ciano, İtalyan faşistlerce idama mahkûm edilmiş, görüldüğü yerde derhal yakalanması ve İtalyan makamlarına teslim edilmesi kararlaştırılmıştır¹⁸⁸. Uzun bir süre nerede olduğuna ilişkin birçok söylentinin olmasına rağmen Ciano, Almanya'da bulundu; ancak Mussolini'ye sadık faşistler tarafından İtalya'nın kuzeyinde yer alan mahkemeye teslim edildi¹⁸⁹. Ciano için tahmin edilen son kendisinin ve arkadaşlarının idamıyla gerçekleşti¹⁹⁰. Mussolini, kendine yapılan ihaneti bu şekilde cezalandırmıştı.

Kont Ciano, II. Dünya Savaşı'nda mihver tarafındaki dışişleri bakanlarından, ülkesini savaşa sokmamak için gösterdiği dirençle ve Mussolini gibi bir lidere karşı gelmesinden ötürü farklı bir yeri vardır. O'nun öngörüsü üzerine, insanlık tarihinin son büyük yıkıcı savaşı olan II. Dünya Savaşı'nın nasıl sonuçlandığı hatıra getirildiğinde düşülmesi kaçınılmazdır. Kont Ciano, tüm bu sır dolu ve gerçekten bir kafatasçı mı; yoksa sadece dönemsel bir milliyetçilik duygusuna mı sahip olup olmadığı yönünde birçok soruyu da idamıyla peşinden götürmüştür. Ciano'dan geriye kalan tek şey, ünlü günlüğüdür ki Ciano, günlüğünde İtalya'nın savaşa nasıl girdiğini anlatmaktadır¹⁹¹.

İtalyan dışişleri bakanının günlükleri, İtalya'da bulunan Amerika Birleşik Devleti Başkanı'nın özel temsilcisi Myron C. Taylor tarafından Roosevelt'e ve Beyaz Saray'a 18 Eylül 1944 tarihli yani İtalya'nın

¹⁸⁷ “Hariciye Vekilimiz, Dün Yeni İtalyan Hariciye Nazırını Kabul Etti”, Cumhuriyet, 28 Temmuz 1943.

¹⁸⁸ “Mussolini’yi Meğer Ciano Devirmiş-Eski Duçe, Damadını Tevkif Ettirerek Mahkemeye Verdi”, Cumhuriyet, 2 Kasım 1943.

¹⁸⁹ a.g.a., s. 168

¹⁹⁰ “Mussoloni İntikam Alıyor!-Kont Ciano ve Arkadaşları İdama Mahkûm Edildiler”, Cumhuriyet, 11 Ocak 1944.

¹⁹¹ II. Dünya Savaşı'nın en önemli anıları arasında yer alan bu günlüklerde Ciano, kayınpederi Mussolini'nin savaş kararından Norveç'in İşgaline, Faşist Paktların imzalanmasından diğer devletlerle olan ilişkilere kadar savaş boyunca yaşanan olaylardan bahsetmektedir.

müttefiklere teslim olmasından on gün sonra gönderilmiştir¹⁹². Günlüklerin giriş kısmında Kont Ciano'nun eşi Edda Ciano'nun eşinin idam edilmesinden sonra, İsviçre'den babası Mussolini'ye gönderdiği notta ağır ifadeler kullanarak, eşinin ölümü üzerine duyduğu acıyı belirtmekteydi. Sadece bu nottaki sözler dahi II. Dünya Savaşı psikolojisini anlamak ve mihver tarafının savaş sonrasında nasıl bir psikolojik durumla karşı karşıya kaldıklarını kanıtlamaktadır:

*“İtalyan halkı kocamın katledilmesinin intikamını almalıdır. Eğer onlar bunu yapmazlarsa ben kendi ellerimle kocamın intikamını alacağım”*¹⁹³.

Bir yanda mihver devletlerinin dışişleri bakanlarının bir şekilde harap olmuş yaşamları; diğer yanda müttefik devletlerin dışişleri bakanlarının savaş sonrası yükselen kariyerleri ve yaşamları... Buna Türk dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu da dahildir ve Türkiye'yi bakanlığı sırasında bu ezici ve sonunun felaketlerle dolu olan savaştan uzak tutmayı başarmıştır. Kont Ciano'nun yaşamı, bir devletin bile bile nasıl uçuruma sürüklendiğinin ve İtalya'nın genç dışişleri bakanının 'çoğunluğa' dayanamayıp mevcut sisteme zorunlu olarak ayak uydurması sonucu, ülkesi ve kendisinin nasıl bir sonla buluştuğunun en açık ve ibret verici örneğidir.

¹⁹² Bu önemli günlüğün İngilizce orijinal metnine ulaşmak için şu bilişim ağı adresine ulaşınız: *The Diary of Ciano*, <http://docs.fdrlibrary.marist.edu/psf/box52/a470h01.html> ve güncelleştirilmiş şekliyle aslına sadık kalınarak oluşturulmuş metin için ise: <http://docs.fdrlibrary.marist.edu/psf/box52/t470h02.html>

¹⁹³ *The Diary of Ciano*, Aynı bilişim ağı kaynağındandır.

SONUÇ

İnsanlık Tarihinin en yüz kızartıcı savaşlarından olan II. Dünya Savaşı kimi tarihçilere göre birincisinin devamı olarak kabul görür. Versay Antlaşması'yla birçok egemenliğinden yoksun kalan Almanya 1930'lı yılların başında faşist hareketlere açık hale gelmiş, 1922 Ekim'inde İtalya'da başa gelen Mussolini'ye de yakın durmasıyla faşist devlet yapılanması Avrupa'da hızla yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmanın Almanya açısından askersel reflekse dönüşmesi ise 1 Eylül 1939'da Polonya'nın işgali ile başlayacaktır ki bu tarih insanoğlunun büyük çapta ve tüm dünyayı etkileyen savaşı II. Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihi olacaktır. Almanya, zamanla peşine, İtalya ve Japonya'yı da katarak mihver yayılmacılığını kıtalara ulaştıracaktır.

1941 yılına gelindiğinde savaş, Türkiye'nin batı sınırlarına ulaşacak ve Türkiye savaş başından bu yana teyakkuza olduğu durumunu iki katı arttıracaktır. Öyle ki Türkiye, savaşın en başında tarafsızlığını ilan etmiş ve bu son 'güçler çekişmesi'nde taraf devletler arasındaki güçler dengesinden yararlanıp dış siyasasını bu yönde oluşturmuştur. Atatürk'ün gözde dışişleri bakanı Tevfik Rüşti Aras'ın hemen ardından dışişleri bakanlığına 11 Kasım 1938'de getirilen Şükrü Saraçoğlu, savaşın başlamasına tanık olmuş, 1942 Ağustos'una dek dış işleri bakanlığı görevini üstlenmiştir.

Başbakan Refik Saydam'ın ani vefatı nedeniyle dışişlerinden başbakanlığa terfi eden Saraçoğlu'nun yerini bu kez Numan Menemencioğlu alacaktır. Menemencioğlu Osmanlı Dönemi'nden bu güne uzun yıllar hizmette bulunduğu ve Lozan-Hatay gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihini belgeleyen antlaşma ve olaylarda dışişlerinde aktif görevlerde bulunmuştur.

Menemencioğlu, dışişleri bakanlığına getirildiğinde, savaşın en çetrefili yıllarının ağırlığı her geçen gün artmakta ve Almanlar Stalingard Savaşı'nda Rus steplerinde savaşıma devam etmekteydiler. Bunun yanında, Moskova Konferansı'nda; İngiltere, Rusya ve Amerika arasındaki sıkı dostluk bağları pekiştirilmiş ve müttefik güçler var güçleriyle mihver tarafına yüklenmeye hazırlanmaktaydılar. Müttefiklerin özellikle, Almanya'ya karşı giriştikleri mücadele de Türkiye'yi de aralarında görme isteği 1942 yılının son ayları ve 1943'ün başından itibaren giderek daha sert bir biçimde artmaktaydı.

Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin savaş karşısında böyle bir zor zamanında dışişleri bakanlığı görevini üstlenmiştir. Her şeyden önce Numan Menemencioğlu, savaşın gidişatı, müttefiklerin ve Mihver bloğunun durumunu, mevcut konjonktürü de göz önüne alarak bilmekte; ülkesinin savaşın başından beri ilan ettiği tarafsızlık ilkesinde son ana dek ısrar etmesi gerektiğinin de farkındaydı. Numan Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı döneminin çoğu zaman tartışmalara açık ve kıyıda köşede cevaplanmayı bekleyen soruların olduğu ortadadır.

Çalışmamızın çoğu yerinde bu sorulara değinmeden, önce olaylar dizinini Türkiye ve taraf devletler ekseninde vermeye çalıştık. Bunu yaparken dönemin kaynaklarının incelenmesi ve bilimsel tespitlerde bulunulması için çoğu yerde yorumdan kaçınıp Numan Menemencioğlu'nun olaylar karşısındaki tutumunu dengeli bir şekilde aktarmaya da çalıştık.

Numan Menemencioğlu'nun 1942-1944 yılları arasındaki kritik dışişleri bakanlığı evresini daha açık ve bilimsel gerçekleri de göz önünde tutarak özetlemek de yarar görmekteyiz. Daha sağlıklı ve objektif bir sonuca ulaşmak için, elimizdeki bulgu, belge ve bilgiler ışığında Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı dönemini sorular ve cevaplar üzerinden aydınlatmamız, döneme ilişkin bilgilerimize katkı sağlayacağı inancı içerisindeyiz.

1) Menemencioğlu'nu diğer Türk dışışleri bakanlarından ayıran en önemli özellikler nelerdir?

Numan Menemencioğlu, Türk Dışışleri Bakanlığı'na geldiği Ağustos 1942 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin, Cumhuriyet kurulduktan sonra¹⁹⁴ beşinci dışışleri bakanı olmuştur. Menemencioğlu diğer dışışleri bakanlarından farklı olarak ne bir siyasetçi ne de başak bir meslek kesiminden gelmedir. Menemencioğlu kendini 25 yaşında Viyana Büyükelçiliği'nde üçüncü katip olarak başladığı diplomasi deneyimiyle çeşitli görevlerde yetiştirmiş, hukuk ve diplomasi bilimindeki bilgi ve tecrübelerini Türk dışışleri bakanlığında görevleri sırasında icra etmiştir.

Menemencioğlu'nun diğer Türk dışışleri bakanlarından en önemli ve ayırt edici yönü burasıdır ki “meslekten yetişmiş” ve dışışleri bakanlığının işleyişini, bürokrasiyi bilen; entelektüel birikimin bir ülkenin dışışlerini yönetmede nasıl önemli olduğunun farkında olan birisiydi. 1942-1944 yılları arasındaki dışışleri bakanlığı görevinde bu ayrıcalığını öne çıkaracak ve görevini yılların birikiminden de faydalanarak en üst düzeyde Türkiye'nin tarafsızlığı için çalışmıştır. Bütün bu nedenlerledir ki Menemencioğlu, Modern Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı'nın ‘fikir babası’ olarak adlandırılmıştır. Numan Menemencioğlu, bu nitelikleriyle hem Atatürk hem de İnönü'nün dış olayların gelişimi ve yürütülmesi sırasında yakınında yer almıştır.

2) Menemencioğlu, Alman Yanlısı Mıydı?

Çalışmamızın odak noktalarından birini oluşturan bu soru, yıllardır Menemencioğlu'nun üstünde temizlenmesi gereken bir leke gibi kalmıştır. Numan Menemencioğlu'nun Alman yanlısı olup olmadığı yönündeki kuşkucu ithamlar ve soruları cevaplamadan önce onun dışışleri bakanlığı sırasındaki dış olaylara ve Türkiye'nin dış politika oluşturmadaki reflekslerine bakmakta yarar görmekteyiz. Her şeyden önce, Türkiye, 1942 yılında, yani Numan Menemencioğlu'nun dışışleri

¹⁹⁴ Burada Cumhuriyet kurulduktan sonra diyoruz; çünkü Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasının hemen ardında oluşturulan hükümetin dışışleri bakanlığını Bekir Sami Bey üstlenmiş, sonrasında sırasıyla Ahmet Muhtar Bey, Yusuf Kemal Tengirşek ve İsmet İnönü de dışışleri bakanı olmuştur. Daha ayrıntılı bilgi ve Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanları listesi için bkz: www.mfa.gov.tr/_disisleri-bakanlarilistesi.tr

bakanlığına geldiği anda Sovyet isteklerinin balkanları tehdit ettiğinin farkındaydı ve Almanya'nın Balkanlar'dan silinmesi yeni bir güç dengesi sorununu ortaya çıkaracak, Türkiye'nin batı sınırları birçok tehdide karşı açık hale gelecektir. Türkiye, tüm taraflara ihtiyatla yaklaşırken savaşın herhangi bir tarafın yenilgisiyle bitmesini de istememekte, taraf devletlerle ilişkilerini yine taraf devletlerden herhangi birini kızdırmamak, onların dikkatlerini kendi üzerine çekememek için uğraş vermektedir.

Numan Menemencioğlu, bu gerilimli ortamda gerek müttefik bloğu elçileriyle; gerekse mihver tarafının elçi ve önde gelenleriyle sık sık Ankara'da bir araya gelmiş ve Türkiye'nin mevcut dış politikalarını ayrıntılı bir şekilde karşı tarafa iletmiştir. Menemencioğlu tüm bunları yaparken diplomasideki eşitlik ilkesine bağlı kalarak, salt müttefikler ya da mihver tarafına değil; faklı zamanlarda da olsa tüm taraflara aynı mesafede yaklaşmış ve dış politikada şeffaflık ilkesini açık bir şekilde kullanmıştır.

Almanya ile Türkiye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler Menemencioğlu'nun göreve geldiği andan çok önce belirlenmiş, Menemencioğlu mevcut siyasanın üzerine yeni ve ikili ilişkilerin Türkiye'nin de yararına olacak bir şekilde sürdürülmesine özen göstermiştir. Almanya'ya krom ihracı, özellikle Menemencioğlu zamanında alınmış bir karar olmayıp Türk-Alman ilişkilerinde çok eskiye dayanan -ki Menemencioğlu daha önce bu konuda etraflıca mecliste konuşma yapmıştı ve bu konuşmayı belgelerimiz arasına aldık- bir süreçtir. Burada en can alıcı nokta, Menemencioğlu, -kaba tabiriyle- kafasına göre Türk dışişlerini yönlendirmemiş, Almanya'ya ya da başka bir devlete karşı alınan kararlar, devletin bir numaralı ismi İsmet İnönü'nün onayından geçerek uygulanmıştır.

İnönü'nün müttefikler tarafından yoğun baskılara maruz kaldığı bir dönemde dışişlerinde Menemencioğlu gibi deneyimli bir dışişleri bakanına sahip olması alınan kararların Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı vizyonuna da uygun olmasını beklemek haklı bir gerekçedir.

Diğer taraftan 1944'te boğazlardan geçen Alman gemilerinden çıkan savaş teçhizatı müttefikleri ayağa kaldırdığında

Menemencioğlu'nun ani istifası, onun Alman yanlısı olduğunun kabulü ya da Alman yanlılığının ortaya çıktığı anlamına gelmemelidir; zira bu gemilerin Türk boğazlarından geçişine izin veren yetkili makam sadece Türk Dışişleri Bakanlığı ve bu bakanlığın başındaki isim Numan Menemencioğlu değil; savaş boyunca Türk dış politikasını en ince ayrıntısına dek yöneten İsmet İnönü'dür¹⁹⁵.

Burada öne çıkan durum, müttefiklerin şüphelendikleri herkes ya da her devletten yeni bir yönetim kademeleri oluşturmaları istemeleridir. 1944 yılı itibariyle Türkiye'nin iç ve dış siyasasında görülen büyük değişimler tüm bu tespitlerimizin kanıtı niteliğindedir. Kaldı ki Menemencioğlu'nun Alman yanlısı olabilmesi için Alman iç ve dış politikalarını da onaylaması gerekir; ancak Menemencioğlu, Alman yanlısı olduğu iddiaları bir yana; Alman politikalarını onaylayıcı herhangi bir demeci dahi bulunmamakta, sadece Türkiye'nin tüm taraf devletlerle ilişkilerinin düzenli bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. Savaş sırasında Avrupa'daki birçok Türk diplomatı gibi Menemencioğlu da Nazi zulmünden kaçan Yahudileri koruyup kollamış, onların Türkiye'ye yerleşmeleri ya da Türkiye üzerinden geçmeleri için yardımlarda bulunmuştur¹⁹⁶.

3) Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nin ayırt edici özellikleri nelerdir?

Numan Menemencioğlu, savaşın ikinci safhası olan ve müttefiklerin Kuzey Afrika'ya asker çıkarmasına aylar kala dışişleri

¹⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi üzerine birçok değerli bilimsel çalışmaları bulunan Prof. Dr. Sayın Sina Akşin'le İzmir'de bir bilimsel toplantıda bir araya geldiğimiz gün kendilerine, boğazlardan geçen Alman gemileri ve Menemencioğlu'nun bu olayda oynadığı rolle İsmet İnönü'nün bu gemilerden haberdar olup olmadığıyla ilgili bir soru yönelttiğimizde kendileri şu cevabı vermişlerdi: *"Bahsettiğiniz dönemde İsmet İnönü'den habersiz Türkiye'de kuş dahi uçurtulmuyordu!"* Sayın Akşin'in tüm olayları özetleyici bu cevabı ve bugüne dek ulaştığımız bilimsel bulgular çerçevesinde Menemencioğlu'nun kendi inisiyatifinde salt Almanlara özel bir dış politika oluşturduğu yönündeki iddiaların gerçekliğinin bir kez daha sorgulanmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

¹⁹⁶ Numan Menemencioğlu'nun, Hitler'in soykırımından kaçan Yahudilerin kurtulmasına yardımları, 500. Yıl Vakfı tarafından hazırlanan "II. Dünya Savaşı'nda Musevilerin Yaşamını Kurtaran Türk Diplomatları'nın şeref listesinde yer almasıyla belgelenmiştir. Bu konuyla ilgili bkz: Vatandaş, *a.g.e.*, s. 151-155; Ayrıca yine bu konuyla ilgili savaş sırasında Türkiye'nin Fransa Büyükelçisi Behiç Erkin'in Yirmi bin insanı soykırımdan kurtardığına dair yayımlanmış anılarından oluşan bir diğer kaynak için bkz: Emir Kıvrıkcı, *Büyükelçi*, GOA yay., İstanbul, 2007; Yine, ayrıca, Musevilerin hangi Türk diplomalar tarafından Nazi zulmünden kurtarıldığına dair diplomat adları için bkz: "Equality and a New Republic", <http://www.turkishjews.com/history/eguality.asp>

bakanlığına getirilmiştir. Menemencioğlu'nun öncülü olan Şükrü Saraçoğlu, savaş başlamadan ve müttefiklerin henüz Almanya'ya ciddi bir şekilde ağır darbeler indirmedeği, Türkiye üzerinde onun savaşa girmesi konusunda yıpratıcı bir biçimde baskının olmadığı zaman diliminde dışışleri bakanlığı görevini gerçekleştirmiştir; ancak Menemencioğlu için aynı şeyleri söylemek o kadar kolay değildir. Numan Menemencioğlu'nun dışışleri bakanlığı evresi -ki kanımızca bu nokta, Türkiye için gerçekten çok önemli ve hayatidir- Türkiye'nin savaşa 'en yakın olduğu dönem'dir.

Türkiye'nin, özellikle Menemencioğlu'nun katıldığı iki Kahire Konferansı'ndan sonra her an savaşa gireceği yönündeki beklentiler etrafında dış politikasını yürütmeye çalışması bu duruma küçük bir örnektir. Menemencioğlu'nun görev süresi öyle bir zamanlamayı ortaya koymaktadır ki görev süresinin bitimine çok az bir zaman kala Türkiye, zaten, dış politikada bir yol ayrımına girmektedir.

Müttefiklerin Almanya karşısında sağladıkları üstünlükler nedeniyle savaşın hangi tarafın zaferiyle sonuçlanacağı aşağı yukarı belli olmuştu. Türkiye de baş döndürücü bir diplomasi trafiği ve dış politika değişimiyle, özellikle Almanya'ya krom ihracının durdurulmasından sonra, müttefiklerden yana olduğunu saklamayan demeçler vermekteydi. Menemencioğlu, bu hızlı değişim sırasında sessiz sedasız istifa etmiştir.

Sonuç için son not olarak; Numan Menemencioğlu, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı'nın yetiştirdiği ve Türkiye'nin yakın tarihinin de tanığı olan, entelektüel birikimini kariyerine titiz bir şekilde yansıtan bakanlarındandır. O'nun savaş sırasında belirli devletleri kolladığını ya da kendi başına dışışlerine yön verdiği gibi söylemler, Menemencioğlu'nun yaşamını yitirişinden elli iki yıl sonra dahi kanıtlanamamıştır. Bugüne dek Menemencioğlu'nun dışışlerindeki görevleri üzerine yapılan bilimsel çalışmalar, onun hakkındaki iddiaların doğruluğunu kanıtlar nitelikte değildir ve aksine Numan Menemencioğlu'nun II. Dünya Savaşı sırasında, dönemine göre Türk dış politikasını tamamlayıcı politikalar ürettiğine gönderme yapmaktadırlar. Bu çalışmanın çoğu yerinde üzerinde durulduğu gibi, Menemencioğlu, Türkiye'nin çıkarları hangi yöndeysa ona göre dış politika oluşturmuştur

ve bu politikayı belirlerken İsmet İnönü başta olmak üzere dönemin diğer isimleriyle de çoğu kez bir araya gelmiştir. Türkiye'nin bu savaş çemberinden hiçbir yara almadan ya da en az zararla çıkması için çalışan Menemencioğlu ve onun çağdaşları, tarafsız bir devletin son ana kadar oynayabileceği diplomasi satrancından hamleleri doğru yerine koyarak savaşın yıkımından sıyrılmışlardır. Numan Menemencioğlu'nun ülkesi için ortaya koyduğu dış politikanın maceradan uzak, tüm devletlerle medeni ilişkilerin yürütülmesine dayalı ve bir o kadar da ölçülü bir dış siyasa ilkelerine dayanması, kendisinden beklenen bir durumdur. 21. yüzyılın Türkiye'sinde Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı dönemine akademik bir yaklaşımla bakıldığında, bu durumun ne kadar yerinde ve realist bir dış politikaya dayandığı açık bir biçimde görülmektedir.

BELGELER

EK: 1

T. C.
İstanbul Umumî Meclisi
ve
DAİMÎ ENCÜMEN
Zabıt ve Muamelât Mâdûrlüğü
SAYI
37

10/8/942

Dahiliye Vekâleti Yüksek Makamına

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

ANKARA

Doktor Refik Saydamdan seçilen İstanbul
Meb'usluğu için 9/8/942 tarihine rastlayan Pazar -
günü yapılan intihapta C.H.P. Namzedi Hariciye Ve-
kâleti Umumî Kâtibi Numan Menemencioğlu'nun seçil-
diğine dair tanzim olunan mazbata leffen arz ve --
takdim edilmiştir.

H.Ö.

Vali ve Belediye Reisi
Doktor İktifi Kırdar

M. S. M. U. M.
11/8
H. Seren

Bu gün
Başvekelate
takdim
edildi
11-8-942
A 2

M. S. M. U. M.
018182 | 11 VIII 42

DAHİLİYE VEKÂLETİ
M. Sicil ve M. U. MÜDÜRLÜĞÜ
Şube MÜDÜRLÜĞÜNE
Tarih: 11/8/942
Bina II S. 113/13
Tarih: 11-8-42
No: 16509
güle

Numan Menemencioğlu'nun, Refik Saydam'ın ani vefatı nedeniyle onun yerine milletvekili
seçildiğine dair mazbatası. (11 Ağustos 1942)

EK: 2

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
.....M. S. M. M.
2..ci Ş. M Muamelât:
Sayı
522302-41

10/ 8/ 1942

Özü :

19742

Yüce Başvekilliğe

6/ 8/ 1942 gün ve 6/1183-3059 sayılı buyrukları-
na karşılıktır :

Açık olan İstanbul Meb'usluğuna C.H.Partisi nam-
zedi Numan Menemencioğlu'nun ittifakla seçildiğini en
derin saygılarımla arz ederim.

Dahiliye Vekili

11.8

G. C.

Yazı TB. m.

11. 8 . 1942

030	10			76	503	11
-----	----	--	--	----	-----	----

19742

10-8-942 7125

6

Numan Menemencioğlu'nun milletvekili seçildiğine dair karar metni.

EK: 3

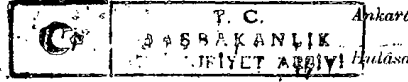
T. C. BAŞVEKALET Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü Sayı : —		Dosya işaretleri 400-1	
Evrakın Numarası	4.1174	Hariciye Vekilliğine	
Mücevvid			
Tesvid tarihi	22.2.1943		
Tebyiz tarihi			
Mukabele edenler			
Sadık No.	6-279		
Umumi			
Hususi			
Merbutatı			
Servis tarihi			
		Üçüncü Daire U.Müdürlüğü: 18.2.1943 tarihli ve 2572/64 sayılı yazılar karşılığıdır. Montrö mukavelenamesinin 24 üncü maddesine göre, Milletler Cemiyetine ve Akit taraflara tevdi edilmek üzere Boğazlardan geçen gemilere dair tanzim edilen 1942 yılı raporunun bu günkü durum ^{nerşinin} dolayısıyla bu sene de geri bırakılmış olmasının uygun görüldüğünü arz ederim. Başvekil <i>Tayyib Karaman</i> <i>bu işin ediliş hususlarına</i> <i>marasim için görüşülmüştür.</i> 22-II-491 <i>[Signature]</i>	

030 10 219 476 16

Her yıl düzenli olarak sunulan Türk Boğazları raporunun Dışişleri'nden talep edilme metni.

EK: 4

T. C.
Hariciye Vekâleti
Üçüncü Daire Umum Müdürlüğü
Şube 3
U. No. 2572
H. No. 64
Lef:

Yüksek Başvekâlete

Montrö Mukavelenamesinin 24.ncü maddesine tevfikân Milletler Cemiyetine ve Akid Taraflara tevdi edilmek üzere Boğazlardan geçen gemilere dair her sene tarafımızdan tanzimi icâbeden Senelik Rapor'un 1942 senesine aid nüshası Vekâletimizce hazırlanmıştır.

Ancak geçen sene için olduğu gibi, ahvali hazırda dolayısıyla mezkûr raporun neşrinin bu sene de tehiri derpiş edildiği, Akid Devletler Mümessilliklerine ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine bildirilmiştir.

Keyfiyeti derin saygı ile Yüksek ittilâflarına arz ederim.

be sb.

Hariciye Vekili

Menemencioğlu

Yazı 3 m.
20.2.1943

menemencioğlu

030 10 219 476 16

18.2.1943 1194

2

Menemencioğlu'nun söz konusu rapora ilişkin verdiği cevap.

EK: 5

T. C.
Hariciye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

U. No. 27095

H. No. 111

Lef: 10-5-944

Ankara 20 Nisan 1944

Hulâsa

Yüksek Başvekâlete

1 - İngiliz ve Amerika Hükûmetleri 14.4.1944 tarihli Notalarında Almanya ve peykleri olan memleketlerle aramızda mevcut anlaşmalara tevfikân verilen mallar meyanında harbin idamı için zarurî telâkki ettikleri malların verilmesine devam edilmesinin hayatî menfaatlarını haleldar etmekte olduğunu ileri sürerek : Krom, bakır, demir ve çelik, nebatî yağlar, yağlı tohumlar, deri debağlanmasında kullanılan maddeler, mazı, deri, pamuk, pamuk paçavrası döküntüsü ve kazıntısı, yün paçavrası, tiftik, ipek koza ve döküntüsü, kendir, keten, afyon, kuzu bağırsağı gibi maddelerin ihracına devam olunması halinde bitaraf memleketlere tatbik edilmekte olan bloküs tedbirlerinin Türkiye'ye de teşmil olunacağını beyan etmiş bulunmaktadır.

2 - Yüksek malûmları olduğu üzere İngiliz ve Amerikan Hükûmetlerine verilen 17.4.1944 tarihli cevabı Notada Hükûmetimiz, istenilen yardımı, maddî imkânlarının müsaadesi nisbetinde, yapacağını bildirmiştir.

3 - Bu itibarla Avrupa kıtasile dış ticaret münasebetlerimiz iktisadî safhadan siyasî mülâhazaların hâkim olduğu bir safhaya intikal etmiş olduğundan ihracat

-4-

....

030 10 165 140 12

Menemencioğlu'nun Krom ihracı hakkında Çankaya Köşkü'ne gönderdiği beyanâtı

(3 sayfadır)

T. C.
Hariciye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Ankara 193

Hulâsa

U. No.

H. No.

Lef :

- 2 -

ve ithalâtımızın haricî politikamız esaslarına tamamen uygun bir tarzda sevk ve idare edilmesi kat'î bir zaruret haline gelmiştir.

Binaenaleyh dış ticaretimizin seyrini haricî politikamızın inkişafına uygun olarak tanzim edebilmek için umumî veya ahdî rejimlere müsteniden :

a) Hususî takas

b) Serbest döviz

c) Kliring

d) ve deblokaş suretleriyle vuku bulacak ihracata müteallik bilûmum istimzaç lisans ve mukavele projelerinin Vekâletimce yakından takip, tetkik ve tasvip edilmesi ve bilfiil ihracatın bütün bu murakabeye rağmen maksadı tecavüz edememesi için Devlet Demir ve Deniz Yolları nakliyatının durdurulması, ağırlaştırılması gibi hususatin da Vekâletim kararile temin edilebilmesi zarureti mütebariz bulunmaktadır.

Bu mülâhazalara istinaden yukarıda maruz işlerin Vekâletimde yapılacak hususî bir teşkilât ile idare edilmesi Yüksek takdirlerine iktiran ettiği takdirde icap eden İcra Vekilleri Heyeti kararının alınmasına

....

2

030	10			160	160	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

T. C.
Hariciye Vekâleti
Husuf Kalem Mdrlg

Ankara1931

Hulâsa

U. No.

H. No.

Lef :

- 3 -

Yksek msaadelerini derin saygılarımla rica ederim.

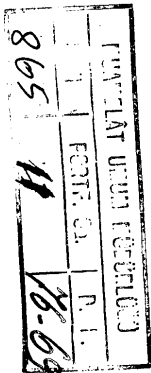
Me
Me

Hariciye Vekili

Memnunioğlu

Olur
S.S.

20.4.1944 tarihli toplantı

030 10 163 140 18

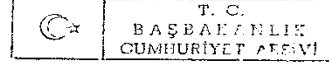
3

27-5-1944 2031

EK: 6

T. C.
BAŞVEKALET
KARARLAR DAIRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı

Kararname

3
138

İngiltere Hariciye nazırına mülaki olmak üzere Kahireye gitmiş olan Hariciye Vekili Numan Menemencioglu ile refakatında bulunan Hariciye Vekâleti Umumî Kâtibi Büyük Elçi Cevat Açıkalın, Hususî Kalem Müdürü Şadi Kavur, Umumî Katiplik Hususî Kalem Müdürü Turgut Menemencioglu ve Vekâlet memurlarından Zeki Sirmen'e 2/8/938 tarihli ve 2/9390 sayılı kararname mucibince yevmiye verilmesi ve Reisin gündeliğine on Türk lirası zam yapılması ve Heyetin geliş-ması için bir daire kiralanması, muhabere, otomobil ve ziyafet mas-raflarının ödenmesi; Hariciye Vekillığının 1/12/1943 tarihli ve 18233/364 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, İcra Vekil-leri Heyetince 13 Ocak 1948 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V.

E. Sarıgözü

Ad. V.

Ö. Tunalı

M. M. V.

A. B. Menteş

Da. V.

Halim Usta

Ha. V.

M. Menemencioglu

Ma. V.

A. Ağralı

Mf. V.

Gücel

Na. V.

Y. D. Day

İk. V.

İ. Adil

S. İ. M. V.

S. H. Akkaya

G. İ. V.

İ. R. Hatipoğlu

Zr. V.

S. R. Hatipoğlu

Mü. V.

A. F. Celisov

Ti. V.

İ. R. Hatipoğlu

030 18 01 02 104 3 38

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Kahire'de bir araya gelen Numan Menemencioglu için bütçeden maddi destek verilmesine dair Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ricaları.

EK: 7

T. C.
BAŞVEKÂLET
TİCARET DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı:
2

Kararname

16189

18/Haziran/1941 tarihli Türk-Alman anlaşmasına mülhak aynı tarihli mektup mucibince Almanya ile akdedilecek ticarî anlaşma müzakerelerini idare etmek üzere Hariciye Vekâleti Umumî Kâtibi Numan Menemencioğlu'nun reisliği altında teşkil edilecek heyete Ticaret Vekâleti Müsteşarı Halit Nazmi Keşmir'in ikinci reis ve Ticaret Vekâleti Dış Ticaret Dairesi Reisi Cahit Zamangil, Hariciye Vekâleti Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Müdürü Bedri Tahir Şaman, Maliye Vekâleti Nakit İşleri Umum Müdürü Zeki Siderman ile İktisat Vekâletinin tensip edeceği bir zatın ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muamelât İkinci Şube Müdürü Adnan Birgi aza, Ticaret Vekâleti Dış Ticaret Dairesi 5 inci Şube Müdürü Melih Gürel'in müşavir sıfatıyla iştiraki ve yapılacak anlaşmanın imzası için Reis Numan Menemencioğlu'na salâhiyet verilmesi; Hariciye Vekilliğinin 2/7/1941 tarih ve 11063/312 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 10 Temmuz 1941 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

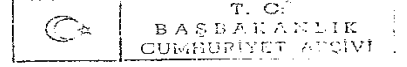
Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
N. R. Hayalov *N. Menemencioğlu* *S. Akın* *Şeyh Özalp* *S. Sarıoğlu*
Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.
A. Akın *Y. Güneş* *A. F. Çelebi* *A. Akın* *Dr. H. Akatun*
G. İ. V. Zr. V. M. Mü. V. Tl. V.
S. Karademir *M. H. Güneş* *E. K. Güneş* *M. Ö. Güneş*

Almanya ile yapılacak ticaret antlaşması için hareket edecek heyete Numan Menemencioğlu'nun başkanlık etmesi gerektiğine dair İnönü'nün kararı.

EK: 8

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
5

Kararname

1764

İstanbul Mebusu Numan Menemencioğlu'nun Paris Büyük Elçiliğine tayini; Hariciye Vekilliğinin 9/11/1944 tarihli ve 42286/251 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 9/11/1944 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V.

İ. Şenol

Ad. V.

R. Şenol

M. M. V.

A. B. Kılıç

Da. V.

Ha. V.

Y. Fakay

Ma. V.

İ. Şenol

Mf. V.

Gücel

Na. V.

Y. Şenol

İk. V.

Y. Şenol

S. i. M. V.

İ. A. Akar

G. İ. V.

İ. Şenol

Zr. V.

İ. R. Hatipoğlu

Mü. V.

A. F. Celal

Ti. V.

Y. Şenol

030 18 01 02 106 48 8

Numan Menemencioğlu'nun istifasının ardından Paris Büyükelçiliğine atandığına dair Dışişleri Bakanlığı kararnamesi.

BASINDA NUMAN MENEMENCIOĞLU:

Numan Menemencioğlu dışişleri bakanlığına atandıktan sonra makam odasında. (Cumhuriyet, 14 Ağustos 1942)

Menemencioğlu, Ankara'da, Roosevelt'in özel temsilcisi Willkie'yi dışişlerinde kabul ederken... (Tan, 9 Eylül 1942)

Hariciye Vekilimiz N. Menemencioğlu

ve

dünya basını

TIMES DİYOR KI :

**" Menemencioğlu'nun ,,
"çetin mesaiye kabiliyeti ,,
"ve başarısı çok büyüktür,,**

Times gazetesi, yeni Hariciye Vekilimiz Sayın Menemencioğlu hakkında şunları yazmıştır:

"Yeni Hariciye Vekili B. Numan Menemencioğlu şimdiye kadar işgal ettiği muhtelif vazife ve memuriyetlerde gösterdiği kifayet ve dirayetle Türkiye içinde olduğu kadar dışında da en müktedir diplomat şöhretini kazanmıştır.,,

İngiliz gazetesi bundan sonra Menemencioğlunun muvaffakiyetle başardığı siyasi ve iktisadi müzakereleri sıralamakta, kendisinin çalışmaktan yılmıyan bir şahsiyet olduğunu belirtmekte ve şimdi Türk dış politikasının Lozan konferansından beri en yüksek bir devlet adamı olduğunu isbat eden İsmet İnönü'nün idaresi ve önderliği altında çalışan Başvekil Şükrü Saracoğlu ve gene Hariciye Vekili B. Numan Menemencioğlu tarafından tedvir edildiğini söylemektedir.

Bu yazı şöylece sona eriyor :

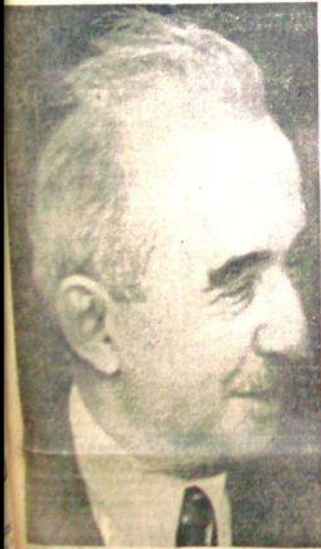
"Böylelikle Türkiye bu müşkil zamanlarda her hangi bir memleketin kıskanabileceği geniş, tecrübeli kifayetli ve iktidarlı bir diplomatlar takımına malik olduğu için bahtiyar -

Numan Menemencioğlu hakkında Times gazetesinde çıkan ve Ulus gazetesinin bu habere dayandırarak oluşturduğu, Menemencioğlu'nun dışişlerindeki görevlerini-kişiliğini öven bir haber...

(Ulus, 16 Ağustos 1942)

İnönü - Churchill mülâkatı

Cumhurreisimiz, vaki arzusu üzerine, Adanada Churchill'i kabul ettiler

Asıl tehlike

Adana konferansında

Konuşmalarda Türk ve İngiliz siyasî noktai nazarlarının, bir ve müşterek olduğu bir defa daha anlaşıldı

Adana görüşmelerinde

Türk heyeti

Başvekil Şükrü Saracoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak, Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu.

İngiliz heyeti

İngiliz Büyük Elçisi Hugessen, Sir Cadogan, General Wilson, General Alexander'den

mürekkebe bulunuyordu

Adana 1 (s.a.) — Telli: İhtar ettiği arzu üzerine: Birçok krallık hükümetini temsil eden Başvekil Mr. Winston Churchill, Cumhurbaşkanlığı makamına emsalî olarak Türkiye'ye gelmiştir. Vatanı, misafirleri, Başvekil Adanada İsmet İnönü ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Bundan sonra İstanbul'a gidecek olan Türk ve İngiliz devlet adamları arasında, Adana görüşmelerinde vatanlıklarını.

Türk heyeti :

Başvekil Saracoğlu, Başvekil, Mareşal Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkanı B. Numan Menemencioğlu, Hariciye Vekili B. Zekiye Ekin, ve diğer Hariciye Vekili B.

Başvekil Saracoğlu, B. M. Drummond, Ortaklık kara kuvvetleri.

Devlet başkanı J. G. Dondan, Akademi başkanları, komutanlar, Genelkurmay Başkanı.

Türk heyeti ile İngiliz heyeti arasında, Adana görüşmelerinde, bir ve müşterek noktai nazarlarının, bir defa daha anlaşıldı.

Türk devlet adamları son zamanlar sonlarında, Adana görüşmelerinde, bir ve müşterek noktai nazarlarının, bir defa daha anlaşıldı.

Türk ve İngiliz devlet adamları, Adana görüşmelerinde, bir ve müşterek noktai nazarlarının, bir defa daha anlaşıldı.

II. Dünya Savaşı'nın en önemli görüşmelerinden Adana Müzakereleri'ne İnönü'nün yanında Numan Menemencioğlu da katılmıştır. (Cumhuriyet, 2 Şubat 1943)

*İngiltere Başkanı Churcill, Adana Görüşmeleri için geldiği Türkiye’de
Adana Havaalanı’nda Numan Menemencioğlu tarafından samimi bir
şekilde karşılanırken...*

(Cumhuriyet, 4 Şubat 1943)

Devletler Hukuku Türkiye Enstitüsü

Bugün Hariciye Vekilimizin mühim
bir nutku ile açılıyor –
Vekil dün Üniversitede tetkikler yaptı

Hariciye Vekilimiz dün Üniversiteyi ziyareti esnasında sınıflardan

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’de ilk kez kurulan İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Enstitüsü’nü, o dönemde Menemencioğlu, hukukun yerle bir olduğu bir dünyada Türkiye’de böyle bir enstitünün açılmasının, Türkiye’nin durumunun ne kadar adalet yanlısı ve barıştan yana olduğunu belirtecektir.

(Cumhuriyet, 14 Mayıs 1943.)

Lozan İnönüdür

«Lozan bir hak ve istikrar abidesidir, ve sadece bir sulh muahedesi değil, yeni, inkı-lâbcı Türkiyenin ana yasalarından biridir»

Yazan: Hariciye Vekili

Numan Menemencioğlu

Hariciye Veklimiz Numan
Menemencioğlu

Ankara 23 (s.a.) — Yarınki Ulus gazetesini Lausanne sulhu münasabette Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu tarafından yazılan aşağıdaki başmakaleyi neşredecektir:

Lausanne İnönü'dür

20 yıl önce bugün Lausanne muahedatnamesi imza edildi. Yirmi yıldır ne zaman içinden çıkılmıyacak kadar çetin tasavvur ederek ırktığımız bir mesele karşısında kalsam, beynemîlî bir müzakeresini inkısa doğru giden güçlüklerine bütün kabiliyetimi sarfederek bir çare bulmağa uğrassam neticeyi görememekten, bulamamaktan fütur getirir gibi olunca hemen Lausanne imdadına yetişir. Bir İmparatorluğun asırlar mahsulü olan çürüklerini birer birer ayıklayarak genç ve dinç bir devletin gereği temellerini atan Lausanne müzakerecisi bana hemen intarda bulunur: «Asimle, bilgi ile yılmadan çalışan her güçlü yener. Çalış.» (Arkası tabii 2. siften 1. dev)

Menemencioğlu'nun yazarlık yönü... 24 Temmuz 1943 tarihli Cumhuriyet ve Ulus gazetelerinde çıkan Lozan Barış Antlaşmasıyla ilgili Menemencioğlu'nun kaleme aldığı makalesi.

Menemencioğlu - Eden mülâkatı

Hariciye Vekilimiz, İngiliz Hariciye Vekilinin dostane bir daveti üzerine Kahireye gitti

Bu görüşme Londrada alâka ve memnuniyet uyardı, İngiliz Büyük Elçisi Sir K. Hugessen de Hariciye Vekilimizle beraber Kahireye hareket etti

(Cumhuriyet, 3 Kasım 1943)

Kahirede görüşmelere başlandı

İngiliz Hariciye Nazırı Kahireye vardı, Menemencioğlu ile buluştu

Fransasız Avrupa

Londrada kurulacak olan Müttefikler İşleri Komisyonu Fransanın alınmaması, Cezayirdeki Hür Fransızlar çok müteessir değil. Evvelki gün söylediği bir nutukta, General De Gaulle, Fransanın birinci olmasının hiç bir Avrupa veya dünya meselesi halledilemez ve Fransanın imzasını tasıyınca hiç bir anlaşma yapılmaz diyor. Hür Fransızların bu iddiasına hak verenler arasında bazı büyük Amerikan gazeteleri de var. Bunlara göre, Londradaki işleri komisyonuna Fransanın alınmaması, herşeyden önce bir politika meselesidir.

Gecen harp sonunda, Avrupa nizamına en kuvvetli bekçilerinden biri sayılan Fransayı bugün bu halde göreceğimiz 941 hazineinden önce düşünerek, kulaklarımızı inandırmakta muhtakkak ki güçlük çekerdik. Tek bir mağlubiyetle bir devletin bu derece kuvvetten düştüğü ve iki harp arasında Avrupa muharezesinin bu kadar altüst olduğu tarihle ilk defa görülen bir hâdisedir.

Londradaki işleri komisyonuna Hür Fransa da kabul edilecekti, bari Amerikan gazetelerine yadigarı gibi, belki sahiden bir politika ustası yapılmış olurdu. Fakat Moskova görüşmelerine hüküm olan siyasi hava iyi hâlede değilse müddet konferansına ilave eden diplomatla-

İngiliz Hariciye Nazırı
Mister Eden

Hariciye Vekilimiz Numan
Menemencioğlu

Amerikanın Ankara büyük elçisi
Mr. Steinhardt

Müzakerelerin ehemmiyeti

Londra "Türk efkârı, harp dışı vaziyetinden uzaklaşarak, insanlığın zaferine daha fiili bir iştirake doğru kaymaktadır,, diyor

(Cumhuriyet, 5 Kasım 1943)

Harici Siyasetimizde Değişiklik Yok

İngiltere ile ittifakımız Kahire konferansından daha ziyade kuvvetlenmiş olarak çıkmıştır

Millî Şefin teşekkürleri

Ankara 11 (a.s.) — Riyaset-i Milliye Umumi Karârlığından: Cumhuriyet İsmet İnönü'nden teşekkürler gelmiş. Kahire konferansından dönen vekillerin teşekkürleri de kabul edilmiştir. Millî Şefin teşekkürleri de kabul edilmiştir.

Kahireden dönüş

3000 defa, Kahire'de dördüncü defa Ankara'da kendileri için bir araya gelmiş ve bir araya gelmişler. Kahire konferansından dönen vekillerin teşekkürleri de kabul edilmiştir. Millî Şefin teşekkürleri de kabul edilmiştir.

Hariciye Vekilimiz diyor ki

"Kahire müzakerelerinde Halk Partisinin direktifleri esasında kaldık,,

Kahire konferansının uyandırdığı akisler

Bütün dünya matbuatı üç devlet arasında dahi samimi görüşmeleri çok mülahet

II. Kahire Konferansı'ndan sonra Menemencioğlu'nun Türk Dış

Politikası hakkında basına verdiği demeç.

(Cumhuriyet, 12 Aralık 1943)

Parti Grupunun içtiması

Numan Menemencioğlu, Cumhur Reisimizin Kahire mülâkatlarına dair dün etraflı izahat verdi

Söz alan birçok hatibler, bu seyahatin memleket için hayırlı neticeler verdiği kanaatini izhar ettiler

Gene müstakbel Avrupa

Ankara: 14 Telefonla

Ankara 14 (a.s.) — Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubu reis vekilliklerinden: Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubu umumi heyeti bugün (14/XII/1943) grup reis vekili Balıkesir meb'usu General Kâzım Özalp'in reâsîliğinde toplandı. Geçen zabıt hülâsası okunup kabul edildikten sonra Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu kürsiye gelerek Reis-i Cumhuriyet ve Millî Şef İsmet İnönü'nün Kahire seyahatleri ve orada Amerika

vakı görüşmeler hakkında etraflı izahat verdi. Bu izahat üzerine birçok hatibler söz alarak bu seyahatin memleketimiz için faydalı neticeler verdiği hakkındaki kanaatlerini izhar ettiler. Bu beyanatı müteakib kürsiye gelen Başvekil Şükrü Saracoğlu hükümetin takib etmekte olduğu siyaseti etraflı teşhir ederek alkışlar arasında sözünü nihayet verdi. Ruznamede başka madde olmadıkça, bu seyahatin neticeleri hakkında daha fazla bilgi verilecektir.

Mr. Eden

Cumhuriyet gazetesinin 15 Aralık 1943 tarihli bu haberindeki fotoğrafta her iki Kahire Konferansı'na Numan Menemencioğlu ile katılan İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden görülmektedir.

*Türkiye'nin tarihi kararı... II. Dünya Savaşı boyunca
Almanya'ya ihraç edilen kromun, 20 Nisan 1944 tarihli meclis
oturumunda Almanya'ya ulaştırılması tamamen durduruldu. Bu
oturumdan sonra Türkiye çok geçmeden 2 Ağustos'ta da Almanya'yla
diplomatik ilişkilerini de kesecektir.*

(Cumhuriyet, 21 Nisan 1944.)

KAYNAKLAR

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)

Arşiv Dosya Numarası: 030-0-010-000-000-76-503-11

_____, 163-140-18

_____, 219-476-16

Arşiv Dosya Numarası: 030-0-018-001-002-95-60-14

_____, 104-3-38

_____, 106-78-8

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Cerideleri

Devre: VI, Cilt: 30, İçtima: 4, Dosya Num: 06030028

Devre: VII, Cilt: 4, İçtima: F, Dosya Num: 07004044

Devre: VII, Cilt: 8, İçtima: (Okunmuyor), Dosya Num: 07008036

Devre: VII, Cilt: 9, İçtima: 1, Dosya Num: 07009045

Kitaplar

ADA, Serhan, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım İstanbul, Ekim 2005

AKAR, Rıdvan, *Aşkale Yolcuları-Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Mephisto yay., İstanbul, Mart 2006

AKIN, Nur Özmel, *Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği 1942-1944*, Bağlam yay., İstanbul, Kasım 1999

ANGIN, Ahmet, *Dünya Politika Ansiklopedisi*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi yay., İstanbul, 1967

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 7. Basım, Marmara Kitap Merkezi yay., Bursa, t.y

ATAÖV, Türkkaya, *II. Dünya Savaşı*, İleri yay., 1. Basım, Mart 2008, İst.

BURÇAK, Rıfkı Salim, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri, (Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları-Adana Konferansı)*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983

CHURCHILL, Winston S., *Çörcil Anlatıyor*, (Çev: Ahmet Emin Yalman), Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 1949

ÇAVDAR, Kazım, *Hamidiye Kahramanı Rauf Bey*, , Sobe Matbaası, İzmir, t.y

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik/Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre yay., 26. Basım, İstanbul, Ekim 2008

DEFAY, Alexandre, *Jeopolitik*, Dost Kitabevi yay., 1. Basım, Ankara, Kasım 2005

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, Temmuz 1994

ERDEN, Ali Fuad, *İsmet İnönü*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul, 1952

ERGİN, Feridun, *Uluslararası Politika Stratejileri*, Çağlayan Basımevi, İstanbul, t.y

GENCER, Ali İhsan- ÖZEL, Sabahattin, *Türk İnkılap Tarihi*, Der yay., İstanbul 1999

GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., no: 558, Ankara, 1987

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Uluslararası Politika/ İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, S. yay., 2. Basım, Ankara, t.y.

GÜÇLÜ, Yücel, *Eminence Grise of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yay., Ankara, t.y.

GÜRKAN, Ahmet, *Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973

HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik yay., İstanbul, Mart 2003

HEYWOOD, Andrew, *Siyaset, Liberte* yay., Ankara, Şubat 2006

II. Dünya Savaşı Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, 2. Basım, 1983

İLHAN, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989

KAPANİ, Münici, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi yayınevi, 9. Basım, Ankara, Ekim 1997

KISSINGER, Henry, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, ODTÜ Geliştirme Vakfı yay., 1. Basım, (METU PRESS), Ankara, Ekim 2002

KIVIRCIK, Emir, *Büyükelçi*, GOA yay., İstanbul, 2007

KJELLEN, Rudolf, *Stormakterna (Büyükelçiler), Staten Som Livsform* (Canlı Bir Organizma Olarak Devlet), Stockholm, Stockholm, 2005, 1920

KURUOĞLU, Huriye, *Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Eylül 2006

MERAM, Ali Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul, Mayıs 1969

MUMCU, Cumhur, *Diplomatik Müzakereler*, Hemen Kitap yay., İstanbul, Ocak 2009

ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, I. Cilt, İletişim yay., 12. Basım, İstanbul, 2003

ÖYMEN, Onur, *Silahsız Savaş-Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul, Şubat 2007

ÖZDAĞ, Muzaffer, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*, ASAM yay., Ankara, 2001

ÖZEY, Ramazan *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, Aktif yay., 3. Basım, İst., 2004

ÖZKAN, Abdullah, *Adım Adım Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, İstanbul, Boyut yay., t.y.

PEHLİVANLI, Hamit, *Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi*, ASAM yay., Ankara, 2001

POPE, Nicole&Hugh, *Modern Türkiye'nin Kısa Tarihi-Çıplak Türkiye*, Gelenek yay., 2. Baskı, İstanbul, 2004

ROBERTS, J. M., *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, Dost Kitabevi yay., Ankara, Haziran 2003

SAGAY, Reşat, *XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 1972

SENDER, Oral, *Siyasi Tarih 1928-1994*, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, t.y

SENDER, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, t.y

SERTEL, Sabiha, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Aralık, 2009

SHIRER, William L. *Nazi İmparatorluğu/Doğuşu-Yükselişi-Çöküşü*, III. Cilt, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der yay., İstanbul, 2006

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der yay., 2. Basım, İstanbul, 1996

ŞAHİNGİRAY, Özel, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri/1933-1955 Dış Politika*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1. Basım, İstanbul, Kasım 1999

TOLUNER, Sevin, *Milletlerarası Hukuk Dersleri-Devletin Yetkisi*, Beta yay., 5. Baskı, İstanbul, Eylül 1996

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl/İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973

UĞUR, Necdet, *İsmet İnönü-İnönü ve Dış Politika*, Yapı Kredi Yay., 2. Basım , İstanbul, Ağustos 1995

UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1992

ÜÇÖK, Coşkun, *Siyasal Tarih (1789-1950)*, Başnur Matbaası, 6. Baskı, Ankara 1967

VATANDAŞ, Aydoğan, *Monşer-Saklı Seçilmişler*, Timaş yay., 2. Baskı, İstanbul, Eylül 2009

VIOTTİ, Paul R., KAUPPI MACMILLAN, Mark Y., *International Relations Theory (Realism, Pluralism, Globalism)*, New York, 1993

WEISBAND, Edward, *II. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Cilt: 1, Cumhuriyet yay., İstanbul, Temmuz 2000

Makaleler

“Equality and a New Republic”, <http://www.turkish.com/history/eguality.asp>

“Foreign News: Operation In Turkey”, Time, 5 Ekim 1942.

“Foreign News: Point East”, Time, 28 Eylül 1942.

“International: Lesson in Realities”, Time, 20 Aralık 1943.

“Rudolf Nissen’s Years in Bosphorus and the Pioneers of Thoracic Surgery in Turkey,”
<http://ats.ctsnetjournals.org/cgi/content/full/69/2/651>

BALİ, Rıfat N., “Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir’in Almanya Gezisi- Hitler ile Görüşme”, <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=120698>

BİLSEL, Cemil, “International Law in Turkey”, The American Journal of International Law, Vol. 38, No. 4 (Oct., 1944)

ESMER, Ahmet Şükrü, “Savaş İçinde Türk Diplomasisi”, Çağdaş Türk Diplomasisi-200 Yıllık Süreç, VII. Dizi, Sayı: 188, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999

KURT, Yılmaz, “Menemenlizadeler”, www.ottamanhistorians.com , Temmuz 2008

ORAL, Cavit, “Türk-İngiliz Deklarasyonu”, Adana Bugün, 4 Şubat 1943.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Menemencioğlu’nun İstifası”, Tanin, 14 Haziran 1944.

Sürekli Yayın/Gazeteler

Adana Bugün

Cumhuriyet

Tan

Tanin

Ulus

Bilişim Ağı Siteleri

<http://www.thefreedictionary.com/geostrategic>

<http://www.mfa.gov.tr>

www.ottomanhistorians.com

<http://ats.ctsnetjournals.org/cgi/content/full/69/2/651>

<http://www.jstor.org/stable/2192791>

<http://www.time.com>

<http://history.state.gov>

<http://forum.axishistory.com>

<http://docs.fdrlibrary.marist.edu>

<http://www.turkishjews.com>